

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLILIK
TARTIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Oğuzhan KIR

**Enstitü Ana Sanat Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

EYLÜL – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLILIK
TARTIŞMALARI



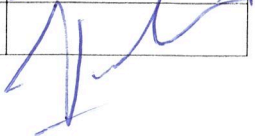
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Oğuzhan KIR

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 11/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Turgut Subaşı	Olumlu	
Prof. Dr. Ebubekir Sofuoğlu	Olumlu	
Dr. Öğr. Üyesi Refik Arıkan	Olumlu	



SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Oğuzhan Kır
Öğrenci Numarası	:	1660Y12005
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Yakınçağ Tarihi
Programı	:	<input checked="" type="checkbox"/> YÜKSEK LİSANS <input type="checkbox"/> DOKTORA
Tezin Başlığı	:	MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLILIK TARTIŞMALARI
Benzerlik Oranı	:	%13

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

11/09/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

11/09/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Turgut Subaşı

Tarih: 11/09/2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

19. yüzyılın başından itibaren kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti'ne de sıçraması üzerine devlet adamları, imparatorluğun parçalanmasını engellemek amacıyla politikalar üretmeye başladılar. İlk adımın Sultan II. Mahmut tarafından atıldığı düşünülen Osmanlıcılık politikası Tanzimat döneminden itibaren bir devlet siyaseti olarak benimsenmeye başladı. 1856 Islahat Fermanı ile daha güçlü şekilde vurgulanan Osmanlıcılık, 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-i Esasi ile anayasal bir belge olarak resmiyet kazandı. Yine bu tarihte I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın açılması, Osmanlıcılığın o güne kadar elde ettiği en somut başarı olmuştur. Sultan II. Abdülhamit döneminde kısmen sekteye uğrayan Osmanlıcılık, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle tekrardan resmi devlet ideolojisi olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra zayıflayan bu fikir akımı devletin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüş, tartışılmaya devam etmiştir.

Günümüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi alt yapısının hazırlandığı Meşrutiyet döneminde resmi devlet ideolojisi olarak benimsenen Osmanlıcılık fikir akımının devlet adamları ve aydınlar tarafından nasıl ve ne şekilde tartışıldığı, o dönemde ve sonrasında meydana gelen gelişmeleri idararak etmek açısından önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda hala varlığını devam ettiren İslamcılık, Türkçülük ve Sosyalizm gibi fikir akımlarının daha iyi anlaşılması açısından Osmanlıcılığın daha ayrıntılı ele alınması gerekmektedir. Osmanlıcılık fikrinin doğuşu ve gelişimi ayrıntılı şekilde incelendikten sonra Meşrutiyet dönemi devlet adamları ve aydınlarının Osmanlıcılık fikir akımı hakkında yaptığı tartışmalar çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma konusunun tespitinde ve çalışmam esnasında yönlendirme ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Turgut Subaşı'na müteşekkirim. Aynı zamanda desteklerinden ötürü Merve Uslu'ya da teşekkürlerimi sunarım.

Oğuzhan Kır

11.09.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: OSMANLILIK FİKRİNİN DOĞUŞU	8
1.1. Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	8
1.2. Milliyetçilik ve Osmanlılık	10
1.3. Tanzimat ve Islahat Fermanında Osmanlılık	11
1.4. Osmanlı Devleti'nde Diğer Siyasal Fikir Akımları	21
1.4.1. Türkçülük	22
1.4.2. Batıcılık	24
1.4.3. İslamcılık.....	25
1.4.4. Sosyalizm	29
BÖLÜM 2: II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI AYDINI VE OSMANLILIK	32
2.1. Yeni Osmanlılar ve Osmanlılık.....	32
2.1.1. İbrahim Şinasi	38
2.1.2. Namık Kemal	39
2.1.3. Ali Suavi	42
2.1.4. Ziya Paşa	43
2.2. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'de Osmanlılık	44
2.3. Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlılık	47
2.4. Jön Türkler-İttihat-Terakki Cemiyeti ve Osmanlılık	55
BÖLÜM 3: MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İKTİDAR VE MUHALEFET'İN OSMANLILIK TARTIŞMALARI	64
3.1. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Vatandaşlığı Tasavvuru	64
3.2. Osmanlı'da Parlamenter Sistemin Tarihsel Süreci	68
3.3. Meşrutiyet Döneminde İktidar ve Muhalefet'in Osmanlılık Tartışmaları.....	70

3.3.1. Osmanlı Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki Arasındaki Osmanlılık Tartışmaları	73
3.3.2. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile İttihat ve Terakki Arasındaki Osmanlılık Tartışmaları	75
3.3.3. Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki Arasındaki Osmanlılık Tartışmaları	77

BÖLÜM 4: MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI AYDINLARI

ARASINDAKİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI	82
4.1. Yusuf Akçura ve Ali Kemal'in Osmanlılık Tartışması: " <i>Üç Tarz-ı Siyaset</i> " ve " <i>Cevabımız</i> "	82
4.2. Ahmed Ferid Bey'in Yusuf Akçura ve Ali Kemal'e Eleştirisi: " <i>Bir Mektup</i> "	91
4.3. Yusuf Akçura ve Ali Kemal'in II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Tartışmaları	96
4.4. Ali Kemal ve Yusuf Akçura Yeniden Karşı Karşıya	104
4.5. Süleyman Nazif ve Ahmet Ağaoğlu'nun Osmanlılık Tartışmaları: " <i>Cengiz Hastalığı</i> "	107
4.6. Ziya Gökalp ve Osmanlılık	111
4.7. Osmanlılık Fikrinin Sonu	113
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	118
ÖZGEÇMİŞ	127

KISALTMALAR

- C** : Cilt
Çev : Çeviren
Ed : Editör
Haz : Hazırlayan
İ : İctima Senesi
İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti
s : Sayfa
S : Sayı
Vd : Ve diğerleri

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	√	Doktora	
Tezin Başlığı: Meşrutiyet Döneminde Osmanlılık Tartışmaları			
Tezin Yazarı: Oğuzhan KIR		Danışman: Doç. Dr. Turgut SUBAŞI	
Kabul Tarihi: 11 Eylül 2019		Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 127 (tez)	
AnaBilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi	
<p>1789 Fransız İhtilalinden sonra geliştiği tahmin edilen ve tüm zamanların en etkili siyasi ideolojisi olan Milliyetçilik, Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkışında önemli bir adım olmuştur. Ulus devletlerin yükselişine yol açan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin dine dayalı "<i>Millet Sistemi</i>"ni tamamen saf dışı bırakmış, imparatorluk biçiminde örgütlenen devletin parçalanmasına sebep olmuştur.</p> <p>Bu amaçla, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ayrılıkçı hareketlerin görülmeye başladığı Osmanlı Devleti'nde, dağılmayı engellemek amacıyla herhangi bir etnik ve dini ayrım gözetmeksizin bir "<i>Osmanlı Üst Kimliği</i>" yani "<i>Osmanlılık</i>" vücuda getirmek için çalışmalar başlatılmıştır.</p> <p>Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümünde, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar ortaya koyduğu kimlik mücadelesi olan Osmanlılık ideolojisi hakkında kapsamlı bilgiler verilmekte, devlet adamları ve aydınların konuya ilişkin yaklaşımları ele alınmakta ve düşünceleri karşılaştırılmaktadır.</p> <p>Üçüncü ve dördüncü bölümde ise, Meşrutiyet dönemi Osmanlı Basını'nda bekâ meselesi haline gelen, bitmeyen, sonu gelmeyen, bir polemik konusu olan Osmanlılık fikri üzerine yapılan tartışmalar ele alınmış, yorumlanmıştır. Meşrutiyet dönemi basınında siyasetçiler ve aydın zümresi tarafından tartışılan, sonradan asker ve halk kitlelerinin de katıldığı Osmanlılık meselesinin bugüne dek yeterince aydınlatılmamış olması bu çalışmayı cazip kılmaktadır. Osmanlılık özelinde, Meşrutiyet dönemi basın materyalleri taranarak ortaya çıkarılan bu çalışma sayesinde, Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmak için fikir adamlarının verdikleri takdire sayan kalem mücadelesi anlatılmaya çalışılmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Osmanlılık, Osmanlı Basını, Meşrutiyet, Fikir Akımları			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	√	Ph.D.	
Title of Thesis: Ottomanism in the Constitutional Monarchy Period			
Author of Thesis: Oğuzhan KIR		Supervisor: Assoc. Prof. Turgut SUBAŞI	
Accepted Date: 11 September 2019		Number of Pages: v (pre text)+127 (mainbody)	
Department: History		Subfield: Contemporary History	
<p>Nationalism, the most influential political ideology of all time, which was supposed to develop after the 1789 French Revolution, was an important step in the emergence of nation states in Europe. The movement of nationalism, which led to the rise of nation-states, completely eliminated the "<i>Nation System</i>" of the Ottoman Empire based on religion and led to the fragmentation of the state organized in the form of an empire.</p> <p>For this purpose, in the Ottoman Empire, where separatist movements started to be seen in the first quarter of the 19th century, efforts were made to create an "<i>Ottoman Upper Identity</i>", that is, "<i>Ottomanism</i>", without any ethnic and religious discrimination, in order to prevent disintegration.</p> <p>In the first and second part of our study, comprehensive information are given about the ideology of Ottomanism which is the struggle of identity which was put forward from the Tanzimat to the the Constitutional Monarchy, and the attitudes of statesmen and intellectuals to the subject are discussed and their thoughts are compared.</p> <p>In the third and four part, the discussions on the idea of Ottomanism which is an endless, never-ending polemics subject, and became the subject of perpetuity in the Constitutional Period, was discussed and interpreted. The fact that the question of Ottomanism, which was discussed by the politicians and the intellectuals in the Constitutional Period, and which later discussed the masses of the military and the masses, has not been sufficiently enlightened to this day, and this condition makes this work attractive for scientific world. This study, which was revealed by scanning the Constitutional Monarchy Period press materials in the specialization of Ottomanism, was attempted to explain the admirable pencil struggle of the intellectuals of the Ottoman Empire.</p>			
Keywords: Ottomanism, Ottoman Press, Constitutional Monarchy, İdea Currents			

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Müslüman bir devletti ve son İslam imparatorluğu idi. Devletin tüm mekanizması ya İslam medeniyeti üzerine inşa edilmiş ya da etkilenmiştir. Bu nedenle millet kavramı, dini bir aidiyeti ifade eder. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan önceki millet kavramı ile 19. yüzyıldan sonraki millet kavramı aynı değildir. 19. yüzyılda devletin kurtuluş çaresi olarak öne sürülen ortak bir vatan kavramı etrafında farklı etnik ve dini unsurların bir araya getirilerek yaratılmaya çalışılan bir Osmanlı milleti kavramının doğru şekilde idrak edilebilmesi için öncelikle İslam literatüründeki millet kavramını ele almak gerekmektedir.¹

Millet teşkilatı, bir bölgenin Darulislam'a katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin İslam devleti idare ve himayesi altına girmesinden doğan bir teşkilat, hukuki bir varlıktır.² 19. yüzyılda Osmanlı'da "*ulus*" (*millet*) terimi bugün kullandığımız "*ümme*" teriminin yerine kullanılmaktaydı.³ İslam literatürüne göre Millet kavramı ise, Kurân-ı Kerim'de ve Arapça'da şeriat, din, mezhep ya da inanç dinamiklerinin belirleyiciliğinde şekillenmiş toplulukları ifade etmektedir. Bu bağlamda ifade etmek gerekirse, klasik dönem Osmanlı millet kavramı ile modern dönem millet (ulus) kavramı tamamen birbirinden farklıdır. Klasik dönem Osmanlı'da millet kavramı dinsel içerikli bir rejimi ifade ederken, modern dönemde ise ulusa (ırk) dayalı bir rejimi ifade etmektedir.⁴

Osmanlı Devleti, 15. ve 16. yüzyıllarda çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup toplulukları bünyesinde bulunduran, üç kıtaya yayılmış, çok uluslu ve çok milletli devasa bir imparatorluk halini almıştı. Böylesine geniş bir coğrafyada farklı etnik ve dini unsurdan meydana gelen onlarca topluluğu barış içinde tek çatı altında toplama başarısı hiç kuşkusuz "*Osmanlı Millet Sistemi*"nin ürünüdür. Temelini İslam'ın kamu hukuku anlayışından alan Osmanlı Millet Sistemi, "*gök kubbe altında birlikte yaşama*" sanatının başarılı şekilde hayata geçirilerek sahada uygulamaya konulmasıdır. Millet Sistemi içinde Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere iki millet bulunmaktadır. Padişah, Halife-i Rûy-ı Zemin olarak Müslümanların, Kayser-i Rûm olarak da Gayrimüslimlerin lideridir. Bu sistem, geniş bir coğrafyada asırlarca sürecek ve bir daha

¹ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007, s. 170-171.

² Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, s. 172.

³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 226.

⁴ Gürsoy Akça, "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. VI, S. 1, Ekim, 2007, s. 57.

eşi benzeri görülmeyecek derecede büyük bir başarının, Osmanlı barışının temelini oluşturmuştur.⁵

Kuruluşundan kısa süre sonra iltihak ve fetih yoluyla üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti, Gayrimüslim halkın dini kurumlarına dokunmadığı gibi Müslümanlaşmaları için de herhangi bir zorlamaya gitmemiştir. Özellikle Balkan uluslarının uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalmalarına karşın milli benliklerini kaybetmemelerinin başlıca sebebi, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı adalet ve hoşgörü temeline dayanan "*Millet Sistemi*" politikasıdır. Millet Sistemi sayesinde farklı etnik ve dini yapıdaki topluluklar barış içinde elde tutulabilmiştir. Bu uygulamayı Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir'de şu şekilde anlatmıştır:

"Yavuz Sultan Selim her murâdını icraya muktedir bir padişah-ı azimüşşân olduğu halde nasarânın Rumeli'de kesret-i nüfusunu derpiş ve mütalaa ederek bunları cebren Müslüman etmek tasarrufunda bulunmuş ise de ol vakit Şeyh'ül- İslam bulunan ve Zembilli Ali Cemali Efendi: 'mademki anlar raiyyeti kabul etmişler dinimizin iktizasınca onların can ve ırzu malımız gibi muhafazaya borçluyuz. Bu yolda onlara cebretmek esâs-ı dine dokunur' deyu ruhsat vermediği".⁶

Yukarıda ulus ve millet kavramlarının ayrı ayrı kullanılmasının sebebi, o dönemde tüm dünya genelinde devletlerin siyasal, toplumsal ve idari yapısının ırk, ulus veya dil esasına göre değil, din ve mezhep esasına göre şekilleniyor olmasıdır. Daha genel bir ifadeyle, 1789 Fransız İhtilalinden önce bireylerin toplum içindeki statüsünü belirleyen en temel etkenin din ve mezhep faktörüdür. Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyip idare eden bu mekanizmaya *Millet Sistemi* adı verilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan önce milleti oluşturan dinsel, kabilesel, toplumsal ve etnik gruplardan söz edilmez, genel olarak dinin dışında hiçbir etnik veya politik kimlik bağı bulunmazdı. Zaman içinde tüm dünyada ulusçuluğun önem kazanması ile

⁵ Mustafa Alkan, "Osmanlı'da Millet Sistemi", *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara 2015, s. 85.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Ed. Cavit Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 165.

⁷ Cansu Koç Başar, "Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 1, 2017, s. 196.

Osmanlı'nın Millet Sistemi çözülmüş ve toplum dinamikleri kendilerini artık dini kimlikleriyle değil milli veya kavmi kimlikleriyle tanımlamaya başlamıştır.⁸

Osmanlılık, 18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti topraklarında ortaya çıkabilecek en ufak bir ulusçuluk tehlikesine karşın adeta koruyucu bir kalkan olmuştur. Bir üst kimlik olan Osmanlılık, 18. yüzyıldan sonra Avrupa'da zuhur eden ulusçuluk akımının etkisiyle hilafet ve İslamiyet'in beslediği bir ideoloji olmaya başlayacak, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren yeniden düzenlenerek Osmanlıcılık olarak karşımıza çıkacaktır. Ulusçuluk akımının etkisiyle din aidiyetine dayanan *Millet Sistemi* ve *Osmanlılık*, geçerliliğini yitirecek ve 19. yüzyıl devlet adamları sayesinde ulusların kardeşliği ilkesine dayanan bir fikir akımı olan Osmanlıcılık geliştirilecektir.⁹

Bir kavram olarak Osmanlıcılık, 1789 Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları sonrasında zuhur eden ulusçuluk akımının etkisiyle, Osmanlı Devletinin bünyesinde bulunan ve ayrılıkçı temayüller gösteren milletleri yani farklı unsurları Osmanlı kimliği altında birleştirmeyi amaçlayan siyasi düşüncedir. 1826 yılında Sultan II. Mahmut'un "*Ben tebaamdan Müslümanlarını camide, Hıristiyanlarını kilisede, Musevilerini havrada görmek isterim, aralarında başka fark yoktur*" şeklindeki sözleri Osmanlıcılık kavramının ana ilkesini teşkil etmektedir. Bu anlayış, Tanzimat ile beraber sistemli hale getirilmiş ve benimsenmiştir. Böylece bir devlet siyaseti tarzında uygulanmaya başlayan Osmanlıcılık düşüncesi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar değişik şekillerde varlığını korumuş, hatta genel olarak Cumhuriyet'e dahi intikal etmiştir.¹⁰

Osmanlıcılık; cins, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin Osmanlı halklarının eşit duruma getirilmesi yani kardeşlik esasına dayalı bir "*Osmanlı milleti*" oluşturmaktır. Böylece ortak bir vatan kavramı etrafında irili ufaklı pek çok milletin bir araya gelmesiyle *Amerikan ulusuna benzer bir Osmanlı ulusu* oluşacaktır. Osmanlıcılık ülküsünün ana hedefi, Osmanlı devletini parçalanmaktan kurtarmaktır. Bu düşünce, devletin bünyesinde bulunan ulusların kendi başına hareket etmesini engelleyecek, kısacası devleti parçalanmaktan kurtaracak tek çözüm yolu olarak görülmüştür. Osmanlıcılık fikri, Sultan II. Mahmut döneminde başlamış, Sultan Abdülmecit'in ilan

⁸ Yunus Koç, "Tahayyül Edilen Siyasal Bir Üst Kimlik: Osmanlıcılık", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, 2018, s. 270.

⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 72.

¹⁰ Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, 2007, s. 485.

ettiği Tanzimat ile geliştirilmiş, Âli ve Fuad Paşalar döneminde oldukça popüler olmuştur.¹¹

Osmanlılık fikir akımı, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm ulusları ortak bir Osmanlı kimliği altında toplamak için Anayasal bir düzen kurulması esasına dayanır. Bazı devlet adamları ve aydınlar, *anayasa ideasını* gerçekleştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır. Devletin sınırları içerisinde yaşayan tüm insanların ırksal, dinsel, etnik gibi ayrımları sona erdirilecek ve anayasa ile güvence altına alınacaktır. Böylece farklı etnik ve dinsel unsurlardan oluşan Osmanlı toplumunda barış, huzur ve refah sağlanacak, devletin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik krizlere çözüm bulunacaktır.¹² Devlet içindeki İslam-Hıristiyan ikiliğini aşacak olduğu düşünülen birlik düşüncesidir.¹³

Osmanlılık, merkezi idarenin üstünlüğüne dayalı ve idari birimlerin sadece merkezi hükümetten yönetildiği devlet modeli olan "*üniter*" devletin kurulması için gerekli olan laik bir kavramdır. Güçlü bir otorite, güçlü bir merkezi yapı ve birlik beraberlik içinde kenetlenmiş bir milleti ifade eden bir düşüncedir.¹⁴

Osmanlılık, ayrılıkçı hareketlerin devletin kötü idare edilmesinden kaynaklandığını, dolayısıyla iyi bir idare ile önlenebileceğini varsayan bir fikir hareketidir. Osmanlılık, vatan kavramını da beraberinde getirmiştir. Artık Osmanlılık demek vatan, millet, devlet, toprak demektir. Fakat Tanzimat'ın devlet adamlarının öngördüğü Osmanlılık ile Yeni Osmanlıların öngördüğü Osmanlılık birbirinden farklıdır.¹⁵

Osmanlılık fikri, bazen Osmanlı ülkelerinde yaşayan ulusların oluşturduğu birlik anlamına gelen "*İttihâd-ı Osmanî*", bazen bütün Osmanlı vatandaşlarının kaynaşmasıyla oluşan "*imtizâc-ı akvâm*", bazen ise "*İttihâd-ı Anasır*" şeklinde zikredilmiştir. Nihayet 1876 Kanun-ı Esâsi'nin 8. maddesinde "*Devlet-i Osmaniyye*" şeklinde resmi ifadesini bulmuştur.¹⁶

¹¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 7.

¹² Deniz Dölek, "Yerelde İdeolojik Dönüşüm: II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayeti'nde Osmanlılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Ed. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 118.

¹³ Ahmet Çetintaş, "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, S. 56, Nisan 2018, s. 316.

¹⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 22-23.

¹⁵ Mehmet Kaan Çelen, *Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 54-55.

¹⁶ Özcan, "Osmanlılık", 486.

Osmanlıcılık, Batı'nın ulusçu-milliyetçi dünyasına karşı ortaya çıkan "*Anti-Milliyetçi*" bir akımdır. Bununla birlikte Batı'daki gelişmeler ışığında ortaya çıkmış, ilhamını milliyetçilikten almıştır. Osmanlıcılık, Batı'ya karşı bir savunma kalkanıdır. Yeni dünya düzenine ayak uydurmaktır. Osmanlıcılık, Batı'ya karşı Batı'nın silahıyla karşılık veren siyasi bir fikir akımıdır. Aynı zamanda Batı'yı ve dünyayı daha yakından tanımak, tekniğini almak demektir. Osmanlıcılığın içinde Osmanlılığı, Şeriat'ı, Türkçülüğü, İslamcılığı ve Batıcılığı görmek mümkündür. Oldukça geniş kapsamlı, devletin doğasına, ruhuna uygun bir fikir hareketidir.

Osmanlıcılık, 19. yüzyılda, devlet bünyesinde bulunan cemaat ve milliyet farklılıklarını tek hamlede aşan ve imparatorluğun sınırları dahilinde yaşayan tüm vatandaşlara hitap eden ilk ideolojik yaklaşımdır. Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve sonrasında gelen muhalif aydınlar tarafından benimsenerek temellendirilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlıcılık, devletin başının dertte olduğu milliyetçi akımları engelleyememiş, hatta tetiklemiştir.¹⁷

Osmanlıcılık; devlet adamları ve aydınların benimseyerek uygulamak için mücadele ettiği ilk fikri ideolojidir. Birleştirici ve bütünleştirici olması bakımından bütün tebaaya hitap etmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğine doğru Osmanlıcılık düşüncesinin içinden İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikir akımları doğmuş, özellikle aydın-asker zümresi tarafından benimsenmiştir. Osmanlıcılık fikir akımının içinden doğan bu fikirler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ulaşmış ve kalıntılarla da olsa günümüze kadar gelmiştir.¹⁸

Osmanlı Milleti (Osmanlılık): 19. yüzyılda Osmanlı memleketlerinde zuhur eden milliyetçilik akımına karşı Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu etnik ve dini kimliklerin üzerinde oluşturulmuş bir üst kimliktir. *Osmanlıcılık:* Bir Osmanlı Milleti oluşturmak için devlet adamları tarafından geliştirilen siyasi bir düşünce hareketidir. Bütünleyici ve kapsayıcı bir harekettir. *Osmanlı:* Devletin eşit haklara sahip tüm vatandaşlarına verdiği kimliktir. Kısaca, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan herkes Osmanlı'dır, Osmanlı vatandaşıdır.

¹⁷ Fuat Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 18, İlkbahar 2018, s. 93.

¹⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 330.

Çalışmanın Konusu

Meşrutiyet Dönemi Osmanlılık Tartışmaları adlı bu tez çalışması, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Fransız İhtilali ile belirginleşen milliyetçilik akımı sayesinde dünya genelinde egemen güç haline gelen ulusçuluk ya da kavmiyetçiliğin aslında tam olarak hangi tarihte, ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı, Fransız İhtilalinin bu süreci hızlandırmada olan etkisi ve olayların Osmanlı Devleti'ne yansımaları üzerinde durulmuştur. Milliyetçilik akımına tepki olarak Osmanlılık fikrinin nasıl ortaya çıktığı, hangi argümanlar kullanılarak ne şekilde geliştirildiği ve bir devlet siyaseti haline nasıl geldiği detaylı şekilde anlatılmıştır. İlk bölümde Osmanlı Millet Sistemi, Osmanlılık, Osmanlılık ve diğer fikir akımları ayrıntılı şekilde ele alındıktan sonra ikinci bölümde, Osmanlılık düşüncesinin ortaya çıkmasını sağlayan şartlar ele alınmış, ardından Tanzimat'tan, II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlılık idealinin devlet adamları ve aydın zümresi tarafından benimsenerek nasıl devletin resmi ideolojisi haline geldiğine değinilmiştir. Birinci ve ikinci bölümde, günümüze kadar anlam ve önemi pek anlaşılammış olan Osmanlılık ideali, Osmanlı aydını ve devlet adamları gözünden detaylı şekilde incelendikten sonra üçüncü bölümde, II. Meşrutiyet döneminde iktidar ve muhalefet arasındaki Osmanlılık tartışmalarına, dördüncü bölümde ise tezimizin ana konusunu oluşturan Osmanlı aydınlarının Osmanlılık tartışmaları incelenmiştir. Parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nin yaşatılabilmesi için tek çarenin Osmanlılık siyaseti olduğunu düşünenler ile farklı görüşler beyan eden münevverler adeta karşılıklı olarak konuşurulmuştur.

Çalışmanın Önemi

Günümüz Türkiye'sinin fikri alt yapısı Tanzimat sonrasında oluşmaya başlamıştır. İlk adımının Sultan II. Mahmut döneminde atıldığı anlaşılan Osmanlılık ideali, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile fikri alt yapısını tamamlamış ve bu dönemde bir devlet politikası haline gelerek 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ile en somut başarısını yakalamıştır. Ancak 93 Harbi'nden itibaren Sultan II. Abdülhamit başta olmak üzere birçok aydın, Osmanlılık idealinin başarısız bir uğraş olduğunu fark ederek başka çıkışlar aramışlar ve bunun neticesinde daha pek çok fikir akımı ileri sürülmüştür. II. Meşrutiyet döneminde tekrardan zirve yapan Osmanlılık idealinin, Balkan Savaşları sırasında başarısız bir uğraş olduğu bir kez daha gün yüzüne çıkmış ve bu tarihten itibaren Türkçülük ön plana çıkarken Osmanlılık çok az kişi tarafından

savunulmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra basında ve siyasette en çok eleştirilen, tartışılan fikir Osmanlıcılıktır. Diğer fikir akımlarıyla kıyaslandığında Osmanlıcılık fikir akımının yeterince aydınlatılmadığı görülmektedir. Günümüze kadar yeterince incelenmeyen Osmanlıcılık fikir akımı, siyaseti ve tartışmaları, Osmanlı Devleti'nin özellikle son yüz yılını anlamak için hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmamız, Osmanlıcılık idealinin doğuşundan, Meşrutiyet döneminde iktidar, muhalefet ve aydınlar arasındaki tartışmalara ışık tutmayı hedeflemiştir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin ilk siyasi fikir akımı olan Osmanlıcılık fikir akımı ve siyasetini doğuşundan, resmi devlet ideolojisi oluşuna ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar izlediği süreç ele alınmıştır. Meşrutiyet döneminde iktidar, muhalefet ve aydın zümresi tarafından olumlu ya da olumsuz, hangi gerekçe ile kimler tarafından nasıl savunulduğu ve kimler tarafından nasıl eleştirildiği ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Aydınların Osmanlıcılık tartışmaları, adeta karşılıklı konuşuyorlarmış gibi işlenmiştir. Çalışmamız sayesinde, günümüze dek daima tartışılmış ve hakkında hala belirsizlikler olan Osmanlıcılık Fikrinin Meşrutiyet döneminde devlet adamları, siyasi partiler ve aydın zümresi tarafından nasıl ve ne şekilde tartışıldığı işlenerek konunun aydınlatılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda öncelikli olarak, konumuzla ilgili eserler taranmış ve konumuzla ilgisi olan bilgiler fişleme metoduyla toplanarak konulara göre tasnif edilmiştir. Fişler, konu başlıklarına ayrıldıktan sonra metin üzerine işlenmeye başlanmıştır. Tez konumuz olan Osmanlıcılık Fikri üzerine yapılan araştırmaların oldukça sığ ve karmaşık olması, tezimizi zorlaştıran etkenlerin başında gelmiştir. Kitap, makale, tezler ve internet kaynaklarından ziyade Meşrutiyet Dönemi süreli yayınlarından da istifade edilmiş, Osmanlı Aydınlarının basın-yayın organları üzerinden girmiş oldukları Osmanlıcılık tartışmaları hakkında makaleler derlenmiştir. Tartışmalar tek metin üzerinde Aydınlar tıpkı karşılıklı yüz yüze tartışıyormuş gibi sentezlenmiştir. Böylece okuması çok daha zevkli, bilgi yönünde daha doyurucu bir çalışmanın ortaya çıkması için uğraş verilmiştir.

BÖLÜM 1: OSMANLILIK FIKRİNİN DOĞUŞU

1.1. Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren Batı karşısında sahip olduğu askeri, teknoloji ve bilim üstünlüğünü kaybetmeye başlamasının ardından devlet, Batı karşısında varlığını sürdürebilmek ve özellikle de milliyetçilik akımının getirdiği buhranlardan kurtulabilmek amacıyla çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türk toplum ve siyaset hayatında gerçek bir geçiş dönemini oluşturan somut adımlar atmaya başlamıştır. Bu bağlamda sırasıyla 1839'da Tanzimat Fermanı, 1856'da Islahat Fermanı, 1876'da I. Meşrutiyet ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti, Batılı devlet modelini benimsemeye çalışmıştır. Avrupa'nın adeta rol model olduğu bu dönemlerde Osmanlı'nın devlet adamları ve aydınları hararetli bir çözüm arayışına odaklanmış ve bunun neticesinde birçok fikir akımı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki ve en kapsamlısı Osmanlılık fikir akımıdır.¹⁹

Birçok kaynakta "*İttihâd-ı Anasır*" şeklinde bahsedilen Osmanlılık, Avrupa'da zuhur eden milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarına sıçraması sonucunda Osmanlı'nın bazı azınlık unsurlarının ayrılıkçı hareketler göstermesiyle kurucu ve yönetici millet olan Türkler, Müslümanlar ve Gayrimüslimlere eşit haklar vererek ortak değerleri olan yeni bir Osmanlı milleti vücuda getirme hareketidir.²⁰

Osmanlılık siyaseti her ne kadar Sultan II. Mahmut döneminde belirgin hale gelmişse de bu siyasetin köklerini 19. yüzyılın da öncesine indirgemek mümkündür. Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin son yüz yılına ait toplumsal bir kurum olmuştur. II. Mahmut döneminde devletin yeniden yapılandırılmasına dönük icraatlar devleti yöneten ile yönetilenler arasındaki ortak bağın Osmanlılık esasına göre şekillenmesine sebep olmuştur. Her türlü etnik ve dini kimliğin geri plana atıldığı bir Osmanlılık kimliği sayesinde, bütün unsurların üzerinde siyasi bir bağlılık tesis edilmesi hedeflenmiştir. II. Mahmut döneminde açıkça gündeme gelen Osmanlılık, sonraları Yeni Osmanlılar tarafından sistemleştirilmiştir.²¹

Osmanlılık, milliyetçiliğin farklı bir versiyonudur. Bu siyasetin asıl amacı Osmanlı ülkesinde yaşayan Müslim-Gayrimüslim ahaliyi birtakım reformlar sayesinde birbiriyle

¹⁹ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık", s. 83.

²⁰ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s. 81-82.

²¹ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık", s. 89-90.

kaynaştırarak aralarında eşitlik tesis etmek ve "*Amerikan milleti gibi yeni bir Osmanlı Milleti*"²² inşa etmektir. Osmanlılık idealinin sahada doğru şekilde uygulanması sayesinde Osmanlı Devleti, Batı'da ortaya çıkan ve çok milletli imparatorlukların korkulu rüyası haline gelen ulusçuluk akımının olumsuz etkisinden kurtulmayı başarabilecekti. Osmanlılık, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak 1913'lere kadar sürekli olarak bitme noktasına gelmiş ancak tüm olumsuzluklara rağmen enerji kalmayı başarmış bir fikir akımıdır. Yaklaşık 100 yıl boyunca gündemi meşgul eden Osmanlılığı sadece bir potada değerlendirmek mümkün değildir. Osmanlılık, içinde pek çok envanter bulunan, geliştirilmeye müsait, geniş, birleştirici, bütünleştirici ve kapsamlı bir harekettir. Zamanın ruhunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve aydın-bürokrat takımı tarafından altı doldurularak sistemleştirilmiştir.²³

Osmanlılık, çok uluslu devletin bütünlüğünü koruyabilmek için etnik kimlik taleplerini aşmak ya da en azından belli bir düzeyde tutmak için ortaya konan her türlü düşünceyi tanımlamak için kullanılmıştır. Bu düşünce oldukça geniş kapsamlı pratik bir çözüm arayışıdır. "*İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye*"²⁴ şeklinde de adlandırılan Osmanlılık siyaseti, klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan "*Millet Sistemi*"nin milliyetçilik hareketleri karşısında parçalanmaya başlamasıyla ortaya çıkan bir çözüm arayışıdır.²⁵ Osmanlılık, devleti oluşturan unsurları dini kimlikleriyle değil, milli kimlikleriyle tanımlamaya ve birleştirmeye çalışmaktadır. Yani kısacası, 19. yüzyılın başlarına kadar bünyesinde bulundurduğu toplumları dini aidiyetlerine göre tanımlayan Osmanlı Devleti, bu toplulukları artık milliyetlerine göre tanımlamaya çalışmıştır. Bu sayede bir "*Uluslar Birliği*" projesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²⁶

Aslında bir tür Milliyetçilik olan Osmanlılığın, Osmanlı milletleri içinde Türk kültüründe ayrı bir yeri ve önemi vardır. Osmanlılık, Türklüğe ayrı bir önem atfeder. Mesela; Osmanlılığın resmi dili Türkçe'dir. Eğitim dili de Türkçe'dir. Bununla birlikte Osmanlılık, onlarca azınlık unsuru bulunan Osmanlı'da Türkler tarafından geliştirilmiş, sahip çıkılmış ve savunulmuştur. Yönetimde, devlet kademelerinde, memuriyetlerde ve meclislerde Türkler her daim çoğunlukta olmuştur. Bunun neticesinde Osmanlılık, sadece Türk tebaa tarafından benimsenmiştir. Yalnızca Türkler,

²² Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2018, s. 17.

²³ Çelen, *Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük*, s. 53.

²⁴ Özcan, "Osmanlılık", 486.

²⁵ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 80-82.

²⁶ Çelen, *Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük*, s. 53.

kendilerini Osmanlı hissetmiştir. Diğer kavimler ise, merkezi otoritenin uyguladığı Osmanlılık politikası karşısında milli kimliklerini tam olarak tanımlayana kadar "Osmanlı" gibi gözükmek durumunda kalmıştır. Bu vaziyet, Osmanlılık fikrinin en büyük handikabı olmuştur.²⁷

1.2. Milliyetçilik ve Osmanlılık

Osmanlı Devleti, 1699 yılında Karlofça Antlaşması ile ilk defa büyük çaplı toprak kaybı yaşamış ve bu tarihten itibaren Avrupalı devletlerle daha barışçıl politikalar izleme yoluna gitmiştir. Devlet adamları, Avrupa ile yapılan savaşlarda eski başarıların elde edilemediğini fark ettiklerinde Batı'nın bu başarısını merak ederek gözlemlemeye başlamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren Batılılaşma eğilimleri başlamış ve bu eğilim 19. yüzyılın başlarından itibaren fikri düzeydeki Osmanlılık düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur.²⁸

Fransız İhtilali sonrasında ulusçuluk veya milliyetçilik düşüncesi önce Avrupa'yı daha sonra tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Fransa'da gerçekleşen bu olay sonrasında irili ufaklı uluslar millet olma bilincine sahip olmuşlar ve bağımsızlık için bağlı buldukları otoriteye başkaldırmışlardır. Her ne kadar milliyetçilik akımının dünya genelinde siyasal bir akıma dönüşmesinin Fransız İhtilali sonrasında vuku bulduğu kabul edilmiş olsa da bu olay aslında, var olan milli kimliklerin milletlerce fark edilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Fransız İhtilali, uluslar tarafından milli kimliklerin fark edilmesine sebep olmuş ve kısa sürede milliyetçilik siyasal bir akıma dönüşerek tüm dünyayı etkisi altına almıştır. En büyük tahribatı da İmparatorluklar üzerinde yapmıştır.²⁹

Milliyetçilik akımı, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde gözükmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, dünya genelinde bu akımdan olumsuz yönde en fazla etkilenen devletlerdendir. Fransız İhtilali'nden kısa süre sonra Balkanlar'da yaşayan Gayrimüslim halklar arasında dış güçlerin baskısı sonucu kendini göstermiştir. Özellikle Gayrimüslim tebaada başlayan ayrılıkçı kıpırdanmalar sayesinde Avrupalı

²⁷ Mehmet Hacısalihoğlu, "İttihad ve Terakki'nin Politikaları Bağlamında Türkçülük, Osmanlılık ve Türkleştirme Tartışmaları", *19.yy.'dan 20. yy.'a Osmanlı'da Vatandaşlık Kavramının Gelişimi*, S. 182, Şubat 2019, s. 68-69.

²⁸ J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, Haz. Ahmet İzci, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 575.

²⁹ Sabri Sürgevil, "Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kısacasında Balkanlar", *Tarih ve Milliyetçilik*, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Mersin 1997, s. 273.

devletler, kendi çıkarları doğrultusunda zaten güç durumunda bulunan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma fırsatı yakalamışlardır. Bu olayların 1789 İhtilali'nin hemen akabinde gerçekleşmesi, ulus bilincinin ihtilal öncesinde de hakim olduğunu göstermektedir. İhtilalin Müslüman tebaaya yansımaları ise 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş, bu da İslamcılık siyasetiyle engellenmeye çalışılmıştır.³⁰

19. yüzyılda devletin, Osmanlılık siyaseti ile bir Osmanlılık yani bir Osmanlı üst kimliği oluşturma çabası aslında, Batı'nın zorlaması ve Osmanlı'nın ulusçuluk temelinde oluşan yenedünya düzeni karşısında kendini tanımlamak zorunda olması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Dini kimlikler önemini giderek kaybetmeye başlamıştır. Dünya artık, kendini ulus ve kavmi özellikleriyle tanımlayan milletler çağına girmiştir.

Milliyetçilik akımının ileride oluşturacağı olumsuz koşulları tahmin eden Osmanlı devlet adamları ve aydınları, bu akıma bir alternatif olarak zaman içinde Osmanlılık fikrini geliştirmişlerdir. Bunun ilk alametleri Tanzimat Fermanı'nda görülmüştür.³¹ Bu hareket; Müslüman ve Gayrimüslimlerden oluşan farklı dini unsurlar ile diğer unsurlardan oluşan farklı etnik grupları bir araya getirerek dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin ulus eksenli yeni dünya düzenine uygun bir vatandaşlık modeli oluşturma teşebbüsüdür.³²

Tanzimat'tan II. Abdülhamit dönemine kadar halklar arasındaki dinsel ayrım pek vurgulanmamıştır. O dönemki şartlarda sisteme en uygun ve en pratik model Osmanlılık idi. Bu sebepten dolayı Osmanlılık siyaseti aslında zamanın ruhunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Her şeyden öte, Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarıp bir arada tutabilmek için Osmanlılık, yani "*Osmanlı Milleti*" fikri aslında bir gereklilikti, zorunluluktur.³³

1.3. Tanzimat ve Islahat Fermanında Osmanlılık

1840-1870 yılları arasındaki 30 yıl, Osmanlı toplumunda bir çok reformun uygulandığı, hemen her alanda köklü değişimlerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Halk için yapılan tüm bu köklü reformları sahada uygulamaya çalışan Osmanlı Devleti, yine bu dönemde

³⁰ Fethullah Güner, "Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak Osmanlılık Hareketi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu 2008, s. 8.

³¹ Azmi Özcan, "Milliyetçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXX, 2005, s. 85.

³² M. Cengiz Yıldız, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, 2011, s. 5.

³³ Falma Fshazi, "II. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 38, Mart 2008, s. 164.

yönetimi altındaki topraklarda meydana gelen milliyetçilik akımının olumsuz etkisiyle karşı karşıya kalmıştır. İlk başlarda bazı ayrılıkçı gruplar küçük çaplı başarılar elde etse de Osmanlı Devleti bu dönemde, Osmanlıcılık ideolojisi temelinde gerçekleştirdiği başarılı reformlar sayesinde karışıklıkları büyük oranda bertaraf etmiştir. Kısacası Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını en uzun süre geciktiren fikir akımı olmuştur.³⁴

1839 Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra Osmanlıcılık idealinin alt yapısını kurmak için girişimler başlamıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı kimliği oluşturmak için resmen harekete geçilmiştir.³⁵ Fermanın ana düşüncesi "*Osmanlıcılık*" ve "*Osmanlı vatanperverliği*"dir. Tanzimat hemen her alanda pek çok düzenleme ve yeniliği de beraberinde getirmiştir. Uygulamaya konan siyaset ve yenilikler gayet ılımlıdır. Tanzimat dönemi devlet adamları bu ılımlı siyasete "*kaide-i tedric*" adını vermişlerdir. Bu ılımlı siyasetten Osmanlıcılık şeklinde bahsetmek de mümkündür. Çünkü Osmanlıcılık, tansiyonun yükseldiği hemen her alanda bir kurtarıcı gibi devreye giren pratik bir çözüm arayışıdır.³⁶

Tanzimat Osmanlıcılığı, Fransız devriminin getirdiği ulusçuluk hareketine bir tepki olarak Osmanlı devlet adamları tarafından geliştirilmiş bir düşüncedir. O dönemin şartları için kağıt üstünde gayet başarılı bir politika olarak gözükmesine karşın, yalnızca devlet adamları ve aydın-bürokrat takımı dışına yayılan bir ideoloji olamamıştır.³⁷ Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile temelleri atılan Osmanlıcılık fikri, Osmanlı Devlet adamları ve aydınları için öylesine ilgi çekici olmuştur ki, Osmanlı aydınları bu fikirden kolay kolay vazgeçememişler, uygulamak için büyük mücadeleler vermişlerdir. Yeni Osmanlıların hemen hepsi Osmanlıcı idiler. Osmanlı milletlerinin birliğini, devletin kurtuluş çaresi olarak görmüşlerdir.³⁸

Fermanın ilan edilmesinden kısa süre sonra kabul edilen *Ceza Kanunnamesi*'nin giriş kısmında "*Kanun önünde bütün yurttaşlığın eşittir*" ilkesinin altı çizilmiştir. 14 Temmuz 1851 tarihinde yeniden düzenlenen *Ceza Kanunnamesi*'nde "*sınıf, mezhep ve din farkı*

³⁴ Şerif Mardin, "Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi", Çev. Kemal Berkarda, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, C. X, S. 1/3, 1989, s. 68.

³⁵ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kırath, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2000, s. 333.

³⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1546.

³⁷ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 128.

³⁸ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık", s. 91-92.

gözetmeksizin bütün Osmanlı vatandaşlarına uygulanmak üzere" yürürlüğe girmiştir. Yine bu dönemde bizzat devlet tarafından ilim, fen ve sanat okulları kurulmuştur. Böylece eğitim ilk kez olarak ulemadan alınmış ve laik eğitimin temelleri atılmıştır. Eğitimde laiklik sayesinde Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki fırsat eşitliğinin sağlanması için ortam oluşmuştur. Eğitimde yapılan bu hamleler Osmanlıcılığın somut tezahürü ve en önemli başarılarından biridir.³⁹

Osmanlı toplumunun birbiriyle kaynaşmış bir Osmanlı Milleti şeklinde vücut bulması için eğitim alanında reform yapmak gerekmiştir. Bu eğitim kurumlarından yetişecek memurlar Osmanlılık ruhunu benimsemiş bireyler olarak toplumuna Osmanlılık ülküsünü aşılacaklardı. Bu bağlamda etnik kimlik ve din ayrımı yapılmaksızın tarafsız eğitim verecek kurumlar için harekete geçilmiştir. Böylece Tanzimat döneminde Osmanlılık düşüncesi dahilinde karma⁴⁰ bir eğitim için ilk adım atılmıştır. Bu uygulama, Osmanlılık siyasetinin kısmen terk edildiği Sultan II. Abdülhamit döneminde de devam etmiştir.⁴¹

Maarif Nizamnamesi Osmanlıcı bir anlayışla bina edilmiş, hizmete girmiştir. Nizamnameye göre, din ve mezhep farkı gözetmeksizin her kesimden talebenin ilköğretimde zorunlu olarak Türkçe eğitim görmesine karar verilmiştir. Rüşdiyeden itibaren herkesin kendi dilinde eğitim göreceği belirtilmiştir. Bu uygulama ne yazık ki kağıt üstünde kalmış, sahada sağlıklı şekilde uygulamaya konulamamıştır. Osmanlıcı uygulamanın en belirgin şekilde uygulandığı okul 1868 yılında Fuad Paşa'nın gayretleriyle kurulan Galatasaray *Mekteb-i Sultani*'sidir.⁴²

Osmanlılık fikri, Tanzimat döneminde ve özellikle de sonrasında devlet destekli olarak yoğun biçimde işlenmiştir. Örneğin; çağdaş eğitim veren *Galatasaray Mekteb-i Sultani* gibi okullarda farklı etnik ve dini topluluklara mensup öğrencilere Osmanlılık ülküsü aşılarmaya çalışılmıştır. Osmanlılık, basında da devlet tarafından desteklenmiştir. Örneğin; 1860'lardan itibaren Basiret ve İttihâd gibi gazetelerde

³⁹ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 337-338.

⁴⁰ Galatasaray Mekteb-i Sultani.

⁴¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 92.

⁴² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 216.

Osmanlılık kavramı yoğun olarak işlenmiştir. Tüm bu reformların, şüphesiz Osmanlılık fikrini çağrıştırdığı açıktır.⁴³

Osmanlılık uygulamaları, okullarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da somut şekilde hayata geçirilmiştir. 1864 yılında *Maarif Nezaretinde Meclis-i Kebir-i Maarif* adı altında yüksek eğitim kurulu düşüncesiyle bir maarif meclisi kurulmuştur. Bu mecliste Müslümanların yanında Ermeni, Rum, Katolik, Protestan ve Musevi cemaatinden de temsilciler atanmıştır.⁴⁴ *Meclis-i Kebir-i Maarif* içerisinde *İlmiye Dairesi* adı altında yeni bir kurul oluşturuldu. Bu kurulun üyelerinin yarısının Gayrimüslimlerden seçilmesine karar verildi. İlmiye Dairesi'ne tüm mekteplerin kütüphane, müze ve matbaa işlerini yönetme ve takip görevi verildi. Bu uygulamadan anlaşılacağı üzere, Osmanlılık düşüncesinin dinamosu olan eğitim sistemindeki yapılanmanın içine azınlıklardan ciddi miktarda üye alınmıştır. Bu uygulamalardan, Osmanlılığın somut şekilde uygulandığı görülmektedir.⁴⁵

Tanzimat'tan önce vilayet, kaza ve sancaklarda Müslüman ahaliyi temsil eden kadı ve ulema ön plana çıkmaktaydı. Tanzimat ile birlikte vilayet, kaza ve sancaklarda tüm ahaliyi eşit şekilde temsil etmeyi sağlayacak idare meclisleri kurulmuştur. Bu meclislerde kadı, ulema gibi halkın bir bölümünü temsil eden makamların yetkileri azaltılmış, yerine vali, muhassıl gibi tüm unsurlar tarafından kabul görebilecek makamlar yetkili hale getirilmiştir. Bu uygulama merkezi yönetimin etkisinin artırılmasını sağladığı kadar, Osmanlılık siyasetini de çağrıştırmaktadır.⁴⁶

Osmanlı Devleti, Tanzimat ile Gayrimüslimlere birtakım haklar verirken devleti oluşturan asli unsurlardan da taviz vermemeye özen göstermiştir. Devlet, Osmanlılık siyasetiyle teslim olmamış, reformları kendi kültür ve gelenek değerleriyle harmanlayarak gerçekleştirmiştir. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlılığı 4 ana hususa göre şartlandırmıştır:⁴⁷ Birinci şart devletin dininin İslam olması, ikincisi saltanatın Osmanoğulları soyundan sürdürülmesi, üçüncüsü başkent'in İstanbul olması, dördüncü ise devletin resmi dilinin Türkçe olması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlılık siyasetinin başarıya ulaşabilmesi için Mustafa Reşit Paşa'nın önünü açtığı Tanzimat

⁴³ Özcan, "Osmanlılık" s. 486.

⁴⁴ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar*, MEB Yayınları, İstanbul 2005, s. 125.

⁴⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 284-288.

⁴⁶ Çadircı, *Tanzimat Dönemi*, s. 209-210.

⁴⁷ Demir, "Tanzimat Döneminde Osmanlılık", s. 339-340.

reformlarının devam ettirilmesi çok önemliydi. Devletin dağılmasını engelleyecek tek çözüm yolunun etnik ve dini fark gözetmeksizin tüm tebaayı kaynaştırmak olduğuna inanan Âli ve Fuat Paşalar, Tanzimat reformlarını genişletmeye yönelik bir politika izlemişler, bu dönemde Osmanlılık ideali devlet içinde adeta kemikleşmiştir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile farklı etnik ve dini toplulukların Osmanlılık içinde eriyerek bir Osmanlı Milleti oluşacağını düşünmüşlerdir. Islahat Fermanı'nın Osmanlıcı uygulamaları aynı zamanda laiklik yolunda atılmış önemli bir adımdır.

Tanzimat'ın resmi devlet ideolojisi olan Osmanlılık ile Osmanlı aydınının düşündüğü Osmanlılık birçok konuda birbirinden ayrılmaktadır. Yani Tanzimat'tan sonra iki farklı Osmanlılık düşüncesi ile karşı karşıya kalındığı görülmektedir. 1860'lardan sonra giderek daha fazla etkili olan Yeni Osmanlılar, İslamiyet'in altın çağına ve imparatorluğun parlak dönemlerine özlemle bakan ve bir an önce o günleri yeniden yakalamak isteyen Osmanlı aydınları idi. Fakat onların Osmanlılık idealleri ile Âli ve Fuat Paşalarınki farklıdır. Yeni Osmanlılar, Âli ve Fuat Paşaların Osmanlıcı politikalarına, geleneksel Osmanlı ve İslami değerlerini hiçe sayarak Avrupa taklitçiliği yaptıkları gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Hatta Osmanlı'nın aleyhine, Avrupa'nın ise lehine hareket etmekle itham etmişlerdir. Tanzimat rejimini tek taraflı bir bürokratik istibdat rejimine dönüştürdüklerini ileri sürerek, bu politikanın devletin yıkılmasına sebep olacağını iddia etmişlerdir. Onlar göre, acil şekilde temsili, anayasal ve parlamenter bir yönetim şekline geçilmesi gerekliydi. Böylece müslim ve gayrimüslim halk yönetime ortak edilecek ve herkes eşit Osmanlı vatandaşı olarak devlete sadakatle bağlılık göstermeye devam edecektir. Yani Âli ve Fuat Paşaların Osmanlılık idealleri ile Yeni Osmanlılarınki farklılık göstermektedir.⁴⁸

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndaki eksiklerin giderilmesini amaçlayan, bir bakıma Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğindedir. Tanzimat Fermanı, dönemin yönetici takımı tarafından devletin kendi arzusuyla giriştiği bir iş iken, Islahat Fermanı, Batılı devletlerin baskıları sonucu ilan edilmiştir. Fermanın uygulaması da yine dış güçlerce denetim altında tutulmuştur. Islahat Fermanı'nın en önemli özelliği Müslümanları "*Millet-i Hakime*" olarak gören anlayışın ortadan kalkarak, din ve mezhep ayrımı öngörmeyen "*Osmanlı Vatandaşlığı*" oluşturulmak istenmesidir.⁴⁹

⁴⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 109.

⁴⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 14.

Osmanlıcılık, Tanzimat Fermanı'ndan sonra inşa edilmeye çalışılmıştır. Islahat Fermanı'ndan sonra ise, devlete tebaa veya reaya olma şeklinde var olan "*Osmanlılık*", bundan sonra içerik değiştirerek Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm vatandaşların eşitliği ilkesine dayalı bir "*Osmanlıcılık*" kimliğine dönüşmüştür. Islahat Fermanı'nda açıkça görülen ortak bir Osmanlı vatandaşlığı inşa etme isteği Osmanlıcılık politikasının açıkça uygulandığını göstermektedir.⁵⁰

Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecid'den sonra Sultan Abdülaziz de söylemlerinde Osmanlıcılık siyasetini anımsatan ifadeler kullanmıştır. Padişah Abdülaziz 10 Mayıs 1869'da Şurâ-i Devlet'in açılış nutkunda, hangi din ve mezhepten olursa olsun tüm tebaanın aynı vatanın evlatları olduğunu, ulus ve mezhep ihtilaflarının Osmanlı tebaasını ayırmaması gerektiğini, herkesin eşit ve dini inancında özgür olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, ayırım gözetmeksizin herkesin ihtiyaçları karşılamaya yeterli bulduğu kanunları ilan ettiğini, kimsenin mağduriyet yaşamayacağını ifade etti.⁵¹

Sultan Abdülaziz, 19 Ocak 1869 tarihinde ortak vatan ve vatandaşlık etrafında birleşmeyi hedefleyen dokuz maddeden oluşan *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi*'ni kabul etti. Kanunun en temel özelliği Müslim-Gayrimüslim fark etmeksizin Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm herkesi kapsamasıdır. Kanun sayesinde, ilk defa vatandaşlık hukuku düzenlemesinden söz edilmiş, vatandaşlık meselesi yasal bir zemine taşınmıştır.⁵² O tarihe kadar Osmanlı vatandaşlık müessesesi hala dini anlayışa dayanmaktaydı. Kanunla birlikte Batı hukukundaki uyruk kavramı kabul edilmiş ve artık Osmanlı vatandaşları dini anlayışına göre değil uyruğuna göre tarif edilmiştir. Böylece vatandaşlık tanımı, tarifi ve şartları hukuki güvence altına alınmıştır. *Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi* kavmiyete dayalı Batılı anlamdaki vatandaşlık kavramının gelişmesinde önemli bir adımı teşkil etmektedir.⁵³

Kimlik konusuna ilk anayasa olan Kanun-i Esâsi'de bir kez daha vurgu yapıldı. Osmanlı Devleti'nin bütün tebaasını eşit yurttaş sayma fikri yani Osmanlılık, 1876 yılında Kanun-i Esâsi'de resmen kabul edildi ve kurumsal olarak 1918 yılına dek yürürlükte

⁵⁰ Güner, "Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak Osmanlıcılık Hareketi", s. 40.

⁵¹ Emel Çora, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Danıştay'ın Gelişim Süreci" Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2015, s. 66.

⁵² Ezgi Güzel Polat, "Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 3, Ocak 2011, s. 135.

⁵³ Demir, "Tanzimat Döneminde Osmanlıcılık" s. 341.

kaldı.⁵⁴ Kanun-i Esâsi'nin 8. maddesinde "*Devlet-i Osmaniyye tâbiyyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepte olursa olsun bilâ istisnâ Osmanlı tabir olunur*" denilmiştir.⁵⁵ Ayrıca 12. maddede vatandaşlara tanınan bazı haklar ve kişisel özgürlüklerden bahsedilmişti. Böylece bizzat devlet tarafından gayrimüslimlere üst düzey yasal güvenceler verilmiş oldu.⁵⁶

1856 Islahat Fermanıyla birlikte etnik ve dini ayrım olmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarına zorunlu askerlik görevi getirilmiştir. Böylece Müslim-Gayrimüslim eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu uygulama her ne kadar sonraki tarihlerde sağlıklı şekilde uygulanamasa da Osmanlılık idealine uygun bir siyaset yürütüldüğü aşıkardır. İşin ilginç yanı, Osmanlılık fikrinin somut bir tezahürü olan bu kanuna hem Müslüman tebaa hem de Gayrimüslim tebaa karşı çıkmıştır.⁵⁷

Tanzimat dönemi devlet adamları kendilerini Osmanlılık idealinin uygulayıcısı olarak görmüşler ve adeta bu ideolojiyle bütünleşmişlerdir. Tanzimat döneminin diplomat kökenli önemli devlet adamlarından Sadık Rıfat Paşa Osmanlılığı, "*hubb-ı vatan ve millet ve celb-i te'lif-i kulûb*" yani vatan millet sevgisi ve milletin kalbini kazanmak şeklinde yorumlamıştır. Mustafa Reşit Paşa, "*din ve mezhep farkı tebaanın ancak şahıslarına müteallik bir iştir*" şeklinde ifade etmiştir. Fuad Paşa, "*ülkenin ve devletin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği*" şeklinde yorumlarken Âli Paşa, "*tebaanın din ve mezhep harici her şeyde birbiriyle kaynaştırılması*" şeklinde tarif etmiştir. Osmanlılık, dönemin bazı metinlerinde "*imtizâc-ı akvâm ve ittihâd-ı ânasır*" şeklinde geçmiştir.⁵⁸ Osmanlılık siyasetinin ve meşveret ilkesinin samimi bir uygulayıcısı olan Mithat Paşa'nın siyasi düşüncesini "*Osmanlılık, meşrutiyet, adem-i merkezîyet*" şeklinde üç maddede ele almak mümkündür.⁵⁹

1876 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesi, basında ve kamuoyuyla yakından ilgilenen Türkler arasında büyük sevinç yaratmıştır. Ayrılıkçı hareketler gösteren Osmanlı uluslarının Osmanlılık düşüncesiyle kolayca üstesinden gelineceğine inanılmıştır. Örnek olarak, Mebuslar Meclisi'nin açılış töreninde Times Gazetesi muhabirinin Hıristiyan olmayan mebusların gözetilmesini istemesi üzerine bir paşanın, "*Bu mebuslar*

⁵⁴ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 98.

⁵⁵ Özcan, "Osmanlılık" s. 486.

⁵⁶ Demir, "Tanzimat Döneminde Osmanlılık", s. 341.

⁵⁷ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Kitabevi, İstanbul 2000, s. 35.

⁵⁸ Özcan, "Osmanlılık" s. 485.

⁵⁹ Gökhan Çetinsaya, "Midhat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, 2005, s. 10.

kâmilten Osmanlıdır. Artık Müslüman veyahut Rum ve Ermeni değildir" şeklinde verdiği cevabında Osmanlılık ideolojisini benimsediğini ve bu ülkeye olan inancını açıkça belirtmektedir. Ayrıca dönemin gazetelerinde Osmanlı tabiri "*Millet*" manasında kullanılmıştır.⁶⁰

Sultan II. Abdülhamit, Osmanlılık siyasetinin başarıya ulaşması mümkün olmayan bir uğraş olduğunu fark ederek İslamcı bir politika yürütmüştür. Bu politika Osmanlı ve Hindistan gibi diğer Müslüman devletlerin topraklarına göz diken İngiltere'ye karşı yürütülmüştür. Ancak Sultan II. Abdülhamit'in Osmanlılık tezini destekleyen bazı icraatları da olmuştur. Müslüman-Hıristiyan-Türk-Rum-Ermeni fark etmeksizin bütün tebaaya ait çocukların İdâdî Mektepleri'nde bir arada öğrenim görmeleri, bir Osmanlı milleti oluşturma teşebbüsü olarak kabul edilebilir. Bu gelişmeler aynı zamanda azınlıkların düşünce hayatının gelişmesine ve özellikle de milli uyanışına destek olmuştur.⁶¹

Osmanlılık siyaseti her ne kadar Sultan II. Abdülhamit döneminde devlet siyaseti olarak tercih edilmemiş olsa da geri planda Osmanlıcı çizgi vurgulanmaya devam etmiştir. II. Abdülhamit'e yakın isimlerden olan Ahmet Mithat Efendi basında yer alan yazılarında, Osmanlıcılığı devletin bekası için en güvenilir yol olarak savunmaya devam etmiştir.⁶² Osmanlılık, II. Abdülhamit döneminde muhalefetin bir numaralı söylemi olarak devam etmiş, gündemde tutulmuş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yükselişini sürdürmüştür.⁶³

Osmanlı Devleti, geleneğinden aldığı mirası Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla büyük ölçüde göz ardı etmiş ve tamamen farklı bir yola girmiştir. Özellikle 1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslim vatandaşlara her türlü hakları tanımıştır.⁶⁴ Islahat Fermanı'nın Batılı devletlerin baskısıyla yapıldığı aşıkardır. Bu sebepten reformların çoğu kağıt üzerinde kalmış, sahada karşılık bulamamıştır. Ruhsuz olan bu reformlar aynı zamanda oldukça yetersizdir. Osmanlı Devlet adamları özellikle 1860'lı yıllardan sonra reformların yetersizliğini fazlasıyla görmüşlerdir. Reformlar bir Osmanlı Milleti vücuda

⁶⁰ İclal Karaca, "1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 7, 1991, s. 540-541.

⁶¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 309.

⁶² Muharrem Dayanç, "Ahmet Mithat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 7/1, Winter 2012, 843-844.

⁶³ Özcan, "Osmanlılık" s. 486.

⁶⁴ Cevdet Küçük, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 213.

getirmediği gibi aksine Müslüman ve Gayrimüslim vatandaşlar arasındaki bazı farkları daha da derinleştirmiştir. Üstelik Müslüman ahali, gayrimüslimlere verilen ayrıcalıklardan dolayı rahatsızlık duymuştur.⁶⁵

Osmanlılık ideali, bu dönemde milliyetçilik akımının olumsuz getirisi olan parçalanmayı engellemek amacıyla özellikle Müslüman-Türk aydınlar tarafından savunulmuş, Gayrimüslimler tarafından reddedilmiştir. Gayrimüslimler, Batılı devletlerden aldıkları destekle milli emellerini takip etmişler ve 1870'lerin ortalarına gelindiğinde Balkanlar'da yaşanan ayrılıkçı gelişmeler Osmanlılık siyasetinin bir Osmanlılık vücuda getiremediğini, gereken kaynaşmayı sağlayamadığı gibi millet olma bilincini de oluşturamadığı göstermiştir.⁶⁶ Osmanlılık, Gayrimüslimler arasında her ne kadar "*Osmanlı kimliği*" inşa edememiş olsa da beklenmedik bir şekilde Müslümanlar arasındaki ortak kültürel değerleri artırmıştır. Yani Gayrimüslimler arasında ayrılıkçı duyguları güçlendirirken Müslümanlar arasında birleştirici bir rol oynamıştır.⁶⁷

Osmanlılık siyaseti iki büyük güç olan Rusya ve İngiltere tarafından bir tehdit olarak görülmüş ve her defasında engellemeye çalışılmıştır. Bu iki devlet, birbiriyle kaynaşmış, bütünleşmiş, kardeş bir Osmanlı Milleti'nin zuhur etmesini istemiyordu. Osmanlılık siyaseti, Rusya'nın Balkanlar'da yürüttüğü Panslavizm politikasına aykırı idi. Zira Rusya'nın bu idealini gerçekleştirebilmesi için Balkan uluslarının Osmanlı ile bütünleşmemesi gerekmektedir.⁶⁸

İngiltere ise 1876 İstanbul Konferansı ile Osmanlı Devleti'ne olan desteğini geri çekmiş ve Balkan uluslarına kendi hükümetlerini kurmaları için destek vermiştir. Hemen akabinde İngiltere, 1876 yılında Bulgaristan olaylarında Osmanlı Devleti'ne karşı bir tavır takınmıştır. İyice yalnızlaşan Osmanlı Devleti, Rusya karşısında çaresiz kalmıştır.⁶⁹

93 Harbi sonrasında Balkanlar'da elden çıkan topraklarda bağımsız devletler kurulmuştur. Bu devletler Müslüman halka zulüm ve katliam politikaları uygulamış, Balkanlar'dan Anadolu'ya kitlesel göçler yaşanmıştır. Yaşanan bu katliamlar sonrasında

⁶⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Çev. Fatmagül Bertay Baltalı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 121.

⁶⁶ Özcan, "Osmanlılık" s. 486.

⁶⁷ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 271.

⁶⁸ Bahaeddin Yediylidiz, *Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel*, Ed. Recep Duymaz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995, s. 87.

⁶⁹ Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi*, S. 17, 2005, s. 113.

Osmanlı'nın Müslüman tebaasında Gayrimüslimlere karşı bir husumet, düşmanlık belirmiştir. Anadolu'da Müslüman nüfusunun giderek artması Müslüman dayanışmasını beraberinde getirmiş ve toplumda Osmanlıcılığa olan inanç azalırken, İslamcılığa doğru bir yöneliş söz konusu olmuştur.⁷⁰

Osmanlı Devlet adamları, aydın ve bürokratlar devletin birlik, beraberlik ve kurtuluşunun Osmanlılık fikri temelinde bir Osmanlı Milleti oluşturma zorunluluğundan geçtiğini düşünseler de, ne yazık ki gayrimüslimler böyle düşünmemekte, kendini Osmanlı olarak görmemektedirler. Berlin Kongresinden sonra 21 Temmuz 1878 tarihinde Ermeni Milli Meclisinde Patrik Ermeni Islahatıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Bu gibi işler, ne bir gün içinde, ne de bir adamın eliyle yapılamaz. Gelecek için hazırlanalım. Milletimizin içindeki işbirlikçileri, ün sahibi, vatansever, eğitimcileri, kilise adamlarımızı Ermenistan'a gönderelim."⁷¹

Terbiyecilerimiz, öğretmenlerimiz, o kadar ateşli olan gençlerimiz Ermenistan'a gitsinler."

Yukarıda görüldüğü üzere Ermeni Patriği, kendilerini cemaat olarak Osmanlı saymamaktadır. Hatta Osmanlı saymak şöyle dursun sözlerinden bağımsız bir Ermenistan istediği gayet açıktır. Devlete olan sadakatinde ötürü *Millet-i Sâdıka* olarak adlandırılan Ermeni milletinin dahi kendini Osmanlı milletinden saymaması, Osmanlılık fikrinin yeniden sorgulanmasına sebep olmuştur. Batılı devletlerin hemen her fırsatta azınlık meselesini gündeme getirmesiyle azınlıklar sürekli okşanmış ve mesele gündemde tutulmuştur. Böylece azınlıklar kendini hiçbir zaman Osmanlı saymamış, daima kendi cemaatlerinin çıkarlarını gözeterek bağımsızlık hedeflemiştir. Böyle bir ortamda Türklerden başka hiçbir topluluk kendini Osmanlı olarak görmemiş, özümsememiştir.⁷²

Tanzimat ve Islahat Fermanları sayesinde sistematik bir yapıya kavuşan Osmanlılık, daha sonra Mithat Paşa'nın başını çektiği "*Yeni Osmanlılar*" hareketi tarafından savunulmuştur. Bu gayretler sonucunda 1876 yılında meşrutiyet idaresi kabul edilmiştir. Ancak Sultan Abdülhamit, 1877-1878 Rus Harbi'ni gerekçe göstererek meclisi

⁷⁰ Özcan, "Osmanlılık" s. 486.

⁷¹ Ermenistan olarak Doğu Anadolu'daki altı vilayet kastedilmektedir.

⁷² Karaca, "Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", s. 541.

feshetmiş ve Osmanlılık siyaseti kısmen noktalanmıştır. Rus harbinden sonra Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki hakimiyetini büyük ölçüde kaybetmesinden sonra Osmanlılık fikri sorgulanmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet ile yeniden ortaya çıkan Osmanlılık fikri 1912 Balkan Savaşları ile fikir hayatından tamamen silinmiştir.⁷³

Osmanlılık ideolojisi hakkında olumsuz görüş bildiren aydınlar olmuştur. Özellikle dönemin önemli aydınlarından Yusuf Akçura'nın Osmanlılık siyasetiyle ilgili ifadeleri çok önem arz etmektedir. Yusuf Akçura, Osmanlılık fikrinin Batı menşeli olduğunu, Batı'da meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar neticesinde ortaya çıkan Milliyetçilik akımının bir yansıması olduğunu belirtmektedir. Bir *Osmanlı Milleti* oluşturmanın Osmanlı Devleti için faydalı olacağı kanısındadır. Ancak böyle bir eylemi gerçekleşmesi imkansız olarak görmektedir. Akçura, Osmanlılık başarılı olduğu takdirde, kurucu ve yönetici hakim unsur olan Türklerin zamanla eriyeceğini, egemenliğin Arap çoğunluğuna geçeceğini kaygıyla dile getirmiştir. Osmanlı halklarının birbirleriyle kaynaşmayı istemediklerinin de altını çizmektedir. Ona göre Osmanlı halkları, Osmanlılık siyasetine en baştan karşı tavır takınmıştır. Akçura, Osmanlılık hakkında "*Bir Osmanlı Milleti vücuda getirmek için çabalamak, gerçekleşmesi mümkün olmayan, son derece boş bir uğraştır*" ifadelerini kullanmıştır.⁷⁴

1.4. Osmanlı Devleti'nde Diğer Siyasal Fikir Akımları

Osmanlı Devleti'nde Türkler dışındaki toplulukların kendi milli fikirleri peşinde koşmaları, özellikle Osmanlılık ülküsünü benimseyen kişileri hayal kırıklığına uğratmış ve alternatif düşüncelere yönelmelerine sebep olmuştur. 19. yüzyıla geldiğinde millet sisteminin temelini oluşturan din gibi geleneksel meşruiyet formlarının çökmesiyle birlikte Osmanlı devlet adamları, ulus devletin kaynağı olan ulusçuluk yani milliyetçilik ideolojisine başvurmuştur. Günümüz Türkiye'sinin siyasi ve ideolojik fikirlerinin temel alt yapısını, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan fikir akımları oluşturmaktadır. Fransız İhtilali sonrasında iyice belirginleşen ulusçuluk akımından olumsuz yönde etkilenen Osmanlı Devleti, parçalanmayı önlemek amacıyla karşı tepki olarak pek çok ideoloji geliştirmiştir. Bu ideolojiler, kaynağını Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilikten almakla birlikte yine milliyetçilik akımına bir tepki olarak geliştirilmişlerdir. Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük şeklinde

⁷³ Ali Caner Höke, "Osmanlılık, İslamcılık ve", s. 6-7.

⁷⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 6.

sıralayabileceğimiz bu fikir akımlarının tamamı ulusa dayalı bir millet tasavvurunu esas almaktadır. Ortak amaçları; çökmekte olan bir imparatorluğu ayakta tutmak, devleti yeniden eski gücüne kavuşturmaktır. Hepsi vatansever bir anlayışa sahiptir. Ortaya çıktıkları dönemin şartlarını beğenmedikleri için bir önceki dönemin yönetici ve siyasetine tepkilerini koyarak ortaya çıkmışlardır.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Robert Koleji, Fransız Katolik, Avusturya Katolik, İngiliz, Alman, İtalyan okulları özellikle Hıristiyan Osmanlılar ve yüksek gelirli Müslüman Osmanlılar arasında etkili olmuştur. Bu okullar seçkin, elit bir zümrenin doğmasına katkı sunmakla birlikte; Bulgar, Rum, Ermeni öğrenciler arasında kendi "milliyet" duygularını kavramalarında rol oynamıştır. Bu okullarda Osmanlılık ideolojisine aykırı olduğu gerekçesiyle Türk kültürüyle ilgili eğitim verilmemekle birlikte; Rum, Ermeni ve Bulgarların milliyetçilik duygularının oluşmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.⁷⁶

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde fikir ve siyaset adamları adeta yazı makinesi gibi çalgınca gazete ve dergi çıkarmaya başlamışlardır. Bu dönemde basın hayatındaki gazete ve dergiler büyük artış göstermiş ve kamuoyunun oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu yayınların fikir ve siyaset alanındaki benzersiz katkıları sayesinde düşünce hayatında benzeri görülmemiş bir canlılık ortaya çıkmış, daha önce konuşulması dahi mümkün olmayan konular kamuoyunda konuşulup tartışılmıştır. Bu yeni düşünceler, eski siyaset gelenekleri yanında yeni fikirlerle beraber bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Osmanlılıktan başka İslamcılık, Ümmetçilik, Türkçülük ve Batıcılık fikir hareketleri üzerine de tartışılmıştır.⁷⁷

1.4.1. Türkçülük

Türkçülük akımının ilk işaretleri Yeni Osmanlılar tarafından ortaya atılmıştır. Osmanlılık idealini benimseyen Yeni Osmanlılar aynı zamanda Türklükle de gurur duymuşlar, Türk dili ve tarihine önem göstermişlerdir.⁷⁸ Bu dönemde temelleri atılmaya çalışılan Türkçülük düşüncesi, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Dünya Türklüğü'nün

⁷⁵ Yavuz Çiller, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. X, S. 2, 2015, s. 51-52.

⁷⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 243-244.

⁷⁷ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 307.

⁷⁸ Gül Akyılmaz, "Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, C. I, S. 2, Ocak 1999, s. 234.

birliğini sağlamayı hedeflemiştir. Türk Yurdu Dergisi etrafında toplanan Yusuf Akçura ve İsmail Gaspıralı önderliğinde daha başka aydınlar tarafından temellendirilmiştir.⁷⁹

Türkçülük, Türk Birliği fikrine dayanmaktadır. Dünyadaki bütün Türkleri, Türkçülük ülküsüyle tek çatı altında toplama düşüncesidir. Osmanlı Devleti'nde ortaya atılan son fikir akımı olmakla beraber etkisi günümüzde de devam etmektedir. Yusuf Akçura, Türkçülüğün fikir babası, mimarı olarak kabul edilmektedir. Akçura, Türklerin çoğu Müslüman olduğunu ve Türk Birliği'nde en büyük rolü Osmanlı Devleti'nin oynayacağını beyan etmiştir. Dünya'daki Türklerin çoğunun Müslüman olması ve Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan Türk unsurların ilk fırsatta ayrılmak isteyeceklerinin acı bir gerçek olması, ilk tahlilde Müslüman Türklerden oluşan bir Türk Birliği tesis edilmesini gündeme getirmiştir.⁸⁰

Yusuf Akçura; Türk Birliği fikrinin çok yeni olduğunu, daha önce tarihte bir örneği olmadığını, ne Osmanlılar devrinde, ne de daha önce izine rastlanmadığını ifade etmiştir. Türkçülük fikrinin artık siyasal bir boyut kazanması gerektiğini beyan etmiştir. Osmanlı coğrafyası dışında yaşayan Türkler arasında da siyasal Türkçülüğün olmadığını belirtmiştir. Türk Birliği'nin tesis edilmesinde en kritik ve en önemli rolün Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu söylemiştir. Türk Birliği'nin sağlayacağı faydalar yanında birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmesi doğaldır. Yine bu konuyla alakalı olarak Akçura; Osmanlı halkından olup da Müslüman olmayan toplulukların ayrılmak isteyeceklerini söylemiştir. Hatta yoğun Türk nüfusuna sahip Rusya'nın, Türkçülük fikrine ve Türk Birliği siyasetine karşı çıkacağını, ancak Türklerin her ne kadar geçmişlerini unutmuş olsalar bile Müslüman Türkler tarafından oluşturulacak birlik sayesinde Türk Milliyetçiliğinin zuhur edeceğini ifade etmiştir.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde Türklerin dışındaki toplulukların Osmanlılık kimliği kisvesi altında kendi milli fikirlerinin peşinde koşmaları, Türklerin de zihninde yavaş yavaş Türk milli düşüncesini uyandırmaya başlamıştır. Kurucu, yönetici ve çoğunluk sınıfını oluşturan Türkler, kurmuş oldukları devletin dağılmasını önlemek için var gücüyle mücadele etmişler, Osmanlı birliğini muhafaza için politikalar geliştirmişlerdir. Ancak uyguladıkları tüm politikalar bir şekilde başarısız olmuş, önce Osmanlılık kimliği anlamını yitirmiş ardından Osmanlı birliğinin dağılmaya yüz tutmasıyla birlikte Türkler

⁷⁹ İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 309-310.

⁸⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 8.

⁸¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 8.

de milliyetçilik ideallerinin peşine düşmüşlerdir. Bu nedenle, Türk milletinin kendi milliyetçilik idealleri etrafında toplanmakta gecikmesini normal karşılamak gerekmektedir.⁸² Balkan Savaşları sonrasında Osmanlılık ve İslamcılık siyasetinin başarısız olması üzerine devlet, bekasını bir topluluğa dayamak zorunda kalmıştı. 1913 tarihi itibarıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin de desteğiyle devlet gücünü tamamen Türk ulusuna dayandırmıştır.⁸³

Bu akım, dünya üzerinde yaşayan tüm Türkleri bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Balkan Savaşları ve ardından yaşanan I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlılık siyasetinin başarılı olmadığı anlaşılmıştır. Tarihi gelişmeler sonucunda Anadolu'da bir Türk devleti ideali şeklinde cereyan etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında tamamen dağılan, işgale uğrayan ve yağmalanan Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler, "*Türk vatani*" ideolojisini benimsemişlerdir.⁸⁴

1.4.2. Batıcılık

Batıcılık fikrinin temelleri Sultan II. Abdülhamit döneminde Yeni Osmanlılar'ın muhalefet hareketi içinde oluşmuştur. Tam manasıyla II. Meşrutiyet döneminde cereyan etmiştir. Batıcılar, siyasi fikirleri sebebiyle etnik milliyetçiliğe karşı çıkmışlardır. Bu nedenle milletlerin kardeşliği ilkesine dayanan *Osmanlı İttihâd-ı Anâsır*'ı yani Osmanlılık akımını savunmuşlardır. "*Birleşen milletlerin ortak çıkarları*" tezini savunmuşlardır.⁸⁵

Garpcılık şeklinde de bahsedilen bu düşünce, diğer fikir akımları gibi "*Bu ülke nasıl kurtulur*" sorusundan doğmuştur. Kurtuluş batıda görülmüştür. Özellikle Tanzimat sonrasında yaşanan Batılılaşma hareketlerinden etkilenerek Garpcılaşma halini alan bu düşünce zaman içinde toplumsal dönüştürme mekanizması şeklini almıştır.⁸⁶

Batılılaşmayı aslında 18. yüzyıla kadar indirgemek mümkündür. Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin yenileşme teşebbüsleriyle birlikte başlamıştır. Ancak bir fikir olarak I. Meşrutiyet döneminde adı konulmasa da belirtmeye başlayan bu akım, II. Meşrutiyet sonrasında oluşan düşünce hareketiyle şekillenmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet

⁸² Karaca, "Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", s. 542.

⁸³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.170.

⁸⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 309-310.

⁸⁵ Necati Aksanyar, "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Haziran 1999, s. 1-8.

⁸⁶ Taner Aslan, "Garpcılar ve Garpcılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, S. 14/2, Ekim 2006, s. 629.

döneminde garplaşma hareketi temsilcilerine "*Garpçılar*" adı verilmiştir. Bundan sonra ülkede meydana gelen garplaşma hareketlerine bu topluluk temsilcilik etmiştir.⁸⁷

Baticılık; *İctihâd* dergisi etrafında toplanan *Abdullah Cevdet*, *Celal Nuri*, *Kılıçzade Hakkı* ve *Ali Kami* gibi aydınlar tarafından belli bir sisteme oturtulmuştur. Tanzimat aydınları, toplumun geri kalmasına sebep olan sorunların tespit edilerek yerine Batı'dan kurallar alınmasını savunurken, Baticılar Doğu'dan gelen herşeyi doğru olsa bile gerici olarak görmüş, Batı'dan gelen her şeyi de ileri olarak görmüşlerdir. Meşrutiyet dönemiyle birlikte yavaşlama sürecine giren Baticılık fikri, Cumhuriyet ile birlikte yeniden hız kazanmıştır.⁸⁸

İdâdî Mektepleri'nde Fransızca'nın yabancı dil olarak öğretilmesi sonucu Osmanlı toplumunda Fransız Aydınlanma felsefesi ile Fransız kültürüne karşı bir ilgi uyandırmıştır. Bu durum zaman içinde tüm Osmanlı tebaasında Baticı fikir faaliyetlerine yol açmıştır. Bunun neticesinde Osmanlı toplumunda Fransız düşünce hayatından etkilenen topluluklar ortaya çıkmış ve bunlar Batılılaşma, Cumhuriyetçilik gibi ileride gerçekleşecek siyasi akımların yolunu açan yoğun bir fikir hareketi içine girmişlerdir. Bu aydınlanmacı topluluk *İctihad* dergisi etrafında toplanmış ve *Garpçılar* adıyla anılmıştır. Kısa süre sonra Türk siyaset ve fikir hayatına yön verecek bir faaliyet merkezi durumuna erişmiştir.⁸⁹

1.4.3. İslamcılık

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, uğradığı büyük yenilgiler ve toprak kayıpları sonrasında iyice güçsüz duruma düşmüştü. Bu durum, Avrupalı devletlerin Osmanlı üzerindeki baskıyı giderek artırmasına sebep olmuş, toplumda Avrupa'ya karşı bir nefret ortaya çıkmıştır. Sıkıntıların artması insanların İslam dinine daha sıkı bağlanmasına sebep olmuş ve Hıristiyan Avrupa'ya karşı bir İslam milliyetçiliği doğmuştur. Yani İslamcılık, tıpkı Osmanlıcılık gibi dönemin şartlarına göre plansız şekilde kendiliğinden ortaya çıkmış ve daha sonradan sistemli bir fikir hareketine dönüştürülmüştür.

Dünya Müslümanlarının İslamcılık ülküsüyle birleşerek oluşturacağı İslam Birliği fikrine İslamcılık adı verilmiştir. Osmanlıcılık fikrinin zayıflayarak başarısız olacağı kanısı oluşunca ilk kez Sultan Abdülaziz devrinde ortaya atılmış bir fikir akımıdır.

⁸⁷ Şükrü Hanioglu, "Baticılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1382.

⁸⁸ Yıldız, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımı", s. 3-4.

⁸⁹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 309.

Avrupalı siyasetçiler bu akımdan "*Panislamizm*" şeklinde bahsetmişlerdir. Sultan II. Abdülhamit döneminde bu politika fikir halinden eylem durumuna geçirilmiş ve devletin resmi ideolojisi olmuştur. İslamcılık, bu dönemde saraydan toplum hayatına, eğitimden dış siyasete kadar her alanda etkin olmuştur. Bu akım, kısa sürede diğer İslam ülkelerinde de geniş yankı bulmuş, *Panislamcı* politikalar üretilmiştir.⁹⁰

II. Abdülhamit İslamcılık siyasetini benimseyip devletin resmi ideolojisi olarak ileri sürdükten sonra dünya genelindeki tüm Müslümanların koruyucusu olarak ön plana çıkma gayreti içine girmiştir. Dünya Müslümanları da Sultan'ın bu politikasına gayet olumlu tepkiler verince Abdülhamit, büyük devletlerin Müslümanlar üzerinde alacağı kararlara müdahil olmaya çalışmış hatta birtakım görüşmelere temsilciler göndermiştir. Dünya Müslümanları'nın önde gelen şahsiyetlerine nişanlar göndererek onlara destek verdiğini göstermeye çalışmıştır. Bunların en somutu ise; Çin'e karşı bağımsızlık savaşı veren Kaşgar Hanlığı'na askeri teçhizat ve yardım göndermesidir. II. Abdülhamit'in İslamcılık siyaseti İttihâd-ı İslam, yani İslam dayanışması üzerinedir. İslamcılığa vizyon ve misyon yüklemiştir. Onun İslamcılığı *Panislam* üzerine değildir. Yani örgütçü, eylemci, cihadçı bir anlayışı kesinlikle reddetmiştir.⁹¹

İslamcılık fikrinin temelini atan ilk düşünürlerden biri Namık Kemal'dir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu iki temel üzerine inşa edilmişti. Birinci temel geleneksel Osmanlıcılık ideali, ikincisi ise imparatorluğun üzerine inşa edildiği İslam idi. O, daima Osmanlıcılık ideali için yanıp tutuşmuş, ancak 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Balkanlar'da gerçekleşen *Pan-Slavizm* akımı ile yüz yüze gelince Osmanlıcılık fikrinden vazgeçerek dikkatini "*İslam Birliği*"ne çevirmiştir. Ona göre bu savaştan sonra artık Osmanlı'nın büyük kardeşleri Müslümanlardır. Müslümanların oluşturacakları büyük birlik sayesinde devlet, yeniden eski gücüne kavuşacaktır.⁹²

İslamcılık akımının bir diğer önemli düşünürü ise Cemaleddin Afgânî'dir. O, yalnız Osmanlı Devleti'nde değil tüm Müslüman coğrafyasında etkili olmuştur. İyi bir hatip olan Afgânî Hindistan Müslümanlarını İngilizlere karşı cesaretlendirmek için vaazlar vermiştir. Şubat 1870'de Dârülfünûn'un açılışına katıldı. Afgânî İstanbul'dan ayrılırken; milletlerin dinsiz ve devletsiz ayakta duramayacağını, hurafelerle bozulan dinin ve

⁹⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 7.

⁹¹ Odile Moreau, "Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 46, C. II, 2008, s. 15.

⁹² Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 367-368.

yöneticilerin istibdadıyla bozulan devletin ancak ıslahat ile düzeltilebileceğini, kanunların Sultan iradesiyle değil halkın hür iradesiyle çıkması gerektiğini söylemiştir. Bu ifadeler Afgânî'nin, daha o tarihlerde din, devlet ve milli irade konularında çağdaş, özgürlükçü bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Namık Kemal'den sonra Çağdaş İslamcı olarak anılmıştır.⁹³

Sultan II. Abdülhamit Osmanlı Padişahları'nın yüzyıllardır elinde bulundurduğu halifelik sıfatını misyonuna uygun şekilde yeniden düzenleyerek içte ve dışta uyguladığı politikalarda öne çıkarmış ve hilafet makamına öncelik vermiştir. Abdülhamit, Müslümanlar üzerindeki halifelik gücünün nüfuzunu kullanarak İngilizlerin sömürgeci haline gelen Hindistan'da İngiliz emperyalizmine karşı "*Hilafet Hareketi*", Afrika ve Orta Asya'da "*Direnış ve Yayılış*" hareketini başlatmaya çalıştı.⁹⁴

1877-1878 93 Harbi'nden sonra toplumun Osmanlılık mukaddeslerine olan inancı büyük bir sarsıntı geçirmiştir. İttihâd-ı Osmani'ye olan inancın giderek zayıfladığını gören Sultan II. Abdülhamit yönetimi, potansiyel olarak gelişime en müsait siyaset olarak İttihâd-ı İslam'ı görmüştür. II. Abdülhamit, memleketteki Müslüman unsurların daha hızlı ve kolayca kaynaşabileceğine inanmış, Müslüman Birliği idealine dayanan İslamcılık siyasetini uygulamaya başlamıştır.⁹⁵

Müslümanlar arasında zaten var olan bağları daha da güçlendirerek özellikle Arap coğrafyasını elinde tutarak devletin dağılmasını engellemeye çalışmıştır. Bu siyasete uygun olarak halifelik makamını çeşitli yetkilerle aktif hale getirerek özellikle dış siyasette bir koz olarak kullanmıştır. Padişah, İslamcı bir söyleme yöneldikçe Müslüman toplum başta olmak üzere ülkedeki islami çevreler desteklerini giderek artırmışlardır.⁹⁶

Halil İnalçık; İslamcılık Akımı deyiminin yanlış yorumlanabileceğini, bu yüzden Şeriatçılık, yani devlet idaresinde Şeriata öncelik verme şeklinde anlamının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Bazı yorumcular Şeriatçılığın II. Meşrutiyet döneminde daha etkin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zafer Tarık Tunaya'ya göre; Şeriatçılık, "*Sultan II.*

⁹³ Hayreddin Karaman, "Efgânî, Cemaleddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XX, 1994, s. 458.

⁹⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 308.

⁹⁵ Senem Küçükoyuncu, "Bir Üst Kimlik Projesi Olarak "İttihâd-ı Anâsır" Kavramına İktidar ve Muhalefetin Yaklaşımları (1908-1913)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 52.

⁹⁶ Küçükoyuncu, "İttihâd-ı Anâsır", s. 52.

*Abdülhamit döneminde devlet idaresine damgasını vurmuş, II. Meşrutiyet döneminde de etkisini kaybetmiştir.*⁹⁷

Yusuf Akçura, İslamcılık siyaseti hakkında Osmanlıcılığa nazaran daha olumlu ifadeler kullanmıştır. Ancak Müslümanlar arasında birlik beraberlik tesis etmenin kısa vadede başarılmasının mümkün olmayıp uzun zamana bağlı bir iş olduğunun altını çizmektedir. İslamcılık siyaseti sayesinde, Osmanlı ülkesinde İslam halifesi etrafında tek vücut olmuş, din esasına dayalı güçlü bir Müslüman birliği kurulması mümkündür. Osmanlı Devleti'nin hilafet kurumunu elinde bulundurması, halifenin imam ve önder kabul edilmesi, Kuran-ı Kerim'in ana kanun niteliği taşıması, Arapça'nın din dili ve hatta bir dereceye kadar ilim dilini kapsıyor olması İslamcılık siyasetinin önünü açmıştır.⁹⁸

Yusuf Akçura, İslamcılık siyasetini onurlu, gururlu ve büyük bir iş olarak görür. Ancak bu siyasetin gerçekleştirilmesi yolunda pek çok güçlüğü meydana geleceğini, bu meşakkatli yolda birçok engelle karşılaşılacağını ve bunları aşmaya çalışırken daha büyük sorunlarla karşı karşıya kalacağımızı ifade etmektedir. İslamcılık siyasetinin devreye girmesiyle Tanzimat Fermanı ile getirilen Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasındaki siyasal, hukuksal ve sosyal eşitlik artık söz konusu olmayacak, Müslümanlar diğerlerine nazaran daha etkili konumda olacaktır. Bu sebepten dolayı Osmanlı toplumundaki Müslüman vatandaşlar ile gayrimüslim vatandaşlar arasında düşmanlık başlayacaktır. Ayrıca, Müslüman tebaaya sahip büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin Müslümanlar arasındaki lider devlet konumuna itiraz ederek, karşıt politikalar gerçekleştireceklerdir. Yani Yusuf Akçura, İslamcılık siyasetinin kağıt üzerinde gayet olumlu gözüktüğünü ancak uygulamada pek çok sorunu da beraberinde getireceğini ifade etmiştir.⁹⁹

Osmanlı Devleti; kendi topraklarında zuhur eden, Avrupalı devletlerin desteklediği milliyetçilik akımına bağlı olarak gerçekleşen ayrılıkçı saldırılara karşı küçük tavizler vererek farklı etnik ve dini nitelikteki ulusları bir arada tutmayı başardı. Osmanlıcılık politikası adı verilen bu siyasetin çok uzun vadeli çözümler getirmeyeceğini anlayan II. Abdülhamit, Osmanlıcılık siyasetinin özellikle Balkan uluslarının devlete olan bağlılıklarında olumlu bir katkı sunmayacağını önceden analiz ederek, İslam vurgusu

⁹⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 308.

⁹⁸ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 7.

⁹⁹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 7.

yapan yeni bir devlet politikası izlemeyi tercih etmiştir. Böylece II. Abdülhamit döneminde devletin resmi ideolojisi Osmanlılık olmaktan çıkıp İslamcılık olmuştur.¹⁰⁰

II. Abdülhamit'in İslamcılık siyaseti, Gayrimüslim ahaliyle var olan kırmızı çizgileri daha çok belirginleştirip, var olan sorunlara çözüm getirmese de Müslümanlar tarafından gayet olumlu karşılanmış, bu ahalinin devlete olan bağlılığını artırmıştır.¹⁰¹ Bu siyaset sayesinde Balkanlar'daki Müslüman çoğunluk olan Arnavutlar, Boşnaklar ve Makedonlar Osmanlı'ya olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Balkanlar'daki bu Müslüman kavimler, II. Abdülhamit tarafından sürdürülen gergin ama güçlü bir siyaset olan İslamcılık sayesinde Osmanlı'ya bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Ancak 1908 İhtilalinden sonra İttihatçıların uyguladığı Osmanlılık siyasetini bir türlü benimsemek istemeyen bölge halkı, Osmanlı'yı ötekileştirerek ayrılık sinyalleri vermeye başlamıştır. Bu nedenle, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile İslamcılık politikasının son bulmasıyla Balkanlar'daki son Müslüman kavmiyetler de bağımsızlık girişimlerine başlamışlardır. Aynı durum Arap coğrafyası için de geçerlidir.¹⁰²

İslamcılık, İttihat ve Terakki hükümeti siyasetinde de ihmal edilmemiştir. Devletin savaşlarda aldığı büyük hezimetler Müslüman halkı İslam dinine daha sıkıya bağlanmaya yöneltmiştir. Halk camilerde toplanmış, vaizler halkın dini duygularını uyandıran vaazlar vermişlerdir. İslamcılar, II. Meşrutiyet döneminde geniş ve etkili bir yayın faaliyeti göstermişlerdir. Bu fikir hareketinin en ateşli savunucularından biri *Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r Reşad* gazetesi gelmekteydi. Darülfünûn'da İslamcıların kürsü ve dergileri bulunmaktaydı. Osmanlı padişahı şahsında aynı zamanda halife sıfatını da bulunduruyordu ve halife, dünyadaki tüm Müslümanların lideri idi. Kanun-ı Esâsi'de "*Devletin dini din-i İslam'dır*" maddesi devletin teokratik yapısını göstermektedir. 1924 yılında hilafetin kaldırılmasıyla birlikte Türk tarihinin bir dönemi son bulmuştur.¹⁰³

1.4.4. Sosyalizm

Sosyalizm, Osmanlı Devleti'nde pek bilinmeyen bir fikir hareketidir. Birçok Osmanlı aydını Osmanlı Devleti'nde cereyan etmiş olan fikir akımlarını tahlil ederken Sosyalizm'den bahsetmemiştir. Osmanlı tarihinin 1876'dan 1923'e kadar süren kanlı ve

¹⁰⁰ Fshazi, "II. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı", s. 164.

¹⁰¹ Azmi Özcan, "İslamcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, 2001, s. 62-63.

¹⁰² Fshazi, "II. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı", s. 165.

¹⁰³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 308-309.

karışık olaylar döneminde sosyalizm meselesi arka planda kalmıştır. Osmanlı tarihinde basında çıkan ilk sosyalizm tartışması mülk ve kadın ortaklığı manasına gelen "*İştirak-ı Emval ve İyal*"dir. Bu meseleyi tartışan Osmanlı aydınları karşıt görüşlü münevverler tarafından "*Devair-i Belediye Tarafdâranı*" olarak eleştirilmiştir. Sosyalizmi savunan Osmanlı aydınları onu halka doğru şekilde anlatabilmek için İslam ile bağdaştırmaya çalışmışlardır.¹⁰⁴

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Sosyalizm akımının ortaya çıkışı ve gelişimi, her ne kadar diğer fikir akımlarına benzemese de ele almakta fayda vardır. Osmanlı Sosyalistleri'nin yayın organı *İştirak* dergisidir. Derginin çıkmaya başlamasından kısa süre sonra Hüseyin Hilmi tarafından 1910 tarihinde Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Osmanlı Devleti, iktisadi bakımdan geri kaldığı için doğal olarak işçi sınıfı da gelişmemiştir. Bu nedenle, sosyalizmin bel kemiğini oluşturan işçi sınıfı Osmanlı'da bulunmadığı için bu hareket çok zayıf ve etkisiz kalmıştır. Toplumsal ve kültürel eksiklikleri de hesaba katmak gerekir.¹⁰⁵

Türk Sosyalizm akımının ilk öncüsü sayılan Hüseyin Hilmi Bey'in 31 Mart Darbesi'nden sonra Romanya'ya gittiği, burada sosyalist bir işçi grevi ve mitingine denk geldiği böylece sosyalizmi araştırmaya başladığı, kısa süre sonra da benimsediği bilinmektedir. Hüseyin Hilmi'yi sosyalist yapan şahsiyet ise Baha Tevfik'tir. Hüseyin Hilmi, Türk tarihinin ilk sosyalist partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmadan kısa süre önce 13 Şubat 1910 tarihinde *İştirak* dergisini kurmuştur. Sadece 20 sayı çıkan *İştirak* dergisi etrafında sosyalizme eğilimli şahsiyetler toplanmıştır. *İştirak* aynı zamanda Türkiye'de çıkan ilk sosyalist dergidir.¹⁰⁶

İştirak ve çevresi, kaynağını Batı'dan alan sosyalizm fikrini Osmanlı topraklarında tanıtmak, tartışmak ve yaymak amacını gütmüşlerdir. Gazetede; sosyalizm, kapitalizm, işçi sınıfı ve hakları, sömürgecilik, sömürü düzeni gibi konular tanıtan makalelere yer verilmiştir. Bu mesele Osmanlı basınında aydınlar tarafından pek çok kez tartışılmıştır. Sosyalizm fikrinin yanlış anlaşılması için ayrıca çaba harcanmıştır. Bu düşüncenin

¹⁰⁴ İlhami Yangın, *Osmanlı'da Sosyalizm*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009, s. 9-12.

¹⁰⁵ Sina Akşin, Cemil Koçak vd., *Türkiye Tarihi*, C. IV, Cem Yayınevi, İstanbul 2013, s. 49.

¹⁰⁶ Yangın, *Osmanlı'da Sosyalizm*, s. 201-205.

köklerinin çok eskilere gittiği, İslam dininin sosyalizme aykırı bakmadığını ayet ve hadislerle açıklamaya çalışmışlardır.¹⁰⁷

Hüseyin Hilmi Bey tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmak üzere iken dedikodular yavaş yavaş yayılmaya başlamış ve Şura-yı Ümmet yazarı Alâeddin Cemil Bey, bir yazı kaleme alarak sosyalistlerin anarşist, zehirli bir mikrop olduklarını ifade etmiştir. Sosyalistleri hayalperest olarak tasvir eden Şura-yı Ümmet'e göre, sosyalistlerin amacı yağmacılıktır, devletin ve milletin ortak malının tüm herkese eşit şekilde bölüştürülmesidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun böyle zararlı ve tehlikeli bir akıma kapılmayacak kadar güçlü olduğu ifade edilmiştir. Ardından Hüseyin Hilmi Bey, İştirak'ta "*Şura-yı Ümmet'e Cevap*" başlıklı bir makale kaleme almış, sosyalizmin yanlış anlaşılıp yanlış bilindiğini, bankalarda servet saklayan zenginlerin o paraları kendi alın teriyle kazanmadıklarını, köylü ve işçi sınıfının zenginlerce sömürülerek büyük servetler elde edildiğini, bu servetlerin tüm toplum katmanlarına eşit şekilde bölüştürülerek herkesin refah seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Hüseyin Hilmi Bey tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Haydar Temür, "Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Bahar 2017, s. 243.

¹⁰⁸ Yangın, *Osmanlı'da Sosyalizm*, s. 202-234.

BÖLÜM 2: II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI AYDINI VE OSMANLILIK

2.1. Yeni Osmanlılar ve Osmanlılık

İçte ve dışta yaşanan tüm olumsuzluklar sonucu Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan milliyet ve hürriyet isteklerine, hatta ayaklanmalarına bir tepki olarak devlet adamları ve aydınlar tarafından dönemin şartlarına en uygun hareket olan Osmanlılık fikri ortaya atılmış ve bu uğurda mücadele edilmiştir. İmparatorluk bünyesinde bulunan ulusları Osmanlılık ülküsü etrafında birleştirmeyi amaçlayan Osmanlılık düşüncesi, zaman içinde sistematik olarak geliştirilmiş, yenilikçi pek çok fikirle beraber Meşrutiyet idaresini getirmiştir. Yani Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Osmanlılık düşüncesi oluşmaya başlamış ve 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet ile somut başarı elde etmiştir. Kanun-ı Esâsi ile Osmanlı milletinin hak ve hukuku güvence altına alınmış, herkesin eşit şekilde temsil edildiği parlamento kurulmuştur. Hiç kuşkusuz bu kazanımlardaki en büyük pay, Osmanlılık ülküsü etrafında birleşerek büyük bir kararlılıkla hedefe doğru yürüyen Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne aittir.¹⁰⁹

1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği reformların uygulanması sırasında içte büyük kargaşa hakim olunca bu durum dış baskı ve müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. Âli ve Fuat Paşaların içte ve dışta izlediği hürriyetçi, anayasacı ve aynı zamanda teslimiyetçi siyaset ileride Yeni Osmanlılar diye anılacak olan topluluğun muhalefetiyle karşılaşacaktı. Âli ve Fuat Paşaların başını çektiği Tanzimat'ın Osmanlı bürokratları bir Osmanlı Milleti oluşturmak için mücadele etmişlerdir. Mahalli yönetimler kurarak vatandaşları devlet idaresine katmak, buralardan seçilen temsilcilerin merkezi meclise katılması gibi gerçekçi bir Osmanlı siyaset izlemeyi denemişlerdir. Ancak bu siyaseti gerçekleştiremedikleri ve hatta tam zıddına iş tuttukları için Yeni Osmanlılar tarafından eleştiri yağmuruna tutulmuşlardır.¹¹⁰

1839-1865 yılları arasında uygulanan reformlar sayesinde Osmanlı Devleti'nde daha önce eşi benzeri görülmemiş bir hareket ortaya çıkmıştır. Âli ve Fuat Paşa hükümetinin icraatlarını yetersiz ve eksik bularak daha da ileriye götürmek isteyen bu akım, reformların tepeden inme yapılmasını reddetmekte ve onun yerine çağdaş anayasal

¹⁰⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 98-99.

¹¹⁰ Kemal Beydili, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, 2013, s. 431.

demokrasiye dayalı yeni bir yönetim sistemi istemekteydi. Yeni Osmanlılar hareketi adı verilen bu oluşum 1865-1875 yılları arasında gayet etkili olmuş ve 1876 yılında ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-ı Esâsi'nin hazırlanmasında önemli rol üstlenmiştir. Osmanlıcı düşünceye yeni bir açılım getirmişlerdir.¹¹¹

Yeni Osmanlılar adında bir cemiyetin tam olarak ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin ve net olarak bilinmemektedir. Ebüzziya Tevfik'e göre, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1965 yılında Sultan Abdülaziz devrinde Belgrad Ormanlarında gizli toplantılar yaparak buluşan ve Osmanlılık ülküsünü benimseyen genç aydınlar tarafından kurulmuştur."¹¹² Kaya Bilgegil ise, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 1867 yılında Avrupa'da kurulduğunu iddia etmiştir. Cemiyet mensuplarının en başta herhangi bir siyasi programa sahip olmadıkları, daha sonradan devletin nasıl kurtarılacağıyla ilgili siyasi söylem geliştirdikleri söylenmektedir. İlk başta Âli ve Fuat Paşa hükümetinin gazeteler üzerindeki baskısını konuşmak üzere toplantılar düzenledikleri de söylentiler arasındadır.¹¹³

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluş toplantısına; Namık Kemal, Kayazâde Reşat, Menapirzâde Nuri, Sağır Ahmet Beyzâde Mehmet, Mirat Mecmuası sahibi Refik, Suphi Paşazâde Ayetullah Bey gibi Osmanlı aydınları katılmıştır. Yaklaşık 245'e yakında üyesi bulunan cemiyetin başlangıçta herhangi bir programı yoktur. İlk başta kendilerine İttifâk-ı Hamiyyet¹¹⁴ adını vermişler, sonraları ise kendilerine "*Genç Osmanlılar ya da Yeni Osmanlılar*" denilmeye başlanmıştır. Amaçlarına ulaşabilmek maksadıyla İtalyan Carbonari Cemiyetini örnek alarak faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmüşlerdir.¹¹⁵

Cemiyet mensuplarının, hükümet toplantı halindeyken Bâbîâli'yi basarak Sadrazam Âli Paşa'yı öldürerek Trablusgarp Valisi Mahmut Nedim Paşa'yı onun yerine getirme planları yaptıkları iddia edilmiştir. Cemiyet mensuplarından Suphipaşazâde Ayetullah Bey'in planı ifşa etmesi üzerine meselenin ortaya çıktığı söylenmektedir. Cemiyet mensuplarının yurt dışına kaçmaları bu olaylara bağlanmaktadır. Tasvir-i Efkâr'da yazan ve meseleden bağımsız olan Namık Kemal ile Muhbir'de yazan Ziya Paşa hükümetin sert önlemlerine karşı eleştirilerde bulduklarından Mustafa Fazıl Paşa'nın

¹¹¹ Mardin, "Fransız Devrimi", s. 69.

¹¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977, s. 300

¹¹³ Kemal Beydili, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431.

¹¹⁴ Yurtseverler Birliği.

¹¹⁵ Kadir Kasalak, "Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Aralık 2009, s. 71.

daveti üzerine 1867'de Paris'e gitmişlerdir. Yurt dışında bulunan bu aydınlara Avrupalılar tarafından Yeni Osmanlılar şeklinde bahsedilmiştir. Cemiyet mensupları da kısa süre sonra kendilerini Yeni Osmanlılar adıyla tanımlamaya başlamışlardır.¹¹⁶

31 Ağustos 1867 tarihinde Londra'da Mustafa Fazıl Paşa'nın parasal desteğiyle Ali Suavi tarafından çıkarılan Muhbir gazetesi cemiyetin yayın organı olmuştur. Avrupalılar, onlara Jön demişlerdir. Ancak onlar bu ismi sevmemişler, kendileri "*Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı*"¹¹⁷ veya "*İttifak-ı Hamiyyet*" gibi isimlerle tanımlamışlardır. Mustafa Fazıl Paşa, Baden Baden'de 30 Ağustos 1867 tarihinde Ziya Paşa, Namık Kemal, Agâh Efendi ve bazı muhaliflerin de bulunduğu cemiyet mensuplarıyla on üç maddeden oluşan bir nizamname ile Genç Türkiye Cemiyeti'ni¹¹⁸ kurmuştur. Mustafa Fazıl Paşa cemiyet giderleri için senelik 300 bin frank ayırmıştır. Bu bilgilerden hareketle, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin asıl kuruluş yerinin Avrupa olduğu aşikârdır. Cemiyetin kuruluşu ve gelişiminde Mustafa Fazıl Paşa'nın yeri tartışılmazdır.¹¹⁹

Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abülaziz'e hitaben bir mektup göndermiştir. Mektubunda; baskıcı yönetime son verilmesini, öngördüğü reformların yapılmasını, Rusya'nın baskısından kurtulmak için Hıristiyan tebaaya yeni haklar verilmesini istemiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı ile gerçekleştirilen reformları eksik ve yetersiz görmüştür. Yani Tanzimat'a karşı değillerdir. Mustafa Fazıl Paşa yurda geri döndükten sonra cemiyet mensupları Avrupa'da bir süre daha kalmaya devam etmişlerdir. 1871 yılında Âli Paşa'nın vefatı üzerine sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa genel af çıkarmış ve cemiyet mensupları yurda dönemeye başlamışlardır. 1876 yılında Ali Suavi'nin de yurda dönmesiyle birlikte Yeni Osmanlılar muhalefetinin yurt dışındaki etkinliği sona ermiştir.¹²⁰

Osmanlı tarihinde "*Cumhuriyet, anayasa, meclis, meşveret*" gibi kavramların ilk öncüleri Yeni Osmanlılar'dır. Cemiyet, başlangıçta edebi bir akım gibi algılanmış, zamanla siyasi bir nitelik kazanmıştır. "*Padişahın istibdadına son vermek ve devletin meşrutî yönetimle idare edilmesi*" gibi istekleri bulunmaktadır. Düşüncelerinde ayrılıkçı bir akım olan milliyetçiliğe karşı bir tutum sergiledikleri açıktır. Azınlıklarla iş birliği

¹¹⁶ Kemal Beydili, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431.

¹¹⁷ Namık Kemal.

¹¹⁸ Jeune Turque: Jön Türkler.

¹¹⁹ Kemal Beydili, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431-432.

¹²⁰ Beydili, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" s. 432.

dahilinde meşrutiyet idaresini tesis ederek devleti birlikte idare etmeyi amaçlamışlardır.¹²¹ Ayrıca, Meşrutiyet ve Kanun-ı Esâsi ile birlikte serbest seçimlere gidilmesini ve oluşturulacak meclise ülke geleceğini teslim etmeyi amaçlamışlardır. Bu bağlamda, Yeni Osmanlıların, Osmanlılık ülküsüyle hareket ettikleri aşikârdır.¹²² Örneğin; Ahmet Mithat Efendi, Osmanlıcılığı devletin bekası olarak görmüştür.¹²³

Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı tarihinin son dönemlerindeki en orijinal sosyal ve siyasal harekettir. Uzun yıllar Avrupa'da bulunmaları ve Batı dillerini öğrenmeleri, Batı'yı yakından tanımalarına ve düşüncelerinin olgunlaşmasında etkili olmuştur. Yeni Osmanlılar, Batı'nın özellikle teknolojiye bizden çok ileride olduğunu ve Batı'dan bazı değerlerin alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak bunu yaparken Batı'yı taklitten kaçınmak gerektiğini, alınan değerler ile kendi kültür değerlerimizi harmanlamak gerektiğini savunmuşlardır. Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın çok yetersiz olduğunu ve hatta birçok yanlış uygulamasının bulunduğunu ifade etmişlerdir. Halkı aydınlatarak meşruti bir sistemle yönetime katmayı kendileri görev saymışlardır. Böylece tüm azınlıkların yönetime katılmasıyla dış güçlerin Osmanlı üzerindeki etkisini azaltarak, modern bir devlet yapılanması kurmayı amaç edinmişlerdir. Tüm bunlar, Osmanlılık ideolojisinin güçlenmesine sebep olmakla birlikte, Yeni Osmanlıların Osmanlılık siyasetini bir ilke olarak edindiklerini göstermektedir.¹²⁴

Tanzimat döneminin elit bürokratlarının yanlış politikalarına bir tepki olarak yükselen Yeni Osmanlılar hareketinin asıl amacı devletin devamlılığını sağlamaktır. "*Hürriyet*" kavramına sarılarak bunun ancak anayasaya dayalı bir meclisle gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Devletin bütünlüğünü sağlamak için *Osmanlı milleti* kavramını geliştirmişlerdir. Ancak ne yazık ki amaç haline getirdikleri meşveret, meşrutiyet ve hürriyet fikirleri özellikle 1877-1878 Rus hezimetinden sonra Balkanlar'daki ayrılıkçı tablo karşısında onların istediklerinin tam tersini doğurdu. Yeni Osmanlılar, 1876 tarihinde ilan edilen Meşrutiyet'i Osmanlılık siyasetinin bir başarısı olarak görmüşlerdir. Buna karşın azınlıklar ise Meşrutiyet'i, Milliyetçilik akımının bir başarısı

¹²¹ Kasalak, " Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri", s. 70.

¹²² Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, s. 291-292.

¹²³ Özcan, "Osmanlılık", s. 486.

¹²⁴ Kasalak, " Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri", s. 71.

olarak görmüşlerdir. Böylece azınlıklar, Meşrutiyet başarısını yürüttükleri bağımsızlık mücadelesinin bir tezahürü olarak görmüşlerdir.¹²⁵

Yeni Osmanlılar, temelde İslam ruhunu bünyelerinde bulundurmışlardır. Onlara göre, Batı kadar güçlü olmak için Batı'ya benzemeye gerek yoktur. Batı'dan esinlenerek alınan reformlara İslam'dan da bir şeyler katmak gerektiğini her seferinde ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Müslüman ve Hıristiyan bütün unsurların eşit olarak aynı hürriyete sahip olmaları gerektiği üzerine fikir birliğinde bulunmuşlardır.¹²⁶ Mesela Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşları Türk oldukları şuuruna sahip olmakla birlikte, aynı zamanda Osmanlı ve Osmanlıcı idiler. Osmanlıcılar iki gruba ayrılmışlardır.¹²⁷

Birinci grupta, Âli ve Fuat Paşalar ile Cevdet Paşa'nın başını çektiği siyaset ve fikir adamları bulunmaktadır. Bunlar Osmanlıcı olmakla birlikte, Osmanlı siyasi birliğini tehdit eden tehlikelerden kurtulmak için islami esaslara sarılmak gerektiğini düşünmektedirler. Hürriyet, meşveret, demokrasi, medeni hukuk gibi kavramların İslamda zaten mevcut bulunduğunu, bu nedenle kendi yağıımızda kavrulmamız gerektiğini ifade etmişlerdir. İkinci grup ise, başını Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların çektiği şahsiyetlerden oluşur. Bunlar islami esaslara kesinlikle bağlı kalarak Batı'nın hürriyet ve meşrutiyet fikirlerine uygulamada yer vermek gerektiğini ifade eden Osmanlıcılardır.¹²⁸

Yeni Osmanlılar, bir taraftan devleti yıkılmaktan kurtaracak olan Osmanlılık, Osmanlı milleti, Osmanlı birliği gibi kavramlar geliştirirken diğer yandan tüm tebaanın eşit şekilde temsil edileceği bir mecliste gayrimüslimlere temsil hakkı verilmesine karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre, gayrimüslimlere tanınan temsil hakkı, Avrupalı devletlerin baskısı sonucu elde edilmiştir. Yani Osmanlı Devleti azınlıkların temsil hakkını baskı sonucunda kabul etmek zorunda kalmıştır. Yeni Osmanlılar'ın içinde besledikleri Batı düşmanlığı, onların Osmanlıcılık ideallerine bazen gölge düşürmüştür.¹²⁹

Yeni Osmanlılar, o güne kadar bir şekilde var olan *Osmanlılığı* ideolojik biçimde temellendirerek ittihâd-ı ânasır olarak ifade edilen *Osmanlıcılığa* dönüştürmüşlerdir.

¹²⁵ Güner, "Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak Osmanlıcılık Hareketi", s. 52.

¹²⁶ Çetintaş, "II. Meşrutiyet Volkan Gazetesi", s. 315.

¹²⁷ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s. 42.

¹²⁸ Çetintaş, "II. Meşrutiyet Volkan Gazetesi", s. 315-316.

¹²⁹ Güner, "Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak Osmanlıcılık Hareketi", s. 53.

Fakat buna rağmen Gayrimüslim unsurlar bu kimliği benimsememiş ve süreç ulus devlete yani parçalanmaya doğru bir seyir izlemiştir.¹³⁰

Yeni Osmanlılar, fikirlerini, yazdıkları eserler ve gazeteler vasıtasıyla duyurmuşlardır. Önceleri Avrupa'da Mustafa Fazıl Paşa'nın koruyuculuğu altında gazeteler çıkarmışlar, daha sonra birbirlerinden ayrılarak kendi başına gazeteler çıkarmışlardır. Genç Osmanlılar'ın ilk gazetesi Londra'da Rıfat Bey'in yönetimi altında çıkan "*Hurriet (Hürriyet)*" gazetesidir. Gazetenin ilk yazarları ise; Namık Kemal, Ziya Paşa, Mısır Hidiv'i İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, Nuri Bey, Reşat Bey ve Ali Suavi'dir.¹³¹

İstanbul'da da gazeteler çıkarmışlardır. "*Ulum*" ve "*İbret*" gibi gazetelerde insan hakları, eşitlik, hürriyet, adalet, vatan sevgisi, meşrutiyet, millet meclisi, anayasal sistem, seçim usulü gibi konuları işlemişlerdir. Şinasi, Namık Kemal, Agâh Efendi, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimlerin yer aldığı bu oluşum; Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi devlet adamları tarafından korunmuş, desteklenmiştir. Osmanlılık ülküsüyle tüm Osmanlı milletlerini eşitleyerek tek meclis çatısı altında toplamayı amaçlayan bu düşünce ve fikirler memurlar, subaylar, mühendishane ve tıbbiye öğrencileri arasında da geniş yankı uyandırmıştır. Bu fikirler devlet memurlarına ve halka gazeteler sayesinde aktarılmıştır.¹³²

Osmanlı devlet adamları, 19. yüzyılın ilk yarısında gazetenin devlet ve toplum için ne kadar önemi olduğunu artık kavramışlardı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı'nın Mısır eyaletinde gerçekleştirdiği icraatları halka anlatabilmek için 1828 yılında ilk eyalet gazetesi olan *Vekayi-i Mısriyye* adlı bir gazete kurmuştu.¹³³ Birkaç yıl sonra 1831 yılında Türk basın tarihinin ilk Türkçe gazetesi olan *Takvim-i Vakayi* çıkmıştır. Takvim-i Vakayi'nin kurulmasında iki hususa dikkat çekilmiştir. Tarih ilmi sayesinde bir çeşit devlet hafızası oluşturmak ve toplumu doğru şekilde bilgilendirmek. Takvim-i Vakayi, haftada bir kez yayınlanacağını söylese de bazı yıllar çıkan toplam gazete sayısı 8 iken, nadiren 30'u geçmiştir. Devletin gazete işine girişmesi ve desteklemesi halk ile bütünleşmek istediğinin bir göstergesidir. Gazete, bir Osmanlı Milleti oluşturma

¹³⁰ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 272.

¹³¹ Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 20.

¹³² Burak, "Jön Türk Hareketinin Başlaması", s. 292.

¹³³ Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriyye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vakayi ile Tartışması*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1989, s. 37.

yolunda emin adımlarla ilerleyen Osmanlı Devleti'nin bu uğurda attığı en önemli adımlardan biridir.¹³⁴

1840'lı yıllarda eskiye daha az benzeyen yenilikçi bir nesil ortaya çıkmıştır. Bu yenilikçilerin başını Mustafa Reşit Paşa çekmektedir. Bunlar, Türk gazeteciliğini kurmak için büyük uğraş vermişlerdir. Devlet memurluğu ve gazetecilik arasında gidip gelen ve çoğu Osmanlıcı olan bu kişiler, ideolojilerinin propagandasını yapmak için gazeteleri yani basını kullanmışlardır. Gazeteciliğin öncülüğünü genç bir memur iken Maliye Bakanlığı tarafından Fransa'ya gönderilen *İbrahim Şinasi* yapmıştır. Bu yeni hareket, daha çok Osmanlı'nın resmi görevdeki entelektüel devlet adamları tarafından desteklenmiştir.¹³⁵

Türk gazeteciliğinin gelişimi her ne kadar yavaş olmuşsa da 1860'lı yıllardan sonra hızla gelişme göstermiştir. Gazetecilik sayesinde bir daha önce görülmemiş yeni bir aydın zümresi ortaya çıkmıştır. Gazeteler sayesinde fikirlerini ifade etme imkanı bulmuşlardır. Şinasi'nin açtığı yolda ilerleyen bu Yeni Osmanlılar, gerçek bir aydınlar zümresinin oluşmasını sağlamıştır. İslam hukukuna bağlılıkta fikir birliği etmiş olan Yeni Osmanlılar, her ne kadar istenen hedefe ne şekilde ulaşılacağı konusunda anlaşmazlıklar yaşamış olsalar da genel olarak Osmanlıcılık ülküsü ve idealiyle hareket etmişlerdir. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için Yeni Osmanlıların, Osmanlıcı yönlerini ele almakta fayda vardır.¹³⁶

2.1.1. İbrahim Şinasi

Osmanlı modernleşmesi, Şinasi'nin zamanına kadar sadece devlet adamları ve hükümdarlar tarafından gerçekleştirilmişti. Şinasi'nin gayretleri sayesinde reformcuların safına yeni sivil bir aydın sınıf katılmıştır. Yeni Osmanlılar adı verilen bu aydın bürokratlar, Bâb-ı Âli reformcularından farklı olmalarının yanında, bundan sonra gerçekleşecek olan reformlara da öncülük etmişlerdir. Şinasi tarafından yolu açılan bu aydınlar zümresi, Osmanlıcılık temelinde kendi teorik çatılarını kurmuşlardır.¹³⁷

¹³⁴ Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/5, Ankara 2013, 36-37.

¹³⁵ Mardin, "Fransız Devrimi", s. 69.

¹³⁶ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 286.

¹³⁷ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 286.

Avrupa'nın eriştiği yüksek medeniyet seviyesinin akıl ve kanun olduğunu söyleyen Şinasi'nin fikir dünyasında, herhangi bir rejim değişikliğinden bahsedilmez. Şinasi'nin, Osmanlılık düşüncesini çağrıştıran fikirlerine pek rastlanmamaktadır. Osmanlılık idealinin yayılmasında basının etkisi büyüktür. Basının gelişiminde de Şinasi'nin payı göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlılık düşüncesinin gelişmesine dolaylı yoldan katkı sağlamıştır. Tanzimat'a karşı olamayıp, yalnızca uygulanış biçiminin yanlışlığına dikkat çekmiştir. Tanzimat'ın uygulayıcısı Âli ve Fuat Paşalara muhalefet etmiştir. Basının gelişmesinde ilk rol oynayan Türk, İbrahim Şinasi olmuştur. Şinasi, halkı aydınlatacak en etkili yönetimin gazete olduğunu ve bunun da sade ve anlaşılır bir dille okuyucuya sunulması gerektiğini savunan ilk kişidir. Aynı zamanda dil ve edebiyat çağdaşlaşmasının öncüsüdür. Geleneksel yazı yazma kurallarını çiğneyerek halkın anlayabilmesi için yazıya sadelik getirmiştir. "*Millet Meclisi, efkâr-ı umumiye, efkâr-ı milliye, mahkeme-i vicdan, devlet-i meşrûta, hubb-ı vatan, gayret-i milliye, hürriyet, millet-i osmaniye*" onun getirdiği kavramlardır. Bu kavramlar sonraları, Osmanlılık ve Osmanlılık propagandalarında sıkça kullanılmıştır.¹³⁸

1849-1853 yıllarında Paris'te yaşayan İbrahim Şinasi, arkadaşı Agâh Efendi ile birlikte 1860 yılında ilk özel Türk gazetesi *Tercümân-ı Ahval*'in yayımına başlamıştır. Daha sonra bunu *Tasfir-i Efkar* izlemiştir. Şinasi, Avrupa'nın parlamenter hükümet sistemi hakkında bilgi veren makaleler yazmıştır. Kendisinden sonra Namık Kemal ve daha nicelerinin ilham kaynağı olmuştur. Sırasıyla Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve sonrasında İttihat ve Terakki'nin yolunu açan kişi İbrahim Şinasi'dir. Gazete alanındaki adımı ise adeta devrim niteliğindedir.¹³⁹

2.1.2. Namık Kemal

Osmanlılık fikrinin en önemli temsilcisi olan Namık Kemal, Yeni Osmanlılar içindeki en etkili aydındır. Yeni Osmanlılar arasında Osmanlılık fikrini en belirgin şekilde ifade eden kişidir. Bu yüzden Osmanlılık, onun hayat felsefesidir. Bütün Osmanlıları duyguda ve heyecanda birleştirecek bir ulusçuluk, yani Osmanlılık fikrinin ideolojik temelini inşa etmeye çalışmıştır.¹⁴⁰ Siyasi egemenliğin kaynağının din, dil, ırk ayrımı

¹³⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 263.

¹³⁹ Mardin, "Fransız Devrimi", s. 69.

¹⁴⁰ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, C. III, İstanbul 2011, s. 350.

gözetmeksizin ortak değerler etrafında kaynaşmış ve bütünleşmiş Osmanlı toplumu olduğunu kabul etmiştir.¹⁴¹

Namık Kemal'in Osmanlıcılık ve İslamcılık arasında kalan tutarsız biri olduğu iddia edilmektedir. Bazıları onu padişahçılıkla, şeriatçılıkla itham etmişlerdir. Batıcı ve doğucu olduğu yönünde görüş bildirenler de olmuştur. Aslında Namık Kemal, ne padişahçı, ne de şeriatçıdır. Düşüncelerini dile getirirken kullandığı kavramların anlam kargaşası içine düşmesi yüzünden hakkında böyle bir düşünce oluşmuştur. Düşünceleri incelendiğinde Namık Kemal'in Osmanlıcı olduğu tezi ön plana çıkmaktadır.¹⁴²

Namık Kemal, Tanzimat'a karşı olmamakla birlikte, uygulanış biçiminin yanlış olduğunu ifade ederek en fazla eleştiri yöneltenlerin başında gelmektedir. Ona göre, Tanzimat, taklitçilikten öte bir anlam ifade etmiyordu. Batı'dan ithal edilen kurumların İslami geleneklere göre elden geçirilmeden aynen Batı'dan alındığı gibi uygulanması kabul edilemez bir tutum idi. Avrupa'nın güçlü devletlerine karşı varlık gösterebilmek için, Avrupa medeniyetini İslami değerler temelinde elden geçirerek uygulamaya koymak gerekiyordu. Namık Kemal, hürriyet ve demokrasi üzerine açık bir görüş getirmeyi başarmış ilk düşünürdür. Anayasa, meşveret ve temsil yoluyla yönetimden oldukça sık söz etmiş ve bunları ateşli şekilde savunmuştur. Namık Kemal, kültürümüze Batı'dan giren kavramların İslami karşılıklarını bulmak için yoğun çaba harcamıştır. Özellikle kavramlarla başı derttedir. Tüm bu yönleriyle Namık Kemal, Osmanlıcılık akımının ilk temsilcilerinden sayılmaktadır.¹⁴³

"*Memleketi kurtarma*" söylemi, bir düşünce olarak en ciddi şekilde Namık Kemal tarafından tartışılmıştır. Devletin niçin bu durumda olduğunu sebepleriyle araştırmış ve bir teşhis koymaya çalışmıştır. Onun düşünceleri, çağdaşlarından çok daha etkili olmuştur. Başarılı çalışmalarıyla en çok etki eden kişi Namık Kemal'dir. Kültür ve geleneğine bağlı bir aydınlanmacı profili çizmiştir. Bu nedenle tarihçiler tarafından tutarsız ya da kafası karışık olmakla itham edilmiştir. *Vatan Yahut Silistre* adlı oyununda, vatani, bütün Osmanlıların sadakatle bağlı oldukları ve gerektiğinde canını verebilecekleri bir varlık olarak tanımlamıştır. *Osmanlı vatanını* kutsallaştırma çabası hemen hemen bütün yazılarında açıkla görülmektedir. Yani vatan, sadece bir ırk ya da kavme ait değil, tüm Osmanlılara aittir. Bu şekilde sürekli olarak İslam'a ve Osmanlılığa

¹⁴¹ Mardin, "Fransız Devrimi", s. 71.

¹⁴² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 296-300.

¹⁴³ Çetintaş, "II. Meşrutiyet Volkan Gazetesi", s. 315.

vurgu yapmıştır. Namık Kemal; vatan, millet, hürriyet gibi kavramlarla Osmanlılık akımının fikri alt yapısını, temelini oluşturmuştur.¹⁴⁴

Namık Kemal, Osmanlı ülkesinin farklı gruplardan oluşan karışımdan müteşekkil olduğunu, bu yüzden, her grubun ayrı bir devleti olamayacağını ve herkesin güçlü şekilde Osmanlı'ya bağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Tanzimat'ın ürünü olan Osmanlı birliği olgusunu alarak ondan bir çeşit Osmanlılık geliştirmeye çalışmıştır. Yani *Osmanlı milleti* adında daha önce var olmayan karma bir millet oluşturma çabası içine girmiştir.¹⁴⁵

Namık Kemal'in en büyük hayali bir Osmanlı Birliği'dir. Kemal'e göre Osmanlı kelimesi, imparatorluğun tüm unsurlarını kapsayan bir üst kimliktir. Osmanlı vatandaşlığının oluşabilmesi için Müslüman ve gayrimüslim tüm herkesin haklarının güvence altına alınması ve eğitimde eşitliğin sağlanması gerekiyordu. Aynı okul içinde sıralarda yan yana oturma, Osmanlı kimliği oluşturmamanın en pratik yolu idi. Eğitimin yaygınlaştırılması sayesinde tüm tebaada eşitlik sağlanacak ve herkes Osmanlı kimliğinin bilinciyle yetişecekti.¹⁴⁶

Osmanlı topraklarında yaşayan tüm insanlar "*vatan*"a bağlı olmalıdır. Vatan üzerindeki büyük birleştirici güç ise vatandaşın temsil edildiği millet meclisi olacaktır. "*Vatan*" demek "*Osmanlı*" demektir ve Osmanlılık idealinin yaşaması için çok önemlidir. Osmanlı, Osmanlı vatanı üzerinde yaşayan tüm vatandaşları tanımlamaktadır. Namık Kemal'in Osmanlılığı, şu ifadelerde adeta somutlaşmıştır: "*Bizim damarımızdaki kan dahi vatanın en küçük bir fa'idesi için yerlere dökülmek şânından olan Osmanlı kanındandır.*"¹⁴⁷

Islahat Fermanı'na ve uygulayıcıları Âli ve Fuat Paşalara karşı çıkmıştır. Islahat Fermanı'nın getirdiği imtiyazlardan Müslümanların faydalanmadığını ve hatta Gayrimüslimlerin Müslümanlara göre daha avantajlı konuma geldiğini belirtmiştir. Tekrar Müslümanların gayrimüslimlerle eşit hale getirilmesi gerektiğini ifade etmiş, Islahat Fermanı'na karşı çıkan Müslüman halkın tercümanı olmuştur. Bazı yazılarında

¹⁴⁴ Mahmut Hakkı Akın, *Namık Kemal'in Siyasi Düşüncesinde Temel Kavramlar: İlerleme, Hürriyet, Vatan*, Ed. Hüseyin Su, Abdurrahim Karadeniz, Namık Kemal Üniversitesi Yayınları, Tekirdağ 2012, s. 148-150.

¹⁴⁵ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık", s. 88-89.

¹⁴⁶ Aslı Çete, "Rigas Velestinlis ve Namık Kemal'de Osmanlılık Düşüncesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 4, 2007, s. 124.

¹⁴⁷ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 364.

gayrimüslimlere karşı çok sert ifadeler kullanan Namık Kemal'in, aynı zamanda Osmanlılık siyasetini bir zorunluluk olarak görmesi çelişkiler yaratmıştır.¹⁴⁸

Namık Kemal, her daim "Meşrutiyet" rejiminin hayalini kurmuştur. Kaynağını Batı'dan alan meşrutiyet rejiminin gerçekte İslam dininde zaten bulunduğunu, bu yüzden rejimin kabulünde Batı taklitçiliği yapılmadığını savunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak, "*Sırf Batı'da uygulandığı için meşrutiyet rejiminin bir yenisini icraya lüzum yoktur, o bizim geçmişimizde zaten vardır.*" şeklinde açıklama getirmiştir.¹⁴⁹

Kanun-ı Esasi'nin mimarı olarak Mithat Paşa bilinmektedir. Oysa ki, gerçekte Namık Kemal'in Osmanlılık ve İslamcılık ideolojisinden geliştirilen fikirlere dayanmaktadır. Osmanlı egemenliğini; *Devlet Şurası*, *Ümmet Şurası* ve *Âyan Meclisi* şeklinde tesis etmek gerektiğini ifade etmiştir. Burada "*âyan*" sözcüğünü, Batı'daki "*senato*" teriminin karşılığı olarak kullanmıştır.¹⁵⁰

Namık Kemal, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşına kadar Osmanlılık idealini şiddetle savunmuştur. Bu savaşta Balkanlar'da beliren *Pan-Slavizm*, onun "*Büyük Osmanlı Birliği*" düşüncesine öldürücü bir darbe vurmuştur. Bu büyük faciadan sonra Namık Kemal, Büyük İslam Birliği düşüncesine yönelmiştir. Artık Osmanlı'nın büyük kardeşleri Müslümanlar'dır. Osmanlı'nın önderliğinde Müslümanların oluşturacakları büyük birlik sayesinde devletin yeniden eski gücüne kavuşacağını ümit etmiştir.¹⁵¹

2.1.3. Ali Suavi

Ali Suavi'nin en büyük ideali Mutlakiyet yerine anayasaya dayalı bir meclisten oluşan Meşrutiyet rejimi kurmaktır. Meşrutiyet ideali, onun Osmanlılık düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bazen Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü savunduğu görülür. Suavi aslında Cumhuriyeti savunmaktadır. Dünyanın en iyi yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu söylemektedir. Ancak Osmanlı gibi çok uluslu bir imparatorlukta Cumhuriyet rejimini uygulamak imkansız olduğu için evvela Meşrutiyet rejimini kabul etmek gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵²

¹⁴⁸ Mümtazer Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 69-71.

¹⁴⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 293.

¹⁵⁰ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 295.

¹⁵¹ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 368.

¹⁵² Necmi Günel, "II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi", Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 1993, s. 99-100.

Suaviye göre, milletin tüm fertlerinin eşit olarak Bab-ı Âli'de bir meclis oluşturması gerektiğini ifade etmektedir. Millet Meclisi, Osmanlılık düşüncesine delalettir ve onun en somut örneklerindedir. Suavi, millet meclisi hakkında şu görüşleri bildirmiştir:

*"Bir devletin otuz, kırk milyonluk halkının hayat ve memarı üç dört kimsenin elinde olmaktan ise birkaç yüz kişiden mürekkep ve azası her sınıf topluluğun görüşlerinden mürekkep bir heyetin elinde olmaktan daha tercih edilir, akla daha uygundur. Çünkü üç dört kişinin kötü yönetimleri ile devlete ve millete zararlar isabet etmesi emr-i tabii olduğuna mukabil birkaç yüz kişinin birden bu hataya düşmeyeceği açıktır."*¹⁵³

2.1.4. Ziya Paşa

Ziya Paşa, genellikle Osmanlı Devleti'ndeki idari yozlaşmanın ıslah edilmesini düşünen tecrübeli, ihtiyatlı bir devlet adamıdır. Hem devlet adamı hem de yaşının daha ileri olması sebebiyle bazı konularda Yeni Osmanlılar'dan farklı düşünmektedir. Tarihçiler onu, genellikle Namık Kemal ile karşılaştırmışlardır. Ziya Paşa, "halk egemenliği" kavramını savunmakla birlikte, Namık Kemal kadar ileri götürmemiştir. Osmanlı tebaasından "Osmanlılar" şeklinde bahsederek başka herhangi bir kavimden pek bahsetmemiştir. Osmanlılar'ın hepsinin eşit olması gerektiğini ancak üst sınıflar zenginlik içinde yüzmeye devam ettiği takdirde bunun mümkün olmayacağını söylemiştir.¹⁵⁴

Ziya Paşa, tıpkı Namık Kemal ve Ali Suavi gibi meşrutiyet rejimini savunmuş, rejimin aslında batının bir taklidi olmadığını; meşveretin ise İslam'da zaten bulunduğunu dört halife devrine atıf yaparak anlatmıştır.¹⁵⁵ Âli ve Fuat Paşaların benimsediği Osmanlılık siyasetine, Batı'ya teslim oldukları gerekçesiyle karşı çıkmıştır. O, Namık Kemal'in bahsettiği Osmanlılık düşüncesine daha yakın hissetmekteydi. Ziya Paşa'nın hemen tüm eserlerinde Osmanlılık düşüncesini görmek mümkündür.¹⁵⁶

Ziya Paşa, Kanun-i Esasi'nin meşhur 113. maddesinde, tehlike gördüğünde olağanüstü hal ilan edebilme ve tehlikeli addettiği şahısları sürgüne gönderebilme yetkisinin Padişah'a verilmesi karşısında bu madde için *"bu madde ile Kanun-i Esasi'nin Kanun-i*

¹⁵³ İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 286-287.

¹⁵⁴ Mardin, *Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu*, s. 373-397.

¹⁵⁵ Abdullah Uçman, "Ziya Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, 2013, s. 478.

¹⁵⁶ Demir, "Tanzimat Döneminde", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, 2011, s. 342.

Esasi denilecek yeri kalmadı." demiştir. Bu ifadesiyle Ziya Paşa, yetkinin tümüyle tek kişinin elinde toplanmasına tepki göstermiş, yetkinin Osmanlı tebaasını eşit şekilde temsil eden mecliste olması gerektiğine atıf yapmıştır.¹⁵⁷

2.2. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'de Osmanlılık

1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet ve Anayasa bir rastlantı olmamakla birlikte öncesinde birçok hazırlığı bulunmaktadır. Bir devrim niteliğinde olan bu girişimler tüm kurumlarıyla dini yapıda bulunan çok uluslu Osmanlı Devleti için Monarşiden Anayasal düzene geçişte önemli bir dönüşümdür. Bu girişim her ne kadar çok başarılı gözükmesine de bunu gerçekleştirebilmiş olmak dahi Rusya gibi çağdaş devletler arasında Osmanlı Devleti'nin oldukça demokratik olduğunu göstermektedir.¹⁵⁸

Padişah II. Abdülhamit, 1876 yılında tahta oturmadan önce söz verdiği Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasını buyurdu. Bu sayede Avrupalı devletlerin azınlıklar üzerinden uyguladıkları baskının önüne geçmeyi planlamıştır. 23 Aralık 1876 Tersane Konferansı'nda sırasında top atışlarıyla Kanun-i Esasi ilan edildi. Sefirler, ne olduğuna anlam vermeye çalışırken Hariciye Nazırı Saffet Paşa söz alarak; şu andan itibaren artık meşrutiyet ilan edildiğini, devletin rejim değişikliğine gittiğini, tüm Osmanlıların meşrutiyet sayesinde birlik beraberlik içinde kendi yönetimlerini tesis edeceklerini ve konferansta artık konuşulacak herhangi bir meselenin kalmadığını bildirdi. Temsilciler ise, çıkarlarına örtüşmediği için meşrutiyeti dikkate almadan azınlıkların ayrılıkçı politikalarını desteklemeye devam ettiler.¹⁵⁹

Meşrutiyet yönetiminin ilk seçimleri yapıldıktan sonra 20 Mart 1877 tarihinde meclis ilk toplantısını yaptı. İki aylık bir süreden sonra ikinci bir meclis kuruldu ve 1877 sonu ile 1878 başında iki ay kadar yeniden toplandı. Kanun-i Esasi'ye göre meclis, Mebusan Meclisi ve Âyan Meclisi olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Mebusan Meclisi, iki bölümden oluşan seçim usulüyle belirlenirken, Âyan Meclisi ise Padişah tarafından atanan temsilcilerden oluşuyordu. Osmanlı Devleti'nin 1877 gibi erken bir tarihte seçimle gelen bir meclis toplayabilmesi, Türkiye'nin demokrasi tarihindeki önemli bir kilometre taşıdır. Bu tarih, demokratik olduğunu iddia eden Batı'ya göre oldukça

¹⁵⁷ Mehmet Kaan Çelen, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 4, Temmuz 2012, s. 131-132.

¹⁵⁸ H. Tahsin Fendoğlu, "1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)", *Türkler*, Ed. H. Celal Güzel vd., C. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 2.

¹⁵⁹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 79.

önemlidir. Mesela, Rusya'da seçim usulüyle belirlenen bir meclis ancak 1906 tarihinde toplanabilmiştir.¹⁶⁰

Tanzimat ve Islahat Fermanı ile temelleri atılan, Âli ve Fuat Paşa zamanında devletin resmi politikası haline gelen, 1860'lardan sonra Yeni Osmanlılar tarafından fikri alt yapısı oluşturulan Osmanlılık siyaseti, Hariciye Nazırı Mithat Paşa'nın öncülük ettiği ve 23 Aralık 1876 tarihinde Sultan II. Abdülhamit tarafından yürürlüğe konan Kanun-ı Esâsi ile birlikte resmi olarak o güne kadar ki en zirve dönemini yaşamıştır. Kısacası, o güne kadar Osmanlılığın en somut başarısı anayasanın ilanı olmuştur. Böylece Osmanlılık fikri kısa bir süreliğine de olsa yeniden canlanmış ve zirveye ulaşmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'nin yapılmasını istemesi Osmanlılığı egemen kılmak istemesi şeklinde yorumlanabilir.¹⁶¹

Kanun-i Esasi'nin ilanından önce meşrutiyet ve anayasal sistem için gerekli olan ortak vatandaşlık modelini oluşturmak için 19 Ocak 1869 yılında kabul edilen Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Osmanlı'nın dini anlayışa dayalı vatandaşlık kavramını terk ederek Batı hukukundaki uyruk kavramını esas almaktaydı. Böylece Osmanlı ülkesindeki Müslüman-Hıristiyan tüm herkes, Osmanlı vatandaşı olarak hukuki güvence altına alınmıştır. Kanun aynı zamanda, herkesin temsil edildiği ortak bir meclis ve anayasal yönetim öncesinde Osmanlı vatandaşlığı oluşturmak için atılmış en büyük adımlardan biridir. 1876 Kanun-i Esasi'den önceki Osmanlılık fikrinin en önemli adımlarından biridir.¹⁶²

Kanun-i Esasi'de genel olarak *Müslüman ve Gayrimüslim* ibareleri şiddetle reddedilmiş, Osmanlı halkına ancak *Osmanlı* denebileceği belirtilmiştir.¹⁶³ Açıkça Osmanlılıktan bahsedilen birinci maddede; "*Devleti Osmâniye memâlik ve kıtaât-ı hâzırayı ve eyâlât-ı mümtüzeyi muhtevî ve yekvücûd olmakla hiç bir zamanda hiç bir sebeple tefrik kabul etmez*" ibaresiyle, tüm tebaa "Osmanlı" olarak kabul edilmektedir. Bu maddeden çıkarılabilecek en iyi sonuç, "Osmanlı Kardeşliği"dir. Tebaanın birlik, beraberliğinin

¹⁶⁰ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 80.

¹⁶¹ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık", s. 94.

¹⁶² Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, 2011, s. 341.

¹⁶³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara 1988, s. 236.

temin edildiği ve kardeşleri birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı, Osmanlı'nın bir bütün ve parçalanamaz olduğu açıkça ifade edilmiştir.¹⁶⁴

Anayasa'da Osmanlıcılığa vurgu yapılan bir diğer madde olan 4. maddede, "*Zatı Hazreti Padişahi hasbel hilâfe dini İslâmın hâmisî ve bilcümle tebeai Osmanîyenin hükümdar ve padişahıdır.*" 8. maddede; "*Devlet-i Osmanîye tâbiyyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bilâ istisnâ Osmanlı tâbi olunur*" ifadeleriyle Osmanlıcılığa bir kez daha güçlü şekilde vurgu yapılmıştır.¹⁶⁵

12. maddede ise tebaaya tanınan haklar ve şahsi özgürlüklerden bahsedilmiştir.¹⁶⁶ Yine 13., 14., 16., 17., 18., 22. ve diğer birçok maddede Osmanlı Tebaası'na, Osmanlı vatandaşlığına ve Osmanlıcılığa güçlü şekilde vurgu yapılmıştır.¹⁶⁷ Özellikle Gayrimüslimler için verilen bu yasal güvenceler onları memnun ederken, Müslüman tebaanın tepkisine yol açmış ve bu durum her iki unsur arasındaki çekişmeyi giderek derinleştirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile temeli atılan Osmanlıcılık politikası, Kanun-i Esasi sayesinde büyük ölçüde hedefine ulaşmıştır.¹⁶⁸

Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ile gelen anayasal güvenceler, gayrimüslimlerin yönetimde daha fazla söz hakkına sahip olmasına yol açmıştır. Meclis-i Mebusan'ın 115 üyesinden 46'sı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Üstelik meclisteki gayrimüslim mebus sayısının ülkedeki gayrimüslim nüfustan daha fazla olması, azınlıkların mecliste fazlasıyla temsil edildiğinin bir göstergesidir. Din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı topraklarında yaşayan halkların temsilcilerinin birer Osmanlı olarak mecliste yönetime ortak olması, Osmanlıcılık ilkesiyle hareket edildiğini göstermektedir. Ancak azınlıklar, kendilerine verilen tüm imtiyazlara karşın mecliste, kendi etnik konularına ait meseleleri gündeme taşıyarak bir Osmanlı gibi davranmak yerine kavmi özelliklerini ön plana çıkarmaktan geri durmamışlardır.¹⁶⁹

Osmanlıcılığın, verdikleri uzun soluklu mücadeleler sonunda 1876 yılında başlayan, I. Meşrutiyet adı verilen bu anayasal monarşik dönem beklentilerin çok uzağında kalmıştır. Aynı şekilde anayasa da başarısız olmuştur. Şüphesiz bu başarısızlığın en

¹⁶⁴ <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Son Güncelleme: 26 Ocak 2018.

¹⁶⁵ <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Son Güncelleme: 26 Ocak 2018.

¹⁶⁶ Demir, "Tanzimat Döneminde", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, 2011, s. 341.

¹⁶⁷ <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Son Güncelleme: 26 Ocak 2018.

¹⁶⁸ Müzehher Yamaç, "İlk Anayasa 1876 Kanun-i Esasisi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 5, 2014, s. 65.

¹⁶⁹ Demir, "Tanzimat Döneminde", s. 341.

büyük sebebi sosyal, siyasal, ekonomik ve fikri alt yapı tamamlanmadan işlerin aceleye getirilmesidir. Osmanlılık fikrinin halk tabanına ulaşamamış olması, anayasa ve meşrutiyete olan halk desteğinin oluşmamasına sebep olmuştur. Osmanlılığın en somut ve en başarılı girişimi sayılan I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'nin halk desteğini alamayarak kısa süre sonra Padişah tarafından rafa kaldırılması Osmanlılık fikrinin artık ciddi şekilde tartışılmasına sebep olmuş ve alternatif fikirler üretilmeye başlanmıştır. Bu olaydan sonra Osmanlılık idealinin en ateşli savunucuları dahi alternatif fikir arayışı içine girmişlerdir. Örneğin; Namık Kemal'in yazılarında bunu görmek mümkündür. Yani Osmanlılık ideali, en büyük imtihanını en başarılı sayıldığı dönemde vermiş ve başarısız olmuştur.

Anayasal rejimin başarısız oluşunun en önemli sebebi tıpkı Osmanlılık ideali gibi halk kitleleri tarafından desteklenmemesi ya da rejimin halka hitap edememesidir. Devlet içinde çıkarları için endişelenen bazı gruplar rejimin başarısız olması için büyük mücadele vermişlerdir. Her şeyden önemlisi Sultan II. Abdülhamit'in aslında bu rejime en başında karşı olmasıdır. Meşrutiyet sayesinde halkın eşit şekilde temsil edildiği parlamentolu bir mecliste, dağılmakta olan Osmanlı Devleti'nin siyasi birliğini yeniden sağlayacağından endişe eden dış güçler, rejimi sabote etmek için azınlıkları kışkırtmış, zaten zor durumda olan devlet, üstüne bir de ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Tüm bu olumsuzluklar içinde I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Padişah tarafından kaldırılmıştır.¹⁷⁰

2.3. Sultan II. Abdülhamit ve Osmanlılık

Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikri ideolojiler iyice olgunlaşmıştır. II. Abdülhamit rejimi, bu fikirleri harmanlayarak resmi ideoloji haline getirmiş ve devletin hayatını da onun ilkelerine göre düzenlemiştir. Zamanın ruhuna göre hareket etmeye çalışmış, siyasi durumlara göre şekil almaya çalışmıştır. Örneğin; 19. yüzyılın son çeyreğinde İslam dünyası Batı'nın açık hedefi haline gelince II. Abdülhamit de Müslümanlar arası bir dayanışma ortaya koymak istemiş ve İslamcılık siyaseti gütmüştür. Dış politikada büyük devletlerin karşısına Müslümanların koruyucusu olarak İslamcılık siyasetiyle çıkan II. Abdülhamit, içte özellikle eğitim sisteminde siyaset gereği Osmanlıcı uygulamaları devam ettirmiştir. O, hiçbir zaman hiçbir ideoloji ya da fikir akımını tümünden kabullenmemiş veya

¹⁷⁰ Yamaç, "İlk Anayasa", s. 66.

reddetmemiştir. Mesela, uzun yıllar zararlı olduğu düşüncesiyle geri planda tuttuğu Osmanlıcılık fikrini, II. Meşrutiyet'in ilanında ve sonrasında fazlasıyla kullanmış, Osmanlıcı konuşmalara ve uygulamalara imza atmıştır. Mesele enine boyuna ele alındığında II. Abdülhamit döneminin resmi ideolojisinin aslında Abdülhamitçilik olduğu ortaya çıkmaktadır. Abdülhamitçilik ideolojisinin ana felsefesi, devletin devamlılığı için ne şekilde olursa olsun Batı'ya karşı koymak ve devleti ayakta tutmaktır.¹⁷¹

II. Abdülhamit, Batı'da meydana gelen sosyal ve siyasal olayların Osmanlı tebaasına yansımalarını oldukça sakıncalı bulmaktaydı. Batı'da gelişen fikir akımları onu fazlasıyla endişelendirmişti. Avrupa'da meydana gelen partiler arası siyasi atışmalar, öğrenciler arasında gelişen siyasi fikir akımları, rejim değişiklikleri ve grevlerin Osmanlı toplumunu olumsuz yönde etkilediğini düşünmüştür. Bu nedenle Batı'ya adeta bir set çekerek orada gelişen sosyal ve siyasal olaylardan Osmanlı toplumunu bihaber kılmak istemiştir. Bununla birlikte, Batı'ya karşı dik durabilmek ve karşı koyabilmek için geçmişe ve geleneğe bağlılığın tesis edilmesinin şart olduğunu düşünmüştür. Onun döneminde "*Şarkçılık*" ve "*İslamcılık*" her zamankinden daha popüler olmuştur. Mısır ve Hindistan'da gelişen İslam medeniyetinin üstünlüğüne dayalı İslamcı fikir akımları Osmanlı ülkesinde "*reddiyecilik*" şeklinde gözükmiştir. Osmanlı ülkesinde 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belirgin şekilde gözükten Reddiyecilik, II. Abdülhamit rejimi tarafından desteklenmiştir.¹⁷²

Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır ve Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle birlikte halifelik unvanı Osmanlılar'a geçmişti. Böylece Osmanlı Padişahları "*Hâdimü'l-Haremeyni's-şerifeyn*" unvanını elde ederek İslam'ın koruyucusu ve Müslümanların manevi lideri oldular. Halifelik Osmanlı Devleti'ne geçtikten sonra Osmanlılar çeşitli zamanlarda halifelik unvanını uluslararası meselelerde kendi lehine kullanmışlardır.¹⁷³

1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi'nin 3. maddesinde; "*Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî hasbe'l-halife dîn-i İslâm'ın hâmîsi ve bi'l-cümle tebea-i Osmaniyye'nin hükümdarı ve Padişahıdır*" ifadelerine göre, Osmanlı Padişahı, yalnızca Osmanlı topraklarındaki Müslümanların değil, yeryüzündeki tüm Müslümanların manevi liderdir. Kanun-i

¹⁷¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 351.

¹⁷² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 351.

¹⁷³ Moreau, "Jön Türkler ve", s. 15.

Esasi'deki bu madde, Tanzimat döneminin hilafete bakışını açıkça gözler önüne sermektedir. II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi'nin üçüncü maddesinden de güç alarak hilafet makamını daha da siyasileştirmiştir. II. Abdülhamit, ülke içinde ve dışında milyonlarca Müslümanı harekete geçirebilecek bir potansiyel haline getirmiş, bu kuruma yöneltilen her türlü tehdide karşı önlem almıştır. Örneğin, Berlin Kongresi'nden sonra İmparatorluğun kaybedilmiş toprakları üzerinde Halifelik makamı üzerinden dini ve manevi haklar iddia etmiştir. II. Abdülhamit, saltanatı boyunca İslam dünyasını Osmanlı hilafeti etrafında birleştirmeye çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. İslam dünyasında Osmanlı'nın bir kurtarıcı olduğu hakkında ortak bir kamuoyu oluşturmayı başaramıştır.¹⁷⁴

II. Abdülhamit'in; Batı'nın, İslam dünyasına baskıyı artırdığı bir zamanda hilafet makamını reformize ederek içte ve dışta kullanmaya başlaması kuşkusuz İslam dünyasının liderliğine soyunduğuna delalettir. Halifelik makamını daha önce görülmemiş şekilde siyasileştirerek iç ve dış politikada Müslümanlar arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışmayı artırmayı hedeflemiştir. Hilafet merkezli bu politikaya sonraları İttihâd-ı İslam politikası adı verilmiştir. II. Abdülhamit'i bu siyasete iten sebeplerin başında Tanzimat politikalarının 93 Harbi'nde başarısız olması gelmektedir. 93 Harbi sonrasında Gayrimüslimlerin yaşadığı Osmanlı topraklarının birçoğunun kaybedilmesiyle imparatorlukta Müslüman nüfusu çoğunluk olmuştur. Bu dönemde Gayrimüslimlerin ayrılıkçı tutumu Osmanlılık fikrinin geri plana itilmesini sağlarken, İslamcılık fikrinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Böylece II. Abdülhamit 1878'den sonra İslamcılık siyasetiyle Müslüman tebaanın sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim bakımından kendini geliştirmesini istemiştir.¹⁷⁵

II. Abdülhamit döneminde her ne kadar İslamcılık siyaseti benimsenmiş olsa da Tanzimat ile başlayan toplumdaki eşitlik ve siyasi haklar bağlamında Osmanlıcı çizgi korunmuştur. Osmanlılık biraz arka plana itildiyse de bazı alanlarda vurgulanmaya devam edilmiştir. Osmanlıcılığın en belirgin gözüktüğü alanların başında eğitim sistemi gelmektedir. Bu dönemde Osmanlılık, daha çok muhalefet söylemi olarak kalmıştır. II. Abdülhamit'in uzun iktidarı döneminde muhalefet, Osmanlılık ideali temelinde her sınıftan ve kişinin oluşturduğu İttihat Terakki Cemiyeti önderliğinde birleşerek güçlü

¹⁷⁴ Azmi Özcan, "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, 1998, s. 546-548.

¹⁷⁵ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamit'in İç Politikası: Bir Değerlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 47, İstanbul 2016, s. 379-380.

bir muhalefet yapmışlardır. Verdikleri mücadelede, farklı dini ve etnik unsurlardan meydana gelen Osmanlı halkının birliğini sağlamak için geniş katılımlı bir ittifak arayışı çerçevesinde Osmanlılık siyasetini devamlı şekilde gündemde tutmuşlardır. Her şeyden önemlisi bu dönemde tüm gruplar II. Abdülhamit rejimine karşı Osmanlılık fikir akımı sayesinde birlik olmayı başarabilmişlerdir.¹⁷⁶

I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'nin 1878 yılında II. Abdülhamit tarafından rafa kaldırılmasıyla meşruti idare yanlıları rejime yönelik muhalefete katılmışlardır. Çalışmalarını büyük bir gizlilik içerisinde sürdüren muhalifler, 1895 tarihinden itibaren giderek güçlenmeye başlamış ve Kanun-i Esasi'nin yeniden uygulamaya konulmasını talep etmişlerdir. I. Meşrutiyet'e karşı çıkan ulema, 1895 sonrası meşruti idarenin şeriata uygun olduğunu dile getirerek destek vermiştir. İttihat ve Terakki'nin ulema kanadındaki Hoca Muhyiddin Efendi'nin meşrutiyet yanlısı sözleri en bariz örnektir. Osmanlılık idealinin en büyük tezahürü olan meşrutiyet fikri, II. Abdülhamit döneminde devlet adamları, aydınlar ve ordu içinde gizliden gizliye yayılmış ve giderek güçlenmiştir. Artan baskılar sonucu Sultan II. Abdülhamit, kaldırdığı meşruti idareyi ve anayasayı 1908 yılında tekrardan ilan etmek durumunda kalmıştır.¹⁷⁷

II. Abdülhamit, 93 Harbi hezimetinden sonra meşruti idare ve anayasayı rafa kaldırmıştı. Bu, ilk bakışta bir Tanzimat projesi olan Osmanlılık siyasetinin de rafa kaldırıldığı manasına gelmektedir. II. Abdülhamit, Osmanlıcı yaklaşımların Gayrimüslim vatandaşların devlete olan bağlılıklarını güçlendirmedeğini tespit etmişti. Gayrimüslimler'in er ya da geç anavatanından ayrılabilceği göz önünde bulundurularak İttihâd-ı Osmani yani Osmanlılık siyaseti geri plana itilmiş ve İslamcılık ön plana çıkarılmıştır. Bu, Osmanlıcılığın tamamen terk edildiği anlamına gelmez. Bazı Osmanlıcı uygulamalar devam etse de genel siyaset İslamcılık üzerinedir. Tüm bu politikalara göre, II. Abdülhamit dönemi resmi devlet ideolojisinin İslamcılık olduğu söylenebilir. Ya da bir başka ifadeyle Osmanlılık ile desteklenmiş İslamcılık...¹⁷⁸

II. Abdülhamit döneminde bazı alanlarda Osmanlıcı uygulamalar devam etse de devletin resmi ideolojisinin artık İslamcılık olduğu aşıkardır. Padişah'ın yaklaşık 30 yıl süren İslamcılık siyaseti karşısında yavaş yavaş güçlenen bir muhalefetin de fitilini

¹⁷⁶ Özcan, "Osmanlılık", s. 486.

¹⁷⁷ M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, 2004, s. 392.

¹⁷⁸ Çetinsaya, "II. Abdülhamit'in İç Politikası", s. 380.

ateşlemiştir. Osmanlılık şemsiyesi altında giderek güçlenen muhalefet, II. Abdülhamit rejimiyle uzun yıllar mücadele etmiş ve sonunda verdiği bu mücadeleyi kazanmıştı. Böylece 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş, meclis açılmış, anayasa yeniden yürürlüğü girmişti. II. Meşrutiyet'i ilan eden Padişah, meclisin açılışında bizzat hazır bulunarak açılış konuşması gerçekleştirmiştir. Hitabında, "*Bundan böyle bütün tebaam bir vatanın evladı olarak Osmanlı nâmı altında yâd edilecektir. Vazifenizi hiç kimseden çekinmeyerek, devlet ve memleketimizin selamet ve saadetinden başka hiçbir şey düşünmeyerek sâdikâne ve müstekimâne îfâ eylemenizi isterim*" demiştir. Sultanın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, mebuslara Osmanlılık mesajları vererek Osmanlıcılığa atıflarda bulunmuştur. Uzun yıllar bilinçli olarak arka planda tuttuğu Osmanlıcılığı, artan baskılar yüzünden kabullenmiş ve meclisin açılış konuşmasında Osmanlıcılığa açıkça vurgu yapmıştır.¹⁷⁹

Meclis açılışında Padişah'tan sonra söz alan mebuslar da Osmanlılık kimliği üzerinden Osmanlıcılığa vurgu yapan konuşmalar yapmışlardır. İstanbul Mebusu Hasan Fehmi, "*Devletin Gayrimüslim tebaası da aynı vatanın evlatları olmak hasebiyle Müslümanlarla aynı haklara ve aynı vazifelere muvazzaftırlar. Onların Rus himayesini istemediklerini ispat edeceklerinden şüphe etmeyiz*" ifadeleriyle Osmanlılık vurgusu yapmıştır. Bu sözlere cevap olarak Şam Mebusu Nikolaki Bey'in meclis kürsüsünden, "*Bütün Hıristiyanlar adına Rus himayesini istemediklerini söylerim*" şeklindeki ifadelerinden Osmanlı Hıristiyanlarının Rusya'ya karşı birlik olduğunu ve her şeyden önemlisi Osmanlı olduklarını kastettiği aşıkardır. Daha sonra kürsüye gelen diğer azınlık mebusları da Osmanlı'ya karşı bir dış saldırı olursa, tüm Osmanlıların birlikte karşı koyacağını ifade etmişlerdir. II. Abdülhamit, meclisi kapatırken önde gelen bazı Gayrimüslimler'in düşman devletlerle iş birliği yaptığını iddia etmiştir ve çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Zaten II. Abdülhamit, Gayrimüslim vatandaşların birçoğuna güvenmediği için uzun yıllar Osmanlıcılık siyasetine karşı çıkmıştı.¹⁸⁰

Osmanlıcılık siyasetinin önemini kaybetmesinin sebeplerinden biri de hilafet meselesidir. Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında büyük miktarda toprak kaybetmesiyle Gayrimüslim unsurların büyük çoğunluğu da kaybedilmiş oldu. Bu savaştan sonra ülkenin demografik yapısı Müslümanlar lehine değişince ortaya

¹⁷⁹ Süleyman Kâni İrtem, *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 104.

¹⁸⁰ İrtem, *Birinci Meşrutiyet*, s. 109-111.

çıkan koşullar neticesinde Müslümanların devlet içindeki etkisinin artmasına sebep olmuştur. Müslümanların etkisinin artması Halifelik gücünün birleştirici bir güç olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiş ve Osmanlılık siyaseti önemini kaybederken, İslamcılık siyasetinin güçlenmesine yol açmıştır.¹⁸¹ Örneğin; Jön Türkler ve İttihatçılar, II. Abdülhamit döneminde Osmanlılık idealinden uzaklaşıldığını iddia etmişlerdir.¹⁸²

II. Abdülhamit döneminde eğitime ve eğitim kurumlarına önem verilmiştir. Bu dönemde Osmanlı politikalar terk edilmesine rağmen, eğitimdeki Osmanlılık politikalarının birçoğu devam etmiştir. Jön Türk ve İttihatçıların Osmanlılık idealini benimsemelerinde, aldıkları Osmanlı eğitimin büyük rolü bulunmaktadır. Çünkü bu okullarda Müslüman-Gayrimüslim ayrımı olmaksızın herkes aynı sıralarda öğrenim görmüş, Osmanlı düşünce ve fikirlerle eğitimlerini tamamlamışlardır. Yani II. Abdülhamit'e karşı meşrutiyet mücadelesi yürüten aydın-asker takımının çoğu Abdülhamit'in açtığı okullarda okumuş, onun eğitim sisteminde yetişmiştir. Sonunda, padişahın mutlakiyetçiliğine karşı, Osmanlılığı benimsemişlerdir.¹⁸³

II. Abdülhamit döneminde Osmanlılık, her ne kadar bir devlet siyaseti olarak uygulanmasa da, önceki uygulamalar sayesinde bölgecilik, etnik bilinç ve grup çıkarları gibi yerel odaklar artık bilinçlenmeye başlamıştı. Tanzimat'tan beri Osmanlılık politikasıyla devleti merkezileştirme, Gayrimüslimleri yeni sisteme adapte etme çalışmaları devam etmekteydi. İşte tam bu noktada Osmanlılığın, devleti merkezileştirmesi beklenirken tam tersi bir etkiyle yerel güçleri harekete geçirdiği görülmektedir. Osmanlı ulusları ayrılıkçı refleksler göstermeye başlamışlar, kendi uluslarını bilinçlendirmeye başlamışlardı. Osmanlılık sayesinde bir taraftan merkezi otoriteye olan bağlılık artarken diğer taraftan, mebuslar bölgelerindeki gücü ele geçirmeye başlamışlardı. Bu da yerel güçlerin harekete geçmesini tetikledi. Devlet yetkilileri merkezden atanınca yerel güçler, siyasi otoritesini kaybettiler. Bu durum toplumsal konuların bilincine varmış olan yerel odakların tepkisini çekmiştir.¹⁸⁴

Kırsal kesimin bilinçlendiğini gösteren en belirgin olaylardan biri Said-i Nursi'nin Sultan II. Abdülhamit ile görüşmesidir. Said-i Nursi, yerel kıyafetleriyle Sultan'ın huzuruna çıkarak; Kürdistan'ın yürekler acısı ekonomik durumuna değinmiş, Halife'nin

¹⁸¹ Höke, "Osmanlılık", s. 8.

¹⁸² Özcan, "Osmanlılık", s. 486.

¹⁸³ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 39.

¹⁸⁴ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 272.

sadece manevi ihtiyaçları değil aynı zamanda maddi ihtiyaçları da karşılaması gerektiğini, İslam zorbalığı yasakladığı için kişilerin gelişigüzel değil, Nizami Mahkemelerde yargılandıktan sonra cezalandırılmasını beyan etmiş, bölgesinde sıkıntıları dile getirmiştir. Said-i Nursi, Kürdistan bölgesinin sorunlarını dile getirirken asıl kimliğinin Osmanlı olduğunu, Kürt kimliğinin ise sonradan geldiğini söylemiştir. Bu hadise, yerelin merkezi otoriteye karşı bilinçlenmeye başladığını göstermektedir. Bazı Osmanlıcı mebuslar, kendi bölgelerindeki sorunları çözerek birer halk kahramanı olarak ön plana çıkmayı amaçlamışlardır. Osmanlıcılık siyaseti, yalnızca Gayrimüslimlerin etnik kimliklerinin farkına varmasına yol açmamış, aynı zamanda Müslüman unsurların da etnik kimliklerinin fark edilmesini sağlamıştır.¹⁸⁵

Öte yandan II. Abdülhamit'in tahta ilk çıktığı dönemlerde millet oluşturma ümidiyle Osmanlıcılık idealini devam ettirmekten yana bir tutum sergilemiştir. Abdülhamit tarafından Ahmet Mithat Efendi'ye yazdırılan birlik ve beraberliği vurgulayan "*Üss-i İnkılap*" adlı eserde bunun izlerini görmek mümkündür.¹⁸⁶ Abdülhamit'in Osmanlıcılık ideali diğerlerinden çok az farkla hiçbir milleti güçlendirmemek politikasına dayanır ve üstü örtülüdür. Abdülhamit'in tam belirgin olmayan Osmanlıcı dünyası, temelde İslamcıdır ve "*İslamlık*"dan ayrı düşünülemez. Onun Osmanlıcılığı, İslamcılık ile harmanlaşmıştır. 93 Harbi'nden sonra takip ettiği İslamcılık ise Osmanlıcılık ile harmanlanmıştır. Aslında Abdülhamit, İslamcı bir Osmanlıcılık siyaseti izlemiştir. Bu politikaya *Osmanlıcı-İslamcılık* adı verilebilir.¹⁸⁷

Sultan II. Abdülhamit, Tanzimatçılardan miras kalan Osmanlıcılığın kalıplarını daha da genişleterek onun içine İslamcılığın kültürel ve psikolojik unsurlarını aşıladı. Böylece İslamcılık, ilk defa bir ideolojiye dönüştürüldü. Mahalli ve dini cemaatlerden daha geniş bir siyasi birime dönüştürülen İslamcılık, Osmanlı'nın Müslüman milletleri arasındaki dayanışmayı canlandırmış, Türküyle, Arabıyla bir İslam milliyetçiliği bilinci doğurmuştur. Böylece İslamcılık, Osmanlıcılığa ideolojik bir güç aşıladı. Osmanlı Devleti, İslamcılıkla güçlendirilen Osmanlıcılık sayesinde siyasi birliğini muhafaza etmeyi başardı.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 272.

¹⁸⁶ Dayanç, "Ahmet Mithat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine", s. 839.

¹⁸⁷ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 273-274.

¹⁸⁸ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 274.

II. Abdülhamit'in uyguladığı İslamcılık politikası, Osmanlıcı düşünenlerin gizliden bir muhalefet yürüterek güçlenmesine sebep oldu. Bunlar, Yeni Osmanlılar idi. Osmanlıcılar, Sultan Abdülhamit'in İslamcılık siyasetinin Gayrimüslimler tarafından kabul görmediğini ve devleti parçalanmaya götüreceğini söyleyerek İslamcılık siyasetine karşı çıkmışlardır. Sultan'ın uyguladığı İslamcılık politikası sayesinde ona muhalefet eden farklı gruplar birleşme imkanı elde etmişler ve birlik olarak Abdülhamit'e karşı güç oluşturmuşlardır. Yani Sultan Abdülhamit'in uyguladığı İslamcılık siyaseti aslında, karşısındaki muhalefeti birleştirmiştir.¹⁸⁹ Muhalifler, Sultan'ın İslamcılık siyasetine karşı Osmanlıcılık siyasetiyle cevap vermişlerdir. Devletin üst kesimindeki bu amansız çekişmeden rahatsız olan halk dinamikleri, İslamcılık ve Osmanlıcılık politikalarına pek ilgi göstermemiş, alt kimliklerini tesis etmeye başlamışlardır. İşin tuhaf yanı, Gayrimüslim vatandaşlar Sultan Abdülhamit'in İslamcılık politikalarını Osmanlıcılık olarak algılamışlardır. İslamcı ve Osmanlıcı politikaları Müslüman Birliği şeklinde yorumlamış ve benimsemişlerdir. Bu nedenle, Osmanlı Gayrimüslimleri, uzun yıllardan beri devletin zirvesinde tartışma konusu olan siyasi polemiklerin hiçbirini benimsememiş, kendi alt kimliklerini oluşturmaya başlamış, bu da tez zamanda ayrılıkçı hareketlerin başlamasına vesile olmuştur.¹⁹⁰

II. Abdülhamit, Osmanlıcılık siyasetine en başta olumlu bakmasına rağmen özellikle 93 Harbi'nden sonra bu siyasetten büyük oranda vazgeçmiştir. Çünkü, Osmanlıcılık siyasetinin içeride birleştirici bir güç gibi gözüktüğünü, aslında içten içe milli kimlikleri canlandırdığını düşünmüştür. Gerçekten de Gayrimüslimler arasında ulusçuluk giderek artış gösteriyordu. Sultan'ın, Gayrimüslimler'in Osmanlı'ya bağlılığının giderek azaldığını görmemesi mümkün değildi. Bu şartlar altında bir Osmanlılık kimliği oluşturulamayacağını gayet iyi tespit etmişti. Devleti bu çıkmazdan kurtaracak yeni politikalar üretilmeliydi. Tebaanın çoğu Müslüman idi. Bu nedenle tebaada bir İslamlık kimliği oluşturmak, Osmanlılık kimliği oluşturmaktan çok daha kolay idi. Hatta bu politika daha önce Sultan Abdülaziz zamanında denenmiş ve halk nezdinde gayet başarılı olmuştu. Bu yüzden Sultan Abdülhamit, 93 Harbi sonrasında Osmanlıcılık siyasetini terk ederek İslamcılık siyasetine yönelmiştir. İslamcılık sayesinde tebaanın çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar arasında bir bağ oluşturulacaktı. Oluşturulması gereken bu bağ İslam toplumlarında kadimden beri zaten mevcuttu. Bu yüzden işler zor

¹⁸⁹ Özcan, "İslamcılık", 62-65.

¹⁹⁰ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 274.

olmayacaktı. Sultan II. Abdülhamit döneminde İslamcılık, iç politikada çok etkili olmasa da, dışta çok etkili bir argüman olarak kullanılmış, dünya geneline yayılmıştır.¹⁹¹

I. Meşrutiyet ile gelen Anayasa ve Meclis sayesinde halk nezdinde kısa süreli heyecan yaratan Osmanlılık, II. Abdülhamit tarafından devlet politikası olarak benimsenmemiştir. Sultan, 93 Harbi sırasında Gayrimüslim vatandaşların ayrılıkçı politikalarından dolayı Osmanlılık siyasetinin halkta karşılığı olmadığını açıkça görmüştür. Resmi olarak 1839 Tanzimat Fermanı'ndan beri uygulanmaya çalışılan Osmanlılık, bu süre zarfında ne yazık ki halk tabakaları tarafından benimsenmemiştir. Sultan, halkta karşılığı olmayan bir ideayı ısrarla sürdürmeye çalışmayı son derece gereksiz ve vakit kaybı olarak görmüştür. Tebaanın çoğunluğu Müslüman olduğu için İslamcılık siyaseti sayesinde halk tabakalarının desteğini almak çok daha kolay olacaktı. II. Abdülhamit, azınlıkların *Osmanlılık* yaftasıyla aslında kendi uluslarına hizmet ettiğini, Osmanlı'ya ise içten içe bir düşmanlık beslediğini fark etmiş olacak ki bu siyaseti benimsememiştir. Sultan II. Abdülhamit, azınlıkların ikiyüzlü politikasına daha fazla tahammül edememiştir. Osmanlılık hayalleriyle büyük umutlarla 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'ten birkaç yıl sonra zuhur eden Balkan Savaşları ve sonrasında meydana gelen ayrılıklar, Osmanlılık siyasetinin iflas ettiğini göstermekle beraber, II. Abdülhamit'i de haklı çıkarmaktadır.

2.4. Jön Türkler-İttihat-Terakki Cemiyeti ve Osmanlılık

Tıpkı Yeni Osmanlılar gibi Jön Türk kavramı da pek çok tartışmalara vesile olmuştur. Tarihçiler, Jön Türk kavramını farklı şekilde yorumlamış ve bu durum bir anlam karmaşasına yol açmıştır. Jön Türk meselesi günümüzde hala tam olarak aydınlanmamış ve hakkında pek çok tartışmanın devam ettiği önemli konuların başında gelmektedir. Jön Türk, Osmanlı aydınınının ortak adıdır. Jön Türk kavramı, Sultan II. Abdülhamit'in 1878'den sonra Meclisi Mebusan'ı süresiz tatil etmesi sonucu rejime karşı muhalif olarak ortaya çıkan kişiler ve onlar etrafında kurulan örgütleri kapsamaktadır. Yani başlı başına kurulmuş tek bir örgüt değildir. Rejim muhalifi bu örgütler sonradan birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Birçok tarihçi tarafından Jön Türkler, fikir

¹⁹¹ Küçükoyuncu, " Bir Üst Kimlik Projesi", s. 52.

olarak Yeni Osmanlılar'ın da devamı sayılmakla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de kurucuları sayılmaktadırlar.¹⁹²

Jön Türkler, Osmanlı tarihinin son dönemlerine adeta damga vurmuşlardır. Jön Türk adı ilk olarak Mustafa Fazıl Paşa tarafından kullanılmış, daha sonradan Namık Kemal ve Ali Suavi tarafından da bahsedilmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemindeki bütün ihtilalciler Jön Türk adını kullanmışlardır. Bazı aydın ve devlet adamları tarafından, icraatlarıyla Osmanlı Devleti'ni felakete götürmekle suçlanmışlardır. Aynı zamanda gelecekte meydana gelecek büyük olayların da temelini atmışlardır.¹⁹³

Jön Türk hareketi, 1889 yılında daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar ferdi boyutta kalmıştır. Kendilerine Jön adını layık gören bu aydınlar Batı'dan oldukça etkilenmişler, Osmanlı Devleti'ni ve Sultan II. Abdülhamit rejimini eleştirmişlerdir. Pek çoğu yurt dışında sürgün yaşamış, gittikleri ülkelerde gazeteler çıkararak fikirlerini duyurmaya çalışmışlardır. İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin başkanlığını İbrahim Temo yapmıştır. 1889 yılından itibaren öğrenciler arasında yayılan hareket, 1894'te bürokrat, subay ve ulemandan geniş katılımlar sayesinde 1895'ten sonra hızlı bir yükseliş devresine girmiştir. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti hareketin lokomotifidir. Mizancı Murad, Ahmet Rıza Bey ve Prens Sebahattin gibi şahsiyetlerin başını çektiği Jön Türk grupları, 1902'de bir araya gelerek birleşmeye çalışmışlar, lakin dış güçler yardımıyla II. Abdülhamit rejimine darbe yapıp yapmama konusunda anlaşamayarak iki gruba ayrılmışlardır.¹⁹⁴

Jön Türkleri fikri olarak en fazla etkileyen aydınların başında Mizancı Murad gelmekteydi. Bir tarihçi olan Mizancı Murad, 1878 yılı sonlarında tarih profesörü olarak Mülkiye'ye atandı. Mülkiye'de, gelecekte Jön olarak tarih sahnesine çıkacak olan gençlere dersler vererek onları en fazla etkileyen şahsiyetlerden biri oldu. Tarihçi kimliği sayesinde çevresindekileri daha kolay etkileme imkanı olmuştur. Ziya Paşa ve Namık Kemal'in ölümünden sonra ortaya çıkan kültürel eksikliği, tarih konferansları ve etkileyici hitabetiyle ortadan kaldırmış, öğrenci topluluklarının dikkatlerini üzerine çekmiş, onlara fikrî önderlik yapmıştır. Bu nedenle kendisinden Jön Türklerin Hocası

¹⁹² Hanioglu, "Jön Türkler", s. 586.

¹⁹³ Burak, "Jön Türk Hareketinin Başlaması", s. 291.

¹⁹⁴ Hanioglu, "Jön Türkler", s. 586.

diye bahsedilmiştir.¹⁹⁵ Çıkardığı Mizan adlı gazete dönemin en popüler gazetesi olmuş, ılımlı siyasetiyle takdir edilmiştir.

Jön Türkler'in hepsini kapsayan genel bir ideolojiden bahsetmek oldukça zordur. Ancak anayasa temelli parlamenter sisteme dayalı bir Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi, onlar üzerinde öylesine etkileyici ve cezbedici olmuştu ki, Jön Türkler'in neredeyse tamamı üst kimlik üzerinden siyaset yapmışlar, Osmanlılık fikrini benimsemişlerdi. Bununla birlikte hemen hepsinin bir alt kimlik benimsediği de gözlerden kaçmamaktadır. Jön Türkler'in büyük çoğunluğu, imparatorlukta birliğin yeniden tesisinin ancak ve ancak Osmanlılık politikası sayesinde gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir. Padişah II. Abdülhamit'in İslamcılık politikasının özellikle Balkan uluslarındaki ayrışmayı da beraberinde getirdiğini ve bütünlüğü sağlamanın tek çaresinin Osmanlılık politikası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak, II. Meşrutiyet ile gelen Osmanlılık siyasetinin, azınlıkların ayrılıkçı politikasını engelleyememesi üzerine Osmanlılık siyaseti iflas etmiş, İttihatçıların büyük bölümü Türkçülüğe yönelmişlerdir.¹⁹⁶

Jön Türklerin hemen hepsinde Batı'da tartışılan fikirlerin etkileri görülmektedir. Genellikle Avrupa'daki pozitivist-materyalist fikirlerin etkisinde kalmışlardır. Osmanlı Devleti'ni çöküşe doğru götüren sebepleri analiz eden ve "*hastalık*" olarak nitelendiren Jön Türkler, kendilerini de bu hastalığı iyileştirecek "*sosyal tabipler*" olarak değerlendirmişlerdir. Batı'dan aldıkları fikirleri kendi fikirleriyle sentezleyen Jön Türkler, Osmanlılık idealini savunmuşlardır. Bu bağlamda, halkın siyasete katılmasını olmazsa olmazlardan görmüşlerdir. Jön Türkler, pozitvizmin temel ilkelerinden "*düzen içerisinde ilerleme*" fikrini benimsemişlerdir. Düzen içerisinde ilerlemeden kasıt, bir yandan Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü korumak için çalışmak, diğer yandan da Batı'dan alınacak fikirlerle devletin ilerlemesini sağlamaktır. Bütünlüğün tesis edilerek ilerlemenin sağlanabilmesi için II. Abdülhamit idaresinin sonlanması gerektiğini düşünmüşler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları ile ittifak yaparak ortak bir muhalefet sürdürmüşlerdir. Düşünce olarak Jön Türkler ve İttihatçılar bazen

¹⁹⁵ Abdullah İlgazi, "Mizancı Murad ve Jön Türkler", *History Studies*, S. I/I, 2009, s. 112.

¹⁹⁶ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık", s. 94.

birlikte hareket etmişler, bazen ise çatışmışlardır. Bu nedenle düşünce yapılarını keskin çizgilerle ayırmak oldukça zordur.¹⁹⁷

Sultan II. Abdülhamit'in 1878 yılında Anayasalı, Parlamentolu Meşrutî idareyi rafa kaldırmıştır. Padişahın Meşrutî idare taraftarlarının pek çoğunu sürgüne göndermesi ve baskıları artırması üzerine gizliden muhalefet etme kararı almışlardır. 1895 yılından sonra kendilerini Jön Türkler olarak tanımlayan Osmanlı aydınları Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması için mücadeleye girişmişler, parlamenter hükümet sistemini savunmuşlardır. Temsil makamının tüm millete eşit şekilde pay edilmesi gerekliliğini savunan Jönler, ulemanın dahi desteğini alarak Meşrutîyet idaresinin şeriata uygun olduğu hakkında yazılar kaleme almışlardır.¹⁹⁸

Jön Türkler, II. Abdülhamit döneminde gizliden gizliye teşkilatlanarak giderek güçlenmişlerdir. Jön Türk hareketinin ilk ve en önemli simalarından Mizancı Murad ve Şura-yı Ümmet'in başyazarı Sami Paşazâde Sezai ve Tunalı Hilmi ile Ali Kemal, Osmanlılığa vurgu yapan yazılarıyla hareketin fikri alt yapısını oluşturmaya çalışmışlardır.¹⁹⁹ Tunalı Hilmi'ye göre dağılmaya doğru giden bu devleti kurtarmanın tek yolu bütün etnik kimliklerin üzerinde bir Osmanlı kimliği oluşturmaktır. Buna karşın Gayrimüslimler'in çok azı Osmanlılık fikrini benimsemiştir. Çoğu ayrılıkçı faaliyetler yürütmektedir. Osmanlılık idealini savunan Müslüman Türklerin dahi bazıları pes etmiş, Türkçülüğü savunmaya başlamışlardır.²⁰⁰

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren üst üste alınan yenilgiler, büyük toprak kayıpları, iç kargaşalar, siyasi bunalım, göçler, felaketler ve daha birçok acı olay üst üste gelmiş, devletin kurtuluşu için çareler aranmaya başlanmıştı. Dönemin devlet adamları ve aydınlarının tek amaç ve gayesi devletin birlik ve bütünlüğünü tesis etmektir. İttihatçılar, dağılmakta olan kadim bir imparatorluğu kurtarmak ve yaşatmak için ölümüne bir mücadelenin içine girdiler. Devletin kurtuluşu için pek çok çareler aradılar, politikalar geliştirdiler. İttihatçılar, devleti yaşatmak için İleri Batı medeniyetini yakalamak gerektiğini savunmuşlardır. Bunun için çok çalışarak her alanda çağdaşlaşmak, yenilikler gerekiyordu. İTC bu hedefleri gerçekleştirebilmek için köklü, kalıcı reformları uygulamaya koymuştur. Durum ciddiyet arz ettiğinden ve

¹⁹⁷ Mehmet Karakaş, "II. Meşrutîyet Dönemi Türkçülük Düşüncesi ve İttihat-Terakki'nin Rolü", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, S. 65, 2018, s. 196-197.

¹⁹⁸ Hanioglu, "Meşrutîyet", 391.

¹⁹⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 31-33.

²⁰⁰ Hanioglu, "Osmanlılık", s. 1391.

kaybedilecek vakit olmadığından, reformlar hayata geçirilirken bazen aşırı sert politikalar uygulanmış ve İttihatçılar'a karşı birtakım tepkilerin doğmasına sebep olmuştur. İttihatçılar bu sıkıntılı kaos ortamında devleti ayakta tutmak ve yaşatabilmek için dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları gereği adeta kumar oynamış, "ya hep, ya hiç" mantığıyla hareket etmişlerdir.²⁰¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türkler tarafından 1889 yılında İttihâd-ı Osmani adıyla kurulmuş ve 1918 yılına kadar aktif olarak Türk siyaset tarihinde önemli yer tutmuştur. Cemiyet üyelerinin niteliği, görüşleri ve cemiyetin siyasi ideolojisi kuruluşundan yıkılışına kadar farklı bir seyir izlemiştir.²⁰² Ahmet Rıza Bey'in lideri olduğu İttihat ve Terakki ile Prens Sebahattin'in lideri olduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkezî Cemiyetleri yurt dışı destekli olarak ülke içinde teşkilatlanmışlardır. Gazeteler çıkararak Sultan II. Abdülhamit idaresine karşı hareket etmişlerdir. Jön Türk grupları, aralarındaki anlaşmazlıkları sonlandırmak ve birlik oluşturmak için 4-9 Şubat 1902'de toplanmışlardır. Bu toplantıdan sonra Jön Türk grupları birleşmek yerine kesin olarak ayrılmışlardır. Hürriyet mücadelesini sürdürerek II. Meşrutiyet'i ilan eden İttihatçı Jön Türk grubu Ahmet Rıza Bey'in lideri olduğu gruptur. Prens Sebahattin ve grubu ise daha sonra Ahrar Fırkası'nı kurmuş, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmiştir.²⁰³

2 Haziran 1889 tarihinde dört Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencisi tarafından temelleri atılmıştır. Cemiyetin kuruluşunda Jön Türkler etkili olmuştur. Hareketin kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti ve Mehmed Reşid'dir. Hem Jön Türk hem de bir öğrenci hareketi olarak doğan bu cemiyet, diğer öğrencilerin de ilgisini çekmiş ve kısa sürede büyümüştür. Hükümet kanadından örgüte olan baskıların iyice artması üzerine örgüt üyelerinden Nazım Bey, 1889 tarihinde Paris'e kaçtı. Paris'te katı bir pozitivist olan Ahmet Rıza Bey bulunuyordu. Nazım Bey, Ahmet Rıza Bey'in yanına giderek örgütün amaç ve fikirlerini anlattı. Ahmet Rıza Bey, örgüt üyelerinin kendi fikirlerini benimsemelerini istedi ve kabul edilmesi üzerine örgütün vizyon ve misyonunu belirleyerek kurumsallaştırmaya çalıştı. İttihâd-ı Osmanlı olan cemiyetin adı

²⁰¹ Ozan Ömerci, "Jön Türkler ve İttihat Terakki", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 8, Eylül-Aralık 2010, s. 101-102.

²⁰² Karakaş, "II. Meşrutiyet Türkçülük ve İttihat-Terakki'nin Rolü", s. 200.

²⁰³ Hakkı Kalaycı, Celalettin Yanık, "Prens Sebahattin'in Ahrar Fırkası'nın Sosyolojik Analizi", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 291, Kasım 2011, s. 266-267.

böylece "nizam" ve "terakki"ye çevrilerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür.²⁰⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, içinde pek çok fikir akımına mensup kutuplar bulundurmakla birlikte, parti programı ve söylemi Osmanlıcı bir çizgide başlamış, yükselerek II. Meşrutiyet ile zirve yapmış ve genel olarak Balkan Savaşları'nın sonuna kadar devam etmiştir.²⁰⁵ Daha genel bir ifadeyle Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü bir arada kullanarak bunlarla sürekli etkileşim içinde olmuştur.²⁰⁶ Jön Türkler ve 1908'deki II. Meşrutiyet'in mimarı İttihatçıların arasında her ne kadar İslamcı, Batıcı ve Türkçüler bulunsa da, ana minvalde hepsi Osmanlıcı bir yol izlemiştir. Bu konuyla alakalı olarak Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi; Osmanlıcılık siyasetinin başarılı olması durumunda Osmanlı halkının kendilerini Osmanlı Türkü, Osmanlı Rum'u, Osmanlı Ermenisi, şeklinde ifade edebileceğini dile getirmiştir. Dönemin birçok aydın ve devlet adamı "Osmanlı" kelimesini, tüm etnik unsurları kaplayan bir üst kimlik vazifesi olarak görmüştür.²⁰⁷

İttihat ve Terakki'nin, Jön Türklerin devamı olup olmadıkları hakkında tartışmalar devam etmektedir. Sultan II. Abdülhamit, Paris'deki Jön Türklerden rahatsızlık duymuş, onlara elçiler göndererek İstanbul'a dönmelerini istemiştir. Sonunda Jön Türklerin liderlerinden Mizancı Murad Bey ve ekibi İstanbul'a dönmeyi kabul etmişler ancak diğer Jönler tarafından hain damgası yiyerek dışlanmışlardır. Bunun üzerine bazı Jönler, bütünüyle Paris'tekilerin aleyhine çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Bu gruplar, daha sonra kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Jön Türklerin devamı olarak saymışlar, bu sebeple İttihat ve Terakki'ye düşmanca tavır takınarak şiddetli bir muhalefet sürdürmüşlerdir. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Jön Türklerden ayrı bir örgüt olduğunu düşünenlerin yanında birbirlerinin devamı olduğu görüşünü savunanlar da bulunmaktadır.²⁰⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk adımın İttihâd-ı Osmani olması, cemiyet mensuplarının en başından itibaren Osmanlıcı bir görüşe sahip olduklarını

²⁰⁴ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, 2001, s. 476.

²⁰⁵ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 128.

²⁰⁶ Koç, "Siyasal Bir Üst Kimlik", s. 275.

²⁰⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Osmanlı Ne Demektir? İttihâd-ı Anâsır Nasıl Mümkündür?", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Kanunusâni 1910.

²⁰⁸ Mustafa Uzun, "Ali Kemal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989, s. 405.

göstermektedir. Çünkü dönemin siyasi ve sosyal koşulları bunu gerektiriyordu.²⁰⁹ İttihat ve Terakki'nin misyonu Şûrâ-yı Ümmet Gazetesi'nde "*Hükûmet-i meşruta ve ıslahât-ı umûmiye taraftarları*" şeklinde belirtilmiştir. İttihat ve Terakki'nin en birinci amacı Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı bir yönetim uyguladığını ileri sürerek, kendi tarifleriyle istibdadı kaldırmak için sonuna kadar mücadele etmektir. Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı siyasetin Osmanlılık idealine uygun olmadığını ve bunun devleti yıkılışa götüreceğini düşünmüşlerdir. II. Abdülhamit yönetimine son verildikten sonra hürriyet ilan edilecek, Osmanlılık ilkesi temelinde eşitlik, özgürlük ve adalet üzerine yeni bir yönetim sistemi inşa edilecekti. Müslüman-Gayrimüslim fark etmeksizin tüm Osmanlı halkları yönetime dahil edilecek ve hep birlikte barış ve düzen içinde bir yönetim uygulanacaktı.²¹⁰

İttihat ve Terakki, her ne kadar siyasi konjonktür gereği Osmanlıcı bir politika izlese de²¹¹ 1902 Paris kongresinden sonra Osmanlıcı üst kimliğinin altında alt kimlik olarak Türkçülüğü benimsemeye başlamış ve Türkçülük eğilimi giderek artış göstermiştir. 1906'dan sonra Bahaeddin Şakir'in Paris'e gitmesiyle Cemiyetin, Osmanlıcı fikirlerden arınmaya başlama süreci hızlanmıştır. Cemiyet, dönemin siyasi koşullarına ayak uydurmak zorunda kalmış, iktidara gelebilmek için Osmanlıcı bir tutum sergilemek durumunda kalmıştır. İttihat ve Terakki Osmanlıcı ve İslamcı bir siyaset takip ederek 1908 yılında iktidara gelmiştir. Ancak cemiyetin önde gelenlerinin büyük çoğunluğu içten içe Türkçülük ideolojisini gütmüş ve Balkan Savaşları'ndan sonra tamamına yakını Osmanlıcı görüşlerden vazgeçerek Türkçülük idealini benimsemişlerdir.²¹² Genel itibariyle İttihat ve Terakki Balkan Savaşları'na kadar Osmanlılık ve İslamcılık siyasetine sonuna kadar sahip çıkmış, mümkün olduğunca sürdürmeye çalışmıştır. Ancak dönemin şartları gereği Osmanlılık ve İslamcılık siyaseti bir noktadan sonra tıkanmış ve tartışmalar başlamıştır.²¹³

Tartışmaların en önemlisi İttihat ve Terakki'nin gerçekte Osmanlıcı mı, yoksa Türkçü mü olduğu üzerinedir. Konu enine boyuna incelendiğinde İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık adı altında savunduğu ideolojinin aslında bir alt kimlik olan Türkçülük

²⁰⁹ Karakaş, "II. Meşrutiyet Türkçülük ve İttihat-Terakki'nin Rolü", s. 199.

²¹⁰ Taner Aslan, "İttihâd-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 47, 2008/2, s. 80.

²¹¹ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi*, C. II, S. 3, 2008, s. 217.

²¹² Hacısalihioğlu, "İttihad ve Terakki'nin", s. 65.

²¹³ Nevzat Köseoğlu, "Ziya Gökalp", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 281, Ocak 2011, s. 63.

olduğu görülmektedir. Yani İttihatçılar, Türkçü-İslamcı-Osmanlı bir siyaset uyguladılar. Onların Osmanlılığı, aslında üstü kapalı bir Türkçülük-İslamcılık siyasetiydi.²¹⁴ Hatta cemiyet mensuplarının bazıları, Türkçülüğü, tıpkı Osmanlılık gibi bir üst kimlik olarak tanımlamaya dahi çalışmıştır. İktidara geldikten sonra Osmanlılık, İslamcılık ile Türkçülüğü devletin çıkarları doğrultusunda harmanlamaya çalışmışlardır. Şayet, azınlıkların Osmanlılığı benimsememe sebeplerinin en başında Osmanlılığı aslında Türkçülük ile özdeşleştirmeleridir. Onlara göre Osmanlı demek Türk ve Müslüman demek idi. II. Meşrutiyet ile gelen olumlu hava kısa sürmüş, kısa süre sonra Gayrimüslimler ayrılıkçı politikalarına devam etmişlerdir. Şu hususu belirtmekte fayda vardır ki, Osmanlılığın getirmiş olduğu olumlu hava Arap coğrafyasında daha uzun sürmüş ve daha etkili olmuştur.²¹⁵

Sultan II. Abdülhamit rejiminin, Meşrutiyet'in ilanından sonra da güçlenmeye devam etmesi İttihat ve Terakki'nin baskıcı bir siyaset tarzı benimsemesine sebep olmuştur. 1908 Seçimlerindeki büyük başarıya rağmen İttihat ve Terakki, tekelci siyaset anlayışını giderek artırmış ve bu da parti içi tepkilerin artmasına sebep olmuştur. 1909'da II. Abdülhamit'in hal'i ile daha da güçlenen Cemiyet, diktatörlüğe doğru yönelmiştir. Parti içinde muhalif gruplar sorgu sualsiz tasfiye edilmeye başlanmıştır. Diğer fırka, cemiyet ve gazeteler üzerindeki baskıyı giderek artırmıştır. 1912 Seçimlerinde muhalefete düşen İttihat ve Terakki, 1913 yılında Babıali'yi basarak seçilmiş hükümete darbe yapmıştır. Ülkedeki muhalefeti sindirerek bir dikta yönetimi kurmuş ve bu durum Mondros Mütarekesi'nin sonuna kadar devam etmiştir.²¹⁶

İttihat ve Terakki, gücünü askerden alan bir iktidar idi. 31 Mart darbesiyle ile Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonucunda İttihat ve Terakki'nin özlemini duyduğu o gücü elde etmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Artık tüm güç İttihat ve Terakki'de idi. Bu dönemde Cemiyet, sivil aydın sınıfından hızla ayıklanırken siyasetle uğraşan askerlerin toplanma yeri olmuştu. Giderek askeri bir yapıya kavuşan İttihat ve Terakki'nin tek amacı Meşrutiyet'i korumaktı. Bunu başarmak için de sırtını askere dayadı. Hüseyin Cahit o dönemde yazılarıyla İttihat Terakki'nin en büyük savunucusu ve sözcüsü olarak basın üzerinden müthiş bir propaganda yürütmüştür.²¹⁷

²¹⁴ Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", 482.

²¹⁵ Hacısalihoglu, "İttihad ve Terakki'nin", s. 65-66.

²¹⁶ Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", s. 482.

²¹⁷ Tanin, 26 Ekim 1909.

İttihat ve Terakki, 1908'de iktidara geldikten 1918'e kadar on yıllık dönemde dönemin sosyal, siyasal olaylarına göre, kısacası zamanın ruhuna göre farklı politikalar izlemiştir. 1912-1913 Balkan Savaşlarına kadar belirgin biçimde Osmanlılık siyaseti izleyen İttihat ve Terakki, bu savaştan sonra "*Birlikte Yaşama*", "*Osmanlı Milleti*", "*Osmanlı Vatandaşlığı*", "*Osmanlılık*" gibi politikalara olan tüm inancını yitirmiş ve Osmanlılık politikasını terk etmek zorunda kalmıştır.²¹⁸ Bu tarihten sonra sosyal ve siyasal şartlar İttihat ve Terakki'yi Türkçülük politikasına itmiştir. Cemiyet, 1915 yılından sonra Osmanlı coğrafyasındaki tüm tebaayı etnik kökenine göre sınıflandırmış, etnik temizlik ve Türkleştirme politikalarına başlamıştır. Türkçülük politikasının başarılı olmasının temelinde ise Ziya Gökalp gibi Osmanlı aydınları yatmaktadır. Ziya Gökalp; Türkçülüğü, İslam Birliği tezinden vazgeçmeden Osmanlılık gerçeğine uygun şekilde harmanlamıştır. Kısacası Gökalp, Türkçülüğe İslam ve Osmanlılık katmıştır. Bu hareketin fikir babası Ziya Gökalp iken, öncüleri de Talat ve Enver Paşalar idi.²¹⁹

²¹⁸ Hacısalıhoğlu, "İttihad ve Terakki'nin", s. 66-68.

²¹⁹ Köseoğlu, "Ziya Gökalp", s. 66.

BÖLÜM 3: MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İKTİDAR VE MUHALEFET'İN OSMANLILIK TARTIŞMALARI

3.1. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Vatandaşlığı Tasavvuru

Osmanlılık ideolojisi temelinde şekillenen ve üst kimlik görevi gören Osmanlılık kavramı, Tanzimat'tan sonra özellikle I. Meşrutiyet döneminde belli başlı fikir adamları ve siyasetler tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bazı toplumlar, Osmanlılık elbisesini kolayca benimserken kimi çekimser kalmış, bazıları ise bu elbiseyi tümüyle reddetmiştir. Osmanlılık düşüncesinin en ateşli savunuculuğunu, devletin kurucu unsuru olarak kabul edilen Türkler yapmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'e giden süreçte Sultan II. Abdülhamid'e karşı İTC önderliğinde birleşen muhalifler Osmanlılık politikası gütmüşlerdir. Osmanlı Devleti her ne kadar farklı dini ve etnik unsurlardan oluşsa da içinde Müslümanların ve Gayrimüslimlerin bir tebaa ruhu bulunmaktaydı. Bu durum aslında var olan ancak pek bahsedilmeyen kadim bir vatandaşlık anlayışını hakim kılmıştır. İTC'nin önderliğinde oluşturulan Osmanlı vatandaşlığı ruhunun kısmen başarılı olmasında birlikte yaşama kültürünün öteden beri tebaada hakim olması yatmaktadır.²²⁰

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'in devrimciler açısından en büyük kazanımı 93 Harbi'nden sonra rafa kaldırılan Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasıdır. Demokratik açıdan daha ilkel olan ilk meclisin üyeleri merkezde belirlenip vilayetlere atanıyordu. Devrimci meclisin yeni üyeleri ise ilk meclisin aksine, vergisini ödeyen geniş halk kitleleri tarafından seçilecekti. Seçimlerde yalnızca erkekler oy kullanabilecekti. İlk meclisin yukarıdan aşağıya tepeden inme siyaset anlayışına karşın Devrimci mecliste aşağıdan yukarıya bir siyaset tarzı benimsenmiştir. Bu anlayış, devrimle birlikte aşağıdan yukarıya gelen talepler neticesinde doğmuştur. Gerçekte İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'in yukarıdan aşağı siyasetine tepki olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet, aşağıdan yukarı yükselmiştir. Tabii ki ilerleyen süreçte, özellikle de 1913 sonrasında İttihat ve Terakki

²²⁰ Michalle U. Campos, *Osmanlı Kardeşler*, Çev. Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.

halktan koparak tepeden inme bir siyaset anlayışıyla hareket ederek, devrimle örtüşmeyen işlere imza atmıştır.²²¹

Osmanlı Devleti, 1897 yılından itibaren büyük buhranlara doğru sürüklenmiş, acılı ve karanlık günler yaşanmıştır. Bu tarihten sonra ülke genelinde Girit hadisesi, Makedonya isyanı ve Arap coğrafyasındaki ayaklanmalar gibi olumsuz pek çok olay zuhur etmiş, II. Abdülhamit yönetimi bu isyan ve ayaklanmalara karşı koymakta oldukça zorlanmıştır. Öte yandan imparatorluğun kurucu, yönetici ve çoğunluğunu teşkil eden olan bazı Türk unsurlar, II. Abdülhamit yönetimine karşı yurt içinde ve dışında cemiyetler kurmuşlardır. Devletin dağılacağı endişesiyle bu kötü gidişatı durdurabilmek amacıyla cemiyetler kuran İttihatçılar, bu mücadelelerini II. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlandırmışlardır.²²²

Osmanlı'nın son dönemindeki en büyük siyasi ve toplumsal değişimlerin yaşandığı olay 1908 Devrimi olmuştur. Bu devrim, siyasette ve toplumda çok büyük beklentilere yol açmıştır. Bu hadise, ilerleyen yıllarda meydana gelecek pek çok olayı derinden etkilemiştir. 1908 Devrimi'nden sonra Sultan II. Abdülhamid'in otuz yıllık saltanatı kısmen son bulmuş, ancak yine de Abdülhamid, bir yıl daha iktidarda kalmayı başarmıştır. Abdülhamid, devrimle beraber 1876'dan beri rafta kalan Kanun-i Esasi ve parlamenter sistemi yeniden yürürlüğe koymak durumunda kalmıştır. Devrim, Osmanlılık ülküsüyle tüm yurttaşları eşit gören söylemler, sloganlar, pankartlar ve politikalarla ilan edilmiştir. İTC kurmayları, devrim sonrasında da halkı kucaklayıcı, birlik, beraberlik ve halkların kardeşliği ilkelerini ateşli şekilde vurgulamaya devam ettiler. İTC kurmayları her daim Osmanlılık ülküsüne dayanan yeni rejimin ülkenin tüm vilayetlerine ve en ücra köşelerine kadar refah getirmeyi amaçladığını vurgulamış, bu yönde siyaset geliştirmiş, politikalar üretmiştir.²²³

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra ülke genelinde olumlu bir hava esmiştir. Farklı unsular halka hitaben yaptıkları konuşmalarda etnik ve dini ayrım gözetmeksizin herkesin Osmanlı olduğunu, bundan böyle devleti Osmanlılık kimliği altında kardeşçe hep beraber idare edeceklerini, kötü günlerin artık geride kaldığını belirtmişlerdir. Bu

²²¹ Michelle U. Campos, "Osmanlı'nın Son Döneminde Filistin'de Yurttaşların Yaratılması, Yurttaşlığın Sorgulanması", *Jön Türklerin Filistin'i*, Çev: Erkal Ünal, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 31.

²²² Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 112.

²²³ Yuval Ben-Bassat ve Ginio, "Bir Vaka Çalışması Olarak Jön Türk Döneminde Filistin", *Jön Türklerin Filistin'i*, Çev: Erkan Ünal, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 12-13.

vaziyet, kısa süre de olsa ayrılıkçı çetelerde bile olumlu bir hava estirmiştir. Hürriyetin coşkulu sarhoşluğu geçene kadar dini liderler dahi birbirini kardeş ilan etmişlerdir. Müslüman halk ve farklı etnik-dini gruplar, ilk başlarda yeni rejimle iyi ilişkiler kurmaya oldukça hevesli davranmışlardır. Tüm Osmanlı vatandaşları baskı ve yasakların kalkmasıyla birlikte kendilerini ilk defa eşit haklara sahip yurttaş olarak hissetmişlerdir.²²⁴

1908 Devrimi ve ona giden yol gerçekte bir Osmanlı vatandaşlık projesinden başka bir şey değildir. Dönemim entelektüelleri, Osmanlı vatandaşlık projesinin hem Batılı, hem de İslami özgürlük ve adalet mefhumlarına dayandığını ifade etmişlerdir. İşte bu Osmanlılık teması o dönemde; eğitim, basın, yayın, medya ve kamuoyunda sıkça işlenerek geliştirilmeye çalışılmış ve kararlı şekilde uygulanmıştır. Devrim öyle bir hava yaratmıştır ki, devletin tüm vilayetlerinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler Osmanlı vatandaşlığını kabul etmiş, getirdiği hükümleri de benimsemiş gözükmekteydiler. Hatta kısa süre önce devlete ve halka kan kusturan azınlık çeteleri dahi II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu birleştirici ve bütünleştirici Osmanlı politikadan gayet memnun bir görüntü sergilemişler, birlik mesajları yayımlamışlardır. Farklı etnik ve dini gruplar gazete ve dergilerde hem Türkçe olarak hem de kendi dillerinde Osmanlı olduklarını ve Osmanlı çizginin devam etmesi gerektiğini açıkça ifade edebilmişlerdir. Gazete ve dergilerde, bu birlik ve beraberliğin mayasının binlerce yıldan beri aynı coğrafya üzerine ortak tarih ve kültür mirasına sahip olmak sayesinde gerçekleştiğini, bugüne dek bir arada yaşadıklarını ve bundan sonra da Osmanlı olarak birlikte yaşamaya devam edeceklerini ifade etmişlerdir. Birlikte kardeşçe yaşamaktan ziyade fikir ve düşünce birliği demek olan Osmanlılığın aynı zamanda kan bağı olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemişlerdir.²²⁵

II. Meşrutiyet döneminde devletin resmi ideolojisi haline gelen Osmanlılık siyasetinin başarısız olmasının altında pek çok mesele yatmaktadır. O döneme dair yapılan araştırmalar neticesinde devletin parçalanmasının ana sebebi olarak dinin gösterilmesi son derece yanıltıcıdır. Bir Müslüman devlet olarak Osmanlı devleti, bünyesinde bulundurduğu Gayrimüslimleri mezheplerine ya da etnik-dini cemaatlerine göre kabul etmiştir. Onları kendi içlerinde sınıflandırmış, vergilendirmiş ve kanunlar koyarak korumuştur. Bundan ziyade Gayrimüslim cemaatlere ciddi ölçüde özerklik vermiştir.

²²⁴ Hanioglu, "Osmanlılık", s. 1392.

²²⁵ Campos, *Osmanlı Kardeşler*, s. 15-16.

Aynı şekilde azınlıklara devlet kademelerinde de önemli makam ve mevkiiler vermiştir. Son dönemlerde Osmanlı'nın liman şehirlerinde yaşayan Gayrimüslimler hızla zenginleşmiş ve burjuvalaşmış, Müslümanlara göre çok daha avantajlı konuma gelmişlerdir. Bu nedenle dini, Osmanlı tarihindeki tek bölücü unsur olarak görmek tamamen yanılıcıdır. Osmanlı Devleti, tebaasındaki ve devlet kademelerindeki farklı etnik ve dini unsurlara her daim onları olduğu gibi kabul etmiş, değiştirmeyi veya kendine benzetmeyi asla aklından geçirmemiştir. Hatta Gayrimüslimlerin kendi kültürlerini yaşamaları ve yaşatmaları için politikalar geliştirmiştir. Osmanlı Devleti, tebaasındaki farklılıkları derinleştirecek, ayrılıkçı politikalar asla geliştirmemiştir. Her zaman orta yolu bulmaya çalışan yapıcı politikalarından elde ettiği vatandaşlık kültürü sayesinde devletini yaşatmaya çalışmıştır.²²⁶

II. Meşrutiyet ile gelen zafer sarhoşluğunun tesis ettiği kısa ancak huzurlu bir dönemden sonra devletin bünyesinde bulunan uluslar, tüm Osmanlı coğrafyasında birlik beraberlik ruhu içinde kanlı ayaklanmalarına ve bağımsızlık çalışmalarına yeniden başlamışlardı. 1908 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan'da kendilerine verilen mebusluk görevini ise menfaatleri doğrultusunda kendi milletlerinin bağımsızlığı için kullanmışlardır. Yani mecliste, tüm Osmanlı milletinin mebusu gibi değil, adeta mensup buldukları kavmiyetin mebusu gibi hareket etmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra Bulgaristan'ın bağımsızlık ilan etmesi, Balkanlar'daki kanlı çetelerin ayaklanmaları ve 1909'da Adana'da Ermeniler'in Türklere karşı katliamları siyasi buhranı daha da artırmıştır.²²⁷

Meşrutiyet, hiç kuşkusuz bir vatandaşlık modeli ortaya çıkarmıştır. Osmanlı vatandaşlığı, Kanun-i Esasi ile garanti altına alınmış, Meclis-i Mebusan'da temsil hakkı bulmuştu. Osmanlı vatandaşları bir Osmanlı olarak siyasi partiler, cemiyetler, gazeteler, dergiler, dernekler, kulüpler kurmuşlar ve birbirleriyle siyasi meseleler başta olmak üzere her konuda etkileşime girmişlerdir. II. Meşrutiyet ile beraber basın-yayın organları sayesinde herkes bildiklerini, düşündüklerini halka anlatmak için adeta yarış etmiştir. Siyasal iktidarın yanlış uygulamalarına karşı sesini çıkaran, bu konuda halkı da bilinçlendirerek arkasına alan muhalif gruplar oluşmuştur. Bu sistem içinde Osmanlı vatandaşlığı olgunlaşmış, bağları güçlenmiştir. Fakat 1913'den itibaren azınlıklar

²²⁶ Michale U. Campos, *Osmanlı Kardeşler*, Çev: Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 20-21.

²²⁷ Karaca, "Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", s. 543.

Osmanlı vatandaşlığı kavramından giderek uzaklaşmış, kendilerini Osmanlı'ya rakip olarak görmeye başlamışlardır.²²⁸

3.2. Osmanlı'da Parlamenter Sistemin Tarihsel Süreci

Türkiye'de siyasal partilerin doğuşu 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Siyasi partilerin güçlenmesi ile parlamenter sistemin yükselmesi arasında doğru orantı bulunmaktadır. Siyasi partilerin doğmasına sebep olan en önemli etkenlerden birisi de anayasadır. Osmanlı Devleti, 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı gibi reformlar sayesinde 1876 yılında ilk yazılı anayasa olan Kanun-i Esasi'ye kavuşmuştur. Osmanlı Devleti'nin dağılmayı engellemek amacıyla Avrupa'ya öğrenci göndermesi ve bu öğrencilerin orada hürriyet fikirlerini benimsemeleri ve Osmanlı'nın Anayasal düzeni, parlamenter sisteme giden yolları bir bir açmıştır. Devleti parlamenter sisteme götüren en önemli adımlardan biri de, 19. yüzyıldan itibaren devletin dağılmasını engellemek amacıyla sistemleştirildikten sonra bir devlet siyaseti olarak uygulamaya konulan Osmanlıcılık siyasetidir.²²⁹ Tanzimat ve Islahat Fermanlarında tüm tebaanın eşit sayılması ile bu dönemde Türk ve Müslümanların haklarını korumak için bazı cemiyetler ve dernekler ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu oluşumlar siyasi partiler gibi sistemli şekilde teşkilatlanmamış olsalar da siyasi partilere giden süreci başlatmışlardır. Kuleli Vakası'nı gerçekleştiren Fedailer Cemiyeti ve tabii ki Yeni Osmanlılar Cemiyeti bunlara örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'nin sistemli ve teşkilatlı ilk siyasi partisi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.²³⁰

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında Kanun-i Esasi ilan edilmiş ve ilk kez parlamenter sistem deneyimi gerçekleştirilmek istenmişti. Büyük umutlarla ilan edilen Kanun-i Esasi, Sultan II. Abdülhamit'in otoriter yönetimi sayesinde kısa sürmüş ve son bulmuştu. Yaklaşık 30 yıl süren Sultan II. Abdülhamit'in tek adam yönetimi, 1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ile sonlanmış ve ikinci bir parlamenter sistem denemesi gerçekleştirilmiştir. Parlamenter sistemle birlikte siyasi partiler ve gazeteler de artış göstermiş, farklı görüşler ortaya çıkmış, çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Hiçbir zaman halka inmeyen, daima devlet adamları ve aydınlar arasında sıkışıp kalan parlamenter sistem, devlet yönetiminde araç değil amaç sayılmıştır. İktidar ve muhalefet

²²⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988, s. 371.

²²⁹ Gökhan Gökçürk, "Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 54, 2016/2, s. 266-267.

²³⁰ M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 3-5.

ilişkisi bakımından fakir kalan bu parlamenter sistem, genel olarak olumsuz bir hava yaratmıştır. Parlamenter sistem, basın ve siyasi partilere daha fazla özgürlük ortamı bahsetmiş, seçme ve seçilme hakkı getirmiş, Müslüman-Gayrimüslim fark etmeksizin herkese temsil hakkı tanımıştır.²³¹

II. Meşrutiyet, partileşmeyi de beraberinde getirmiştir. 1908-1912 yılları arasında siyasi olarak çok renkli bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde yeni siyasi düşünce ve fikir akımları ortaya çıkmış, çoğulcu bir siyaset anlayışı hakim olmuştur. Bu dönemde yaşanan süreçler, kendisinden sonraki dönemleri derinden etkilemiştir. Döneme damgasını vuran parti İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Siyasi partilerin ortak amacı, farklı dini ve etnik yapıdaki unsurları Osmanlı tebaası olarak bir arada tutmaktır. Yani Osmanlılık siyaseti, dönemin en gözde fikir akımıdır. Osmanlılık şemsiyesi altında gelen II. Meşrutiyet döneminde bu siyaset her ne kadar sürdürülmeye çalışılsa da, iç ve dış politikada meydana gelen siyasi olaylar neticesinde önemini kaybetmiş ve yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Osmanlılık fikrini savunan aydınlar ve Osmanlılık siyaseti güden siyasi partiler özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra bu fikri terk etmişlerdir. Ancak her ne olursa olsun Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin mecburi olduğu bir siyaset idi ve devlet yıkılana kadar bir şekilde gündemde kalmayı başarabilmiştir.²³²

I. Meşrutiyet sonrasında 1877'de uygulanan parlamenter sistem denemesi kısa sürmüştür. Meclis, Padişah tarafından geçici olduğu iddiasıyla kapatılmış, anayasa yürürlükten kaldırılmış, parlamento tatil edilmiş ve bu kalıcı olmuştur. Bu olaydan sonra tam 32 yıl boyunca anayasa ve parlamenter sistem için mücadele veren ekipler sonunda başarılı olmuşlar ve 1908 yılında Sultan II. Abdülhamit'i yeniden parlamentoyu açmaya ikna etmişlerdi. Hürriyet naralarıyla ilan edilen II. Meşrutiyet ülkeye serbestli getireceği yerde kargaşa getirdi. Mutlak güç Padişah'tan iktidardaki İttihat ve Terakki'ye geçmişti. İttihat ve Terakki, ülkedeki muhalif sesleri bir bir kıstı. Muhalefet, 1911 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında birleşerek İttihat ve Terakki'yi muhalefete ittiler. Demokrasiyi kabullenemeyen İttihat ve Terakki vatan elden gidiyor naralarıyla bu kez meclisi feshetti. "1912 sopalı seçimlerinde" büyük bir baskı uygulandı ve İttihat-Terakki yeniden iktidara geldi.²³³

²³¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 5.

²³² Karakaş, "II. Meşrutiyet Türkçülük ve İttihat-Terakki'nin Rolü", s. 196.

²³³ Mevlüt Uyanık, "Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet'in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 51-52.

İttihat ve Terakki'nin askeri kanadı sivil hükümeti çalıştırmamakta kararlıydı ve yeniden istifaya zorladı. Baskıcı, demokrasi ve hürriyet karşıtı icraatlarına devam eden İTC, 11 Ocak 1913'de Babıali Baskını ile Kamil Paşa hükümetine bir darbe gerçekleştirdi. Böylece II. Meşrutiyet'in tüm kazanımları İTC'nin kanlı darbesiyle heba edilmiş oldu.²³⁴ Babıali baskınından sonra iş başına gelen darbe hükümeti Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam olarak atadı. Geldiği tüm görevlerde dikta bir yönetim anlayışı uygulayan Mahmut Şevket Paşa, sadrazam olduktan sonra İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerine karşı da aynı tutumu sergiledi. 11 Haziran 1913 tarihinde bir suikast sonucu öldürüldü. Bu suikastın perde arkasında Paşa'dan kurtulmak isteyen İttihat ve Terakki'nin parmağı olduğu gayet açıktır.²³⁵

Osmanlı'da çoğulcu parlamenter sistem 1913 yılında Babıali Baskını ile darbe yemiş, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikastı ile son bulmuştur. Bu hadiselerden sonra İttihat ve Terakki istibdadı başlamış; muhalefet, sürgünler, idamlar, hapisler ile yok edilmiştir. Böylece İttihat ve Terakki iktidarda tek başına kalmış, uygulamakta çok da hevesli olmadıkları Osmanlılık siyasetinden vazgeçerek Türkçülük siyasetini uygulamaya koymuştur. Ancak Osmanlılık siyaseti bazı alanlarda uygulanmaya devam etmiştir.²³⁶

3.3. Meşrutiyet Döneminde İktidar ve Muhalefet'in Osmanlılık Tartışmaları

10 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet tarihimizde ilk defa olarak çok partili rejimi de beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet, hemen tüm özellikleriyle yakın tarihimize damga vurmuştur. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamit'in uzun süren güçlü iktidarı son bulmuş, demokratik gelişmeler yaşanmış, Kanun-i Esasi güncellenerek yeniden devreye girmiş, basın üzerindeki baskılar ortadan kaldırılmış, cemiyet ve dernek kurma özgürlüğü tanınmıştır. Fakat II. Meşrutiyet beklentileri karşılayamamış, demokratik rejim hayalleri gerçekleşmemiş, istibdat daha da artmış, İttihatçı hükümet içte ve dışta yaşanan isyanları, toprak kayıplarını önleyememiştir. Bu olumsuz vaziyet siyasi ve fikri tartışmaları beraberinde getirmiş, İttihat ve Terakki yönetimi şiddetli şekilde eleştirilmiştir.²³⁷

²³⁴ Cevdet Küçük, "Bâbüali Baskını", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 1991, s. 390.

²³⁵ Zekeriya Türkmen, "Mahmud Şevket Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, 2003, s. 285-386.

²³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 373.

²³⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 3-5.

II. Meşrutiyet, Osmanlılık ideali temelinde eşitlik, hürriyet ve özgürlük naralarıyla uzun yıllardır verilen mücadelelerin sonunda 1908 yılında ilan edilmiştir. Meşrutiyet, askerler tarafından ilan edildiği için karşılarında onlara engel teşkil edecek hiçbir varlığa tahammülleri yoktu. İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğinde ilan edilen II. Meşrutiyet'in tek amaç ve gayesi Sultan II. Abdülhamit'in idaresini sonlandırmak olduğu için iktidara geldikten sonra hazırlıksız yakalanmışlar, acemi oldukları için pek çok yanlış işe imza atmışlardır. Tecrübesiz olduklarından istikrarı yakalayamamışlar, iç çekişmelerden dış meselelere yoğunlaşmamışlar ve kısa süre sonra ülkeyi büyük bir kaosun içine sürüklemişlerdir. Büyük umutlar ve beklentilerle iş başına gelen İttihat ve Terakki hükümeti, sorunları çözemeyince üzerindeki baskılar artmış ve ülke idaresi siyasal, sosyal ve ekonomik yönden kilitlenmiştir.²³⁸

Osmanlı siyasi partileri ve cemiyetleri Osmanlılık ülküsüyle hareket etmişlerdir. Çünkü Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin daima resmi ideolojisi olmuştur. Tabii ki, Osmanlılık üst kimliği altında farklı etnik grupları öne çıkaran bazı siyasi partiler de olmuştur. Ancak hepsinin parti programlarında Osmanlılık bulunmaktadır. II. Meşrutiyet ile zirve yapan Osmanlılık, 1913'den sonra düşüşe geçmiş ancak yine de devletin yıkılışına kadar işlevini korumuştur. Osmanlılık ideolojisiyle hareket eden kulüpler ve cemiyetler de siyasi partiler kadar önemlidir. "*Hürriyet ve Teaviün Cemiyeti, Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü, İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Cemiyeti*" bunlardan bazılarıdır. Osmanlı tarihinin en büyük siyasi partisi İttihat ve Terakki Fırkası'dır. O da cemiyet olarak kurulmuş, daha sonra fırkaya dönüşmüştür.²³⁹

İttihat ve Terakki, içinde pek çok farklı görüşten unsuru bulunduran bir cemiyettir. İslami kurallara dair hassasiyet gösteren şahsiyetlerden ziyade bunun tam tersi şekilde politika yapan kişiler de bulunmaktadır. İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirmeye çalıştığı ihtilal, Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı İslamcılık ideolojisine karşı yapıldığı için toplum kanadında İttihat ve Terakki'nin İslam'a karşı bir tavır takındığı algısını oluşturmuştur. Bu yüzden bazı halk kitleleri İttihat ve Terakki'ye karşı soğuk bir tutum sergilemiştir. Cemiyet de buna önlem olarak 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'i halka İslami bir çerçevede sunmaya çalışmıştır. Meşrutiyet'e destek veren ulema yeni

²³⁸ Suat Zeyrek, "İkinci Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6/2, 2013, s. 26.

²³⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 369-370.

rejimin şeriata uygun olduğu hakkında fetvalar vermiş, böylece halk kitleleri yeni rejime ısındırılmaya çalışılmıştır.²⁴⁰

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti girdiği ilk seçimden zaferle çıkmış ancak yine de iktidarını sağlama almak için II. Abdülhamit rejiminin ünlü devlet adamlarıyla ittifak etmek zorunda kalmıştır. Meşrutiyet'in yeniden ilga edileceğinden korkan İttihat ve Terakki, İstanbul'da kendini güvene alabilmek için Rumeli birliklerinden bir kısmını İstanbul'a yerleştirmiştir. Çünkü İttihat ve Terakki demek Meşrutiyet demek idi ve onu korumak, muhafaza etmek için tüm gücüyle uğraşmak zorundaydı. Bunu tesis etmeye çalışırken baskıcı bir yönetim tarzı uygulaması, iktidarı paylaşmak istememesi İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin doğmasına sebep olmuştur.²⁴¹

Meşrutiyet'in ilanı için hemen hemen tüm basın organları ittifak yapmış, ilandan sonra da hep birlikte zafer kutlamaları yapmışlardır. Farklı fikirlere sahip olan basın organları dahi yayınlarında İttihat ve Terakki'ye övgüler yağdırmıştır. Osmanlıcı fikirleriyle ön plana çıkan *Sabah* ve *İkdam*, İslamcı fikirlere sahip olan *Sırat-el Mustakim* bunlardan bazılarıdır. Zafer kutlamaları bittikten sonra İttihat ve Terakki tüm tecrübesizliğiyle devlet işlerini eline alır almaz basında gruplaşmalar başlamış, eleştirilerin dozu giderek artmıştır.²⁴²

İttihat ve Terakki, iktidarını güçlendirdikçe kendisine tehdit olarak gördüğü devlet adamlarını görevden uzaklaştırmak, ülkenin uzak bölgelerine sürgüne göndermek, sadrazamı baskı altına alarak görevini yapamaz hale getirmek, kabinelere müdahale etmek gibi dikta işlere imza atmıştır. Bu durum, cemiyet içinde de anlaşmazlıkların çıkmasına vesile olmuştur. İttihat ve Terakki'nin gücü arttıkça ülkenin sorunları da artmıştır. II. Meşrutiyet, siyasi istikrarsızlığı ve buhranları beraberinde getirmekle birlikte "*düzmece*" bir demokrasinin esiri olmuştur. İttihat ve Terakki'nin askeri kanadı hükümet işlerine karıştıkça muhalefet de eleştiri tozunu artırmış, güçlenmeye başlamıştır. Muhalefet, İttihat ve Terakki'yi "*devlet içinde devlet*" kurmakla itham etmiş,

²⁴⁰ Hanioglu, "Meşrutiyet", 391-392.

²⁴¹ Zeyrek, "II. Meşrutiyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 27.

²⁴² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 33-34.

askerin siyasete bulaşmaması gerektiğini söylemiş, bunun üzerinden siyaset yapmıştır.²⁴³

II. Meşrutiyet'in getirdiği parlamenter sistem, siyasi partileri de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar İttihat ve Terakki, siyasete orduyu dahil ederek tüm muhalifler üzerinde baskı kurmuş olsa da siyasi partiler kurulmuştur. Osmanlı tarihindeki en büyük siyasi parti İttihat ve Terakki ile en büyük muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf arasında şiddetli tartışmalar, siyasi polemikler yaşanmıştır.

3.3.1. Osmanlı Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki Arasındaki Osmanlılık Tartışmaları

Osmanlı Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908 tarihinde Prens Sebahattin'e yakın Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik gibi isimler tarafından liberal eğilimlerle kurulan İttihat ve Terakki'ye karşı örgütlenen ilk muhalefet partisidir. 30 Ocak 1910 tarihinde kapanmıştır.²⁴⁴ Meşrutiyet'in ilanından beş ay sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki mensuplarının seçimin bazı kuralları çığnemeleri sonucunda hiç mebus çıkaramamış ve seçimden hezimetle ayrılmıştır. Sadrazam Kamil Paşa Ahrar Fırkası'ndan mebus aday olmuş ve sadece 18 oy alabilmişti. İttihat ve Terakki içinde zamanla anlaşmazlıklar vuku bulmuş çoğu Gayrimüslimlerden oluşan 65 mebus Ahrar Fırkası'na geçmiştir.²⁴⁵

Ahrar Fırkası'nın en büyük ideali Ademi Merkezîyetçilik siyasetiyle Osmanlılık ülküsünü tüm memlekette hakim kılmaktı. Müslüman-Gayrimüslim, zengin-fakir fark etmeksizin tüm tebaanın sınırlı da olsa bir şekilde yönetime katılmasını sağlayarak güçlü bir Osmanlılık ve Osmanlı vatandaşlığı oluşturmaktı. İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık ülküsünden uzaklaşmasıyla birlikte sert bir muhalefet gerçekleştirmiştir. İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık siyasetinden uzaklaşmasıyla birlikte basında İkdâm, Sabah, Yeni Gazete, Volkan ve Sadayı Millet gazeteleri Ahrar Fırkası'na destek vermiştir. Osmanlı politikalar izleyerek iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin alttan alttan Türkçülük politikaları azınlık mebuslarını rahatsız etmiş ve bu nedenle pek çoğu Ahrar Fırkası'na geçmiştir. Osmanlı görüşleriyle tanınan Ali Kemal ve İsmail Kemal Beyler de bu fırkaya katılmış ancak fırka mensupları tepki göstermişlerdir. Bunun

²⁴³ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 173.

²⁴⁴ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri*, s. 7.

²⁴⁵ Zeyrek, "II. Meşrutiyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 28-29.

üzerine Ali Kemal ve İsmail Kemal Beyler bir süreliğine parti ile ilişkilerini kesmek durumunda kalmışlardır.²⁴⁶

Ademi Merkeziyet düşüncesi hakkında söylemlerde bulunan Prens Sebahattin en başta hiçbir siyasi partiye katılmayacağını, tüm siyasi partilere eşit mesafede kalacağını açıklasa da özellikle İttihatçılar tarafından sert sözlerle eleştirilmiştir. İttihat Terakki Fırkası üyesi Hüseyin Cahit, "*İntihabat Entrikaları*" adlı makalesinde "*Ademi Merkeziyet ise Midilli'nin, Sakız'ın ve sair adaların, hep birer Girit olması hep Yunan Ağuşuna*²⁴⁷ atılması için birer hazırlık demektir." ifadeleriyle Ademi Merkeziyet siyasetinin bölücülük olduğunu, devleti parçalamaktan başka bir işe yaramadığını söylemektedir.²⁴⁸ Prens Sebahattin ise Hüseyin Cahit'e verdiği cevabında; Rumlarla işbirliği söyleminin tamamen asılsız olduğunu, uzun yıllardan beri İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya'da Türklük ve Osmanlı lehine yürüttüğü faaliyetlerde daima vatanın menfaatini düşündüğünü, bunları yaparken de şahsi menfaatlerini asla düşünmediğini ifade etmiştir. Yeni, farklı ve tutarlı fikri söylemlerde bulunan Prens Sebahattin ünlendikçe şahsına yönelik eleştiriler giderek artmıştır.²⁴⁹

Hüseyin Cahit; Ahrar Fırkası için, Türk düşmanı ayrılıkçı azınlıklar ve Patrikhane ile iş birliği yaptığını, "*Türk düşmanı unsurların*" kötü emellerine hizmet etmeleri nedeniyle "*vatan haini, vatan düşmanı*" oldukları şeklinde ağır eleştirilerde ve ithamlarda bulunmuştur. Ahrar Fırkası ise İttihat ve Terakki'nin bu bakışının kesinlikle gerçeği yansıtmadığını her fırsatta söylemeye çalışmıştır.²⁵⁰ II. Meşrutiyet'in getirdiği Osmancılık siyasetinin gereklerini yerine getirdiklerini beyan etmişlerdir. İttihatçılar'ın Pera Palas Oteli'nde düzenledikleri yemekte Ahmet Rıza Bey söz alarak Ahrar Fırkası'nı kastederek "*Gayrimüslimleri cemiyetten soğutanların malum çevrelerdir*" şeklindeki sözleri Ahrarcılar'ın büyük tepkisine yol açmıştır. İttihat ve Terakki'nin, Ahrar Fırkası'na karşı sert söylemlerde bulunduğu, Ahrar Fırkası'nın ise daha yumuşak bir siyaset benimsediği gözlerden kaçmamaktadır. Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalarından rahatsız olan azınlık mebusları için adeta bir sığınma limanı olmuş, bu durum İttihat ve Terakki'nin eleştiri odağı olmuştur.²⁵¹

²⁴⁶ Şenol Kaluç, "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 53-54, 2009, s. 197-198.

²⁴⁷ Kucağına.

²⁴⁸ Tanin, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında" 24 Şubat 1324.

²⁴⁹ Kalaycı; Celalettin Yanık "Prens Sebahattin'in Ahrar Fırkası'nın Sosyolojik Analizi" s. 267.

²⁵⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 145.

²⁵¹ Tanin, 2 Mart 1324/15 Mart 1909, no: 223.

Hüseyin Cahit, her yazısında Ahrar Fırkası'na yönelik eleştirilerini giderek daha da sertleştirmiş ve tansiyon giderek yükselmiştir. Osmanlı gazetesinde yazan Ahmet Samim ve Tahir Hayrettin de Ademi Merkeziyet fikrini savunarak Ahrar'da destek vermişlerdi. Bir diğer destek veren kişi ise Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi idi. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası arasındaki gerginliği zirve noktasına çıkarmıştı.²⁵²

Ahrarcılar ve İttihatçılar arasındaki rekabetin ve tansiyonun giderek yükselmesinin en birinci sebebi Hüseyin Cahit'in Ahrar'a yönelik yaptığı sert eleştirilerdir. Hüseyin Cahit, Ahrarcılar'ın ahlak ve erdemden uzak olduklarını, uzak oldukları için de ahlak ve erdeme düşman olduklarını söylemiş, Ahrar'a "*haşerat*" şeklinde ağır bir ithamda bulunmuştur.²⁵³

Ahrar Fırkası da tıpkı İttihat ve Terakki gibi Meşrutî idarenin korunması ve devamı için mücadele vermiştir. Osmanlıcı bir politika takip etmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin Türkçü damarı ağır bastığında Osmanlıcılık fikirleriyle karşılık vermişler, eleştirilerde bulunmuşlardır. Onlara göre asıl bölücülük Türkçülük siyaseti götürmekti. Gayrimüslimleri dışlamak Osmanlıcılık ve Meşrutî rejim ile bağdaşmıyordu. Asıl hürriyet, Müslüman unsurlara olduğu gibi Gayrimüslim unsurlara da eşit davranmak, zulmetmemek, onları rahat bırakmak idi. İslam zaten bunu emretmiştir. Zira, Osmanlı olmak bunu gerektirmiştir. Rıza Tevfik, kaleme aldığı yazısında İttihat ve Terakkiye yönelik olarak; Meşrutîyet'in, Hıristiyan vatandaşlarımıza eşit mesafede davranmak demek olduğu, İttihat-Terakki buna karşı çıkmaya devam ederse onları ilk fırsatta devireceklerini, eğer Osmanlı'nın Gayrimüslimlere sahip çıkmazsa Avrupa Devletleri'nin Şark meselesini bahane ederek onların haklarını korumak için mücadeleye girişeceğini söylemiştir.²⁵⁴

3.3.2. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile İttihat ve Terakki Arasındaki Osmanlıcılık Tartışmaları

II. Meşrutîyet parlamentosu içinde Kasım 1909 senesinde İstanbul'da Ahrar Fırkası'ndan ayrılan mebusların İttihat ve Terakki'nin dikta yönetimine karşı kurmuş oldukları siyasal bir partidir. O dönem, Ahrar Fırkası'nın devamı olduğu şeklinde nitelendirilmiştir.

²⁵² Zeyrek, "II. Meşrutîyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 30.

²⁵³ Tanin, 27 Teşrin-i sâni 1324/10 Aralık 1908, no: 130.

²⁵⁴ Ali Birinci, *Hürriyet ve İhtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 61-62.

Kuruluşunda Berat Mebusu İsmail Kemal Bey'in ön planda olduğu bu partide Rum, Bulgar, Arnavut, Arap gibi Millet-i Hâkime yani Osmanlılık görüşüne sahip azınlık mebusları da çokça bulunmaktaydı.²⁵⁵

Osmanlılık fikrini II. Meşrutiyet parlamentosunda savunan ilk siyasal parti olan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, İttihat ve Terakki'nin gizliden izlediği Türkçü siyasete karşı dik duruş göstermiş, bunun yanlış olduğunu ve hükümetin tüm Osmanlı vatandaşlarına eşit mesafede davranması gerektiğini dillendirmiştir. Kamil Paşa'yı savunan bu fırka, daha tarafsız ve iyi bir idare için hükümete "*vıfak*²⁵⁶ ve *koalisyon*" önerisinde bulunmuştur. İttihat ve Terakki'nin seçimleri taraflı şekilde idare ettiğini savunan M. Hürriyetperveran Fırkası, bir sonraki seçimlere hile bulaşmaması için yetenekli kişilerden oluşacak bir koalisyon hükümeti kurmayı önermiştir.²⁵⁷

Giderek askeri bir rejim haline gelen İttihat ve Terakki hükümetinden bu siyaseti savunan kişiler ile Mutedil Hürriyetperveran Fırkası mebusları arasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin; Balabanzâde İsmail Hakkı Bey, İttihat ve Terakki'nin bu durumunu yeniçerilere benzeterek "*Siyaset dimağ, ordu koldur. Kol dimağa hakim olursa hem dimağ muhtel hem kol meflûç olur*" sözleriyle ordunun siyasete karışmasını meşru görmüş hem de ordunun hükümeti elinde tutması gerektiğini savunmuştur.²⁵⁸ İşte tam olarak bu duruma itiraz eden Mutedil Hürriyetperveran Fırkası mebusu Lütfi Fikri Bey, çeşitli basın organlarında çıkan "*Nasıl Bir Hükümete Muhtacız?*"²⁵⁹ ve "*Şerait-i Vıfak - Husul-ü Vıfak, Riyaset Meselesi*"²⁶⁰ adlı yazılarında devlet memurlarının İttihat ve Terakki ve benzeri kulüplere üye olmalarının son derece yanlış ve anlamsız olduğunu, üye olanların kayıtlarının derhal silinmesi gerektiğini, tarafsız kalmalarının daha etik olacağını anlatmıştır. Yine aynı şekilde askerlerin siyasetten el çekmeleri gerektiğini, siyasetin yalnızca siyasetçiler tarafından yapılması gerektiğini ifade etmiş ve askeri rejime karşı çıkmış, demokrasiden taraf olduğunu belirtmiştir.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, II. Meşrutiyet parlamentosu içinde İttihat ve Terakki'ye karşı en güçlü muhalefeti yapan, onu en çok zorlayan ve en fazla yıpratın siyasal partidir. 1911 yılında İttihat ve Terakki'nin adeta korkulu rüyası haline gelmiştir.

²⁵⁵ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri*, s. 4.

²⁵⁶ Hükümeti barış içinde yönetmek.

²⁵⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 210.

²⁵⁸ Zeyrek, "II. Meşrutiyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 42.

²⁵⁹ Tanzimat, 25-29 Nisan 1325.

²⁶⁰ Islahat, 1-2 Teşri-i Evvel 1325.

İttihat ve Terakki'ye muhalif tüm cemiyetler ve basın-yayın organları bu fırkayı desteklemiştir. Fırka, Osmanlılık ideolojisinin en güçlü temsilcilerindendir. İttihat ve Terakki'nin dikta ve Türkçü siyasetine karşın Osmanlı milletlerinin eşitliği ve kardeşliği için mücadele etmiştir. Meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan'ın aslında tam olarak Osmanlılık üzerinde bina edildiğini savunan Fırka temsilcileri, meclisin meşrutiyet ruhuna uygun şekilde çalışması durumunda hiçbir sorun kalmayacağını savunmuşlardır. Prens Sebahattin başta olmak üzere bazı muhalefet partilerinin savunduğu Adem-i Merkeziyet anlayışının devleti parçalamak olduğunu düşünen Fırka temsilcileri bu fikre kesinlikle karşı çıkarak diğer muhalefet partileriyle de polemige girmişlerdir. Fırka bu yönleriyle Osmanlılık idealini savunan orijinal bir siyasi partidir. 1911 yılının sonlarına doğru Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılarak siyasi hayatına son vermiştir.²⁶¹

3.3.3. Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki Arasındaki Osmanlılık Tartışmaları

21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı olan tüm muhalefet unsurlarını birleştiren Türk siyasi tarihinin en büyük muhalefet partisidir. İttihat ve Terakki ile büyük siyasi tartışmalar yaşamıştır. Birçok siyasi parti liderleri ve üyesi İttihat ve Terakki'yi yıkabilmek amacıyla bu firkada buluşmuşlardır. Fırka bu yönüyle, Sultan II. Abdülhamit'i yıkmak için birleşen İttihat ve Terakki ile benzerlik göstermektedir.²⁶²

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çekirdeğini Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve 1910 yılında İttihat-Terakki'den kopan bazı mebusların önderliğinde kurulan Ahali Fırkası oluşturmaktadır. Şerif Paşa'nın başkanlığını yaptığı bu firkada Ali Kemal gibi koyu Osmanlılar da bulunmaktaydı.²⁶³ Osmanlılık siyasetini benimseyen bu fırka,²⁶⁴ Osmanlılığın tarihi için büyük önem arz etmektedir. İttihat ve Terakki'nin giderek Türkçü politika izlemesinden rahatsız olan Osmanlı milletlerinin temsilcisi olan Rum, Bulgar, Arnavut, Arap mebusları Fırka'ya katılmışlardır.²⁶⁵ Yine bağımsız fikir ve

²⁶¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 211-212.

²⁶² Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, 1998, s. 508-509.

²⁶³ Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri*, s. 4.

²⁶⁴ Nejdet Bilgi, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 374. (373-377)

²⁶⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 286.

görüşleriyle ön plana çıkan *Hizb-i Müstakil* grubu da bu fırkaya katılmıştır. Böylece mecliste iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmıştır.²⁶⁶

Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri, İttihat ve Terakki'nin Türkçülük siyasetinin dozunu giderek artırmasına daima karşı çıkmış, şiddetli şekilde eleştirmiş, bu tutumun azınlıkları soğutarak devletin sonunu getireceğini belirtmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin meclisi adeta tapuladığını, hükümeti kendi tekeline aldığını, hürriyet ve demokrasiyi çiğnediğini, bölücülük yaptığını dile getirmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin yapmış olduğu Türkçülük siyaseti yüzünden azınlıkların kendini dışlanmış hissettiğini, kendi milletlerinin hak ve özgürlüklerini koruyabilmek için Osmanlıcılığı bir kalkan olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. İttihatçılar ise azınlıkların Osmanlılık idealini savunmalarını sahte bulmuş, aslında Osmanlılık üzerinden kendi milletlerinin bağımsızlığını elde etmeye çalıştıklarını, savundukları Osmanlıcılığın ise sahte olduğunu iler sürmüşlerdir. İttihatçıların bu tezi birçok tarihçi tarafından günümüzde doğru olarak kabul edilmiştir.²⁶⁷

Osmanlılık idealini başarılı bir şekilde savunan fırka, mecliste güçlü ve bilinçli bir muhalefet yürütmüş, İttihat ve Terakki'nin meclis hakimiyetine sor vermiştir. Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimlerini bir oy farkla kazanan bu fırka, meşrutiyetin en büyük kazanımı olan anacak İttihat ve Terakki'nin baskıcı rejimi yüzünden bir türlü uygulanamayan parlamenter sistemin çalışmasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki, hakimiyetini kaybetmemek için anayasadaki birtakım kanunları bahane ederek padişah iradesiyle meclisi feshettirmiştir. Daha sonra "*sopalı seçim*" olarak anılan seçimlerde meclisten tasfiye edilmiştir.²⁶⁸

Fırka, basında da çok aktiftir. "*Teşkilat, Tesisat Tanzimat, Takdirat, Teminat, Merih, Hemrah, Islahat, Şehrah, İfham*" gibi gazeteler bu Fırka'nın resmi yayın organlarıdır. Bu gazeteler, İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikaları hakkında şiddetli eleştiriler yapmışlar, Osmanlılık siyasetini ateşli şekilde savunmuşlardır. Eleştirilerde Mebusan Meclisi de nasibini almıştır. Diğer gazeteler de Fırka'yı desteklemişlerdir. Devrin

²⁶⁶ Gülşah Al, "II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 24.

²⁶⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 265.

²⁶⁸ Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", s. 508-509.

önemli gazetelerinden "*İkdam, Yeni İkdam, Yeni Gazete ve Alemdar*"; Fırka'nın Osmanlıcı çizgisini desteklemiştir.²⁶⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden Yorgi Boşo, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan farklı etnik ve dini unsurlardan biri olduğunu ima ederek İttihat ve Terakki'nin kendilerini dışlayıcı politikalar izlemesinden rahatsızlık duyduğunu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı ise siyasi olarak kendisine en yakın fırka olarak gördüğünü beyan etmiştir. Bu Fırka ile birçok noktada birleştiklerini ve Fırka'ya güç katacaklarını söylemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık politikasının yalnızca kağıt üstünde kaldığı, gerçekte uygulamadığı görülmektedir. Bunu fark eden azınlık mebusları ve ileri gelenleri Osmanlı Devleti'ne küsmüşler ve Osmanlıcı görünerek kendi bağımsızlıklarını elde etme yoluna yönelmişlerdir.²⁷⁰

Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden Lütfi Fikri Bey, firkanın İzmir şubesinde yaptığı konuşmasında İttihat ve Terakki'ye yönelik pek çok eleştiride bulunmuştur. Meşrutiyet'in ancak ve ancak parlamenter sistem ile anlam kazanacağını ifade eden Lütfi Bey, ne yazık ki fırkaların bir türlü tesis edilememesi yüzünden 4 seneden beri parlamenter sistemin bir türlü uygulanamadığını ve bu hayalin Hürriyet ve İtilaf Fırkası sayesinde gerçek olduğunu söylemiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, Hürriyet ve Meşrutiyet'in en güçlü teminatı olduğunu ifade etmiştir.²⁷¹

Gazeteler üzerinden yapılan tartışmalardan ziyade her iki fırka arasında Meclis-i Mebusan'da da şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle baskıcı yönetim tarzıyla ön plana çıkan İttihatçı Mahmut Şevket Paşa'nın üzerine aşırı gidilmiştir. M. Şevket Paşa hakkında gensoru önergeleri verilerek mecliste oldukça zor duruma düşürülmüştür. Lütfi Fikri Bey Mecliste yaptığı konuşmasında; Mahmut Şevket Paşa'nın bir önceki hükümete düşman olduğunu, kendisini içinde zerre kadar "*meşrutiyetperverlik*" bulunmadığını, Meşrutiyet'in "*Divan-ı Harb*"in esareti altında bulunduğunu ve bu nedenle büyük tehlikede olduğunu söylemiştir.²⁷²

Hüseyin Cahit ise; Hürriyet ve İtilaf'ın bu tarz söylemlerini doğru bulmamakla birlikte Harbiye bütçesini kısıtlamak isteyen muhaliflerin aslında vatani savunmasız bırakmak istediklerini söylemiştir. Yani bir diğer ifadeyle vatan haini yakıştırmaları yapmıştır. Lütfi

²⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, s. 278.

²⁷⁰ Tesisat, 1327, S. 131, s. 4.

²⁷¹ Teminat, 1327, S. 105, s. 1-2.

²⁷² Zeyrek, "II. Meşrutiyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 45.

Fikri Bey, Meşrutiyet'i ilan edenin İttihat ve Terakki olduğunu, fakat Meşrutiyet'in uygulanmasındaki en büyük engelin de yine İttihat ve Terakki olduğunu ifade etmiştir. Devlet memurlarının tarafsız kişiler arasından seçilmesi gerektiğini ifade eden L. Fikri Bey, Cavit Bey gibi bazı şahsiyetlerin "*on sene daha İttihat'tan başka fırka olmaması*" gibi görüşlere sahip olduğunu ve bunun aslında "*meşrutiyeti reddetmek*" anlamına geldiğini beyan etmiştir.²⁷³

İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İhtilaf arasındaki gerginlik yüzünden meclisteki görüşmelerde daima sorunlar, büyük tartışmalar yaşanmış, meclis çalışamaz duruma gelmiştir. Meclise sunulan 110 tekliften sadece 6'sının görüşülebilmiş olması, tartışmalardaki tansiyonun ne denli yüksek olduğunu gözler önüne sermektedir. Meclisin çalışamaz hale gelmesi, ülkenin içinde bulunduğu güç durumu daha da şiddetlendirmiş ve bunun sebeplerinin araştırılması için bir komisyon kurulmuştur. İncelemeler sonunda meclisteki mebusların birbirine karşı gösterdikleri husumetin had safhada olduğu ve bu durumun milleti de, devleti de olumsuz yönde etkilediği kanısına varılmıştır.²⁷⁴

Mecliste, Lütfi Fikri Bey ve Mahmut Şevket Paşa arasındaki sürtüşme giderek şiddetini artırmıştır. Ordunun siyasete karışıp, karışmaması hakkındaki tartışmalarla yükselen tansiyon Meşrutiyet ve Osmanlılık üzerinden devam etmiş ve Lütfi Bey İttihat ve Terakki'yi hedef alan söylemleri sebebiyle Divan-ı Harb tarafından tutuklanmıştır. Bu duruma büyük tepki gösteren Hürriyet ve İtlaf cephesinden Debre Mebusu Basri Bey; Meşrutiyet'in, milleti temsil eden seçilmiş mebusların hür iradeleriyle meclise rahatça gidip gelmelerini sağlayan sistem olduğunu, söylemleri sebebiyle mebusları tutuklamanın Meşrutiyet'e kesinlikle aykırı olduğunu, Lütfi Fikri Bey serbest bırakılıp bir daha böyle bir hadi yaşanmayacağına dair garanti alınması gerektiğini beyan ettikten sonra "*Memleketin istikbâli hakikaten vahimleşiyor*" diyerek büyük umutlarla demokrasi ve hürriyet getireceği sanılan Meşrutiyet'in kötüye gittiğini ifade etmiştir.²⁷⁵

Muhalefetten gelen tepkiler üzerine meclis kürsüsüne gelen Mahmut Şevket Paşa; Meşrutiyet'i muhafaza etmek için meclise ve millete karşı vazifesinin büyük olduğunu İran meşrutiyetinden örnekler vererek anlamıştır. Muhalefet sıralarından sataşmaların

²⁷³ Tanin, 5 Kasım 1911. No: 1140.

²⁷⁴ Said Halim Paşa, "Buhranlarımız", Hz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Tercüman 1001 Temel Eser*, İstanbul, s. 50.

²⁷⁵ Zeyrek, "II. Meşrutiyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 49.

artmasıyla sözleri kesilen M. Şevket Paşa; mebuslara hitaben sözlerinin kesilmemesini, Osmanlılığa yakışır şekilde sükunetle dinlemeleri gerektiğini söyledikten sonra,²⁷⁶ kendisine yöneltilen "*Diktatör*" yakıştırmasına karşın, diktatörlük etmediğini, memlekette padişah ve hükümetin olmadığı bir zamanda "*hükümetin mukadderatını elinde bulundurduğunu*", tüm güç onun elindeyken bir emirle istediği kişiyi kurşuna dizdirebileceğini fakat buna asla yeltenmediğini, çünkü diktatör olmadığını söylemiştir.²⁷⁷



²⁷⁶ Meclisi Mebusan Tutanakları, 26 Teşrinievvel 1327 (1911), İ. 12, C. I, s. 290.

²⁷⁷ Zeyrek, "II. Meşrutiyet İktidar-Muhalefet Çekişmeleri", s. 49.

BÖLÜM 4: MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI AYDINLARI ARASINDAKİ OSMANLILIK TARTIŞMALARI

4.1. Yusuf Akçura ve Ali Kemal'in Osmanlılık Tartışması: "*Üç Tarz-ı Siyaset*" ve "*Cevabımız*"

1900-1908 yılları arasında Mısır'da ikamet eden Osmanlı aydını Ali Kemal, 1903-1907 tarihlerinde Mısır'ın Kahire şehrinde siyasi, ilmi ve edebi bir gazete olan Türk Gazetesi'ni yayınladı. Osmanlı tarihi açısından önemli kaynaklardan biri olan Türk gazetesi siyasi gelişmelerin yanı sıra, o dönem için Osmanlı aydınlarının görüşlerini halka duyurdukları önemli bir merci idi. Örneğin, Yusuf Akçura bu gazetenin 24. ve 34. sayıları arasında meşhur "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı makale dizisini yayınlamıştır.²⁷⁸ Ali Kemal de "*Cevabımız*" adlı makalesiyle Yusuf Akçura'nın iddialarına yanıt vermiştir.²⁷⁹ Basındaki fikri tartışmaların ilk kez bu kadar net şekilde Kahire'deki Türk gazetesinde yapılması gazetenin kalitesini artırmıştır. Yine aynı şekilde gazetede zıt siyasi görüşteki aydınların birkaç hafta arayla birbiriyle fikri tartışma içine girmesi, gazetenin özgürlük, vizyonu ve tarafsızlığını açıkça ortaya koymaktadır.²⁸⁰

Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde Osmanlı Devleti'ndeki siyaset tarzlarını ilk defa olarak kendisinin tasnif edip isimlendirdiğini söylemiş ve üç bölüm halinde Türk Gazetesi'nde yayınlamıştır. Akçura'nın, yazıyı yayınlamak için Osmanlı fikirleriyle ön plana çıkan Ali Kemal'in başyazarı olduğu gazeteyi tercih etmesinin sebebine ileriki paragraflarda daha geniş şekilde değinilecektir. Rusya Türkleri'nden olan Yusuf Akçura²⁸¹, Osmanlı Türkleri'ne bir kimlik aşlamak istemiş, Türkçülük fikrini tarif ederek onu tanımlamaya çalışmıştır.²⁸² Ancak Türkçülüğü, Rusya ve Asya'daki biçimiyle tasnif ettiği gibi o günlerde Osmanlı aydınları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Akçura'nın yayımlanan makalesinden sonra farklı görüşlere sahip bazı Osmanlı aydınları basın üzerinden ona cevap vermişlerdir.²⁸³

²⁷⁸ Nuri Yüce, "Akçura, Yusuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989, s. 228.

²⁷⁹ Uzun, "Ali Kemal", 406.

²⁸⁰ Önder Mezili, 1903-1907 Yılları Arasında Kahire'de Yayımlanan Türk Gazetesine Göre Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasi Gelişmeler, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2016, s. 1.

²⁸¹ Karakaş, "II. Meşrutiyet Türkçülük ve İttihat-Terakki'nin Rolü", s. 199.

²⁸² Yüce, "Akçura, Yusuf", s. 228.

²⁸³ Çelen, *Osmanlılık*, s. 65.

Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikirlerden bahseden Akçura, makalenin sonunda devletin devamlılığının ancak ve ancak Türkçülük siyasetinin takip edilerek sağlanabileceği tespitinde bulunmuştur.²⁸⁴ Bu makalede Akçura'nın oldukça cesur olduğu, mayınlı araziye girdiği söylenebilir. Oldukça tartışmalı bir konu olan Türkçülüğü savunmak o güne dek pek az kişinin cesaret edebildiği bir şeydir. Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset makalesinin sonunda savunduğu Türkçülük fikirleriyle²⁸⁵ aslında Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerini benimseyen şahsiyetlere meydan okumuştur. Daha sonra diğer fikirlerin savunucuları basın-yayın organları üzerinden Akçura'ya cevap vermişler ve fikir tartışmaları başlamıştır. Osmanlıcılar ve diğer fikirleri savunanlar arasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.²⁸⁶

Yusuf Akçura; Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın teknolojik üstünlüğünü kabul ettiğini ve onun üstün yanlarından istifade edip ilerleme arzusuna düştüğünden beri devlet tarafından belli başlı üç siyasetin takip edildiğini söylemiştir. Ona göre; yüzyıllardır Osmanlı Devleti bünyesinde barış içinde yaşayan Gayrimüslimler artık milli uyanış süreci içine girmiş ve kendilerini azınlık görerek ayrılıkçı hareketler göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, kendi içindeki bu değişime ayak uydurabilmek için belli başlı üç tarz-ı siyaset geliştirmiştir. Uygulamaya Tanzimat Fermanı zamanında başlanan devletin ilk resmi ideolojisinin Osmanlıcılık olduğunu söyleyen Akçura, Osmanlıcılık siyasetini "*Hükümet-i Osmâniyye 'ye tâbi' milel-i muhtelifeyi temsîl ve tevehhüd ile bir Millet-i Osmâniyye vücûda getirmek*" şeklinde açıklamıştır. Buradaki amaç, parçalanmayı engellemek amacıyla Osmanlı milletlerini Osmanlı üst kimliğinde toplayarak Amerika benzeri bir yapı ortaya çıkarmaktır. Yani birleşmiş, bütünleşmiş Osmanlı Milletleri tarzında bir devlet mekanizması...²⁸⁷

Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti'nin, parçalanmayı engellemek amacıyla takip ettiğini ikinci siyaset tarzı İslamcılık, yani İttihâd-ı İslam'dır. Hilafet makamının Osmanlı hükümdarlarında olduğunu söyleyen Akçura, Osmanlı'nın Müslüman halklarını kendi idaresinde siyaseten birleştirerek güçlü bir İslam Devleti oluşturmanın amaçlandığını ifade etmiştir. Akçura, Fransızlar'ın İslamcılık siyasetini "*Panislamisme*" adını verdiklerini de sözlerine eklemiştir. Akçura'ya göre izlenmesi gereken üçüncü siyaset tarzı ise "*Türk milliyet-i siyâsiyyesi*" yani Türkçülük'tür. Fransız menşeli bu fikre

²⁸⁴ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, s. 45.

²⁸⁵ Yüce, "Akçura, Yusuf", 228.

²⁸⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Çev. Mustafa Yeni, Ötüken Yayınları, s. 18-23

²⁸⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 17.

Fransızlar'ın "*Panturquisme*" adını verdiğini söylemiştir. "*Pantürkizmin babası*" olarak adlandırılmıştır.²⁸⁸ Akçura'nın savunucusu olduğu bu siyasi fikir, ırk birliğine dayanır. Yani, önce Osmanlı Türklerini sonra da Rusya ve Asya Türklerini birleştirmek. Osmanlı Devleti'nin öncülüğünde büyük ve güçlü bir Türk İmparatorluğu vücuda gelecekti. Akçura, Osmanlılık ve İslamcılık siyasetinin bir zamanlar devletin resmi ideolojisi olarak kullanıldığını, Türkçülüğün ise yalnızca bazı aydınların yazılarında görüldüğünü ifade etmiştir.²⁸⁹

Yusuf Akçura, Osmanlılık siyasetini hayati riski yüksek bir ameliyata benzetmiş, Osmanlı'nın Müslüman ve Gayrimüslim halklarına eşit siyasi haklar vererek aralarındaki dil, din, ırk farklılıklarına rağmen onları birbirine karıştırıp, mecliste de temsil hakkı vererek Amerikan milletine benzer bir millet oluşturma çabası olarak bahsetmiş ve bu politikanın aslında en başından beri başarısızlıkla sonuçlanacağını tahmin etmenin zor olmadığını ifade etmiştir. Osmanlılık siyasetinin asıl amacının, devleti parçalanmaktan koruyup yeniden eski sınırları muhafaza etmek olduğunu söylemiştir. Akçura, Osmanlılığın başarılı örneklerinin de olduğunu tespit etmiştir. Osmanlılık fikrini, Amerika Hükümeti'nin kendi idaresi altındaki uluslara uyguladığı siyasete benzetmektedir. Amerikan Hükümeti, idaresi altındaki uluslara uyguladığı Amerikancılık siyasetiyle zaman içinde bir Amerikan Milleti ortaya çıkarmıştır. Osmanlılığın başarılı olması durumunda ortaya çıkacak Osmanlı Milleti sayesinde devlet, parçalanmaktan kurtulacak, sınırlarını muhafaza edebilecek ve eski gücüne kavuşacaktı. Ancak bu siyasetin başarılı olması çok ama çok zor idi. Çünkü, çoğunluğu Müslüman ve Tür olan bir memlekette insanların çoğu Osmanlı olduklarını kabul etseler bile bu onları tam olarak tarif etmemekteydi. Bu fikir akımı aynı zamanda Osmanlı coğrafyası dışında yaşayan Müslüman ve Türkleri kapsayamaz ya da onlar bu fikirle bütünleşemezlerdi. Akçura'nın Osmanlılık fikrini pek mantıklı bulmadığını bu görüşlerinden anlamamız mümkündür.²⁹⁰

1826 yılında Sultan II. Mahmut "*Ben tebaamdaki Müslümanları camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri havrada görmek isterim, aralarında bundan gayr fark yoktur*"²⁹¹ sözlerini beyan etmiş ve böylece Padişah'ın koruyucu ve garantörü olduğu Osmanlılık

²⁸⁸ Yüce, "Akçura, Yusuf", 228.

²⁸⁹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 17.

²⁹⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 15-16.

²⁹¹ Özcan, "Osmanlılık", s.

siyaseti başlamıştır.²⁹² Yusuf Akçura, bu sözlere atıf yaparak Osmanlılık fikrinin ilk olarak II. Mahmut tarafından ortaya atıldığını ve onun da Fransız İhtilali'nden etkilenecek bu cümlelerini kurduğunu ifade etmiştir. II. Mahmut zamanında Fransız tipi milliyetçilik anlayışının tüm dünyada moda olduğunu ve dönemin devlet adamlarının Osmanlılık siyasetinden başka çarelerinin olmadığını ifade etmiştir. Ona göre; Sultan II. Mahmut ve devlet adamları, Fransız tipi milliyetçilik akımının etkisinde kalmış,²⁹³ Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından dolayı milliyetçilik akımlarından zarar göreceğini düşünerek Osmanlı uluslarını tek millet haline dönüştürecek bir politika geliştirmek istemişlerdir. Akçura, II. Mahmut ve adamlarının, Milliyetçilik konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını ancak yine de o dönem için başarılı bir kalkışma olduğunu söylemiştir. Akçura'nın bu sözlerinden, Osmanlılık fikrinin en başından beri başarısız bir girişim olduğunu anlamak zor olmasa gerek.²⁹⁴

Yusuf Akçura'nın Sultan II. Mahmut'a atfen ifade ettiği "*Avrupa'da milliyetler teşekkülü târihinde görülen ba'zı misâller de i'timâdlarını arttırıyordu*" sözleriyle Fransız Milleti'nin; Germen, Selt, Latin, Grek ve daha nice nesillerin birleşmesinden vücuda geldiğini; Alman Milleti'nin birçok Slav'ı asimile ederek oluştuğunu, İtalya'nın hala daha bir millet vücuda getirebilmek için mücadele verdiğini beyan etmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de, bünyesinde bulundurduğu farklı etnik ve dini unsurları birleştirebilir ve bir Osmanlı Milleti oluşturabilirdi. Akçura, Osmanlılık siyasetini her ne kadar "*pek yüksek bir ümide doğru yücelmiyordu*" şeklinde tasvir etse de, o zamanlar için doğru bir uğraş olduğunu kabul etmiştir. Osmanlılık siyasetinin Âli ve Fuad Paşalar zamanında moda olduğunu söyleyen Akçura, bu dönemde Fransa'dan etkilenecek kurulan Mekteb-i Sultani ve daha nice icraatların Osmanlılık siyasetinin bir ürünü olduğunu söylemiştir. Ona göre, Osmanlılığın sonu da yine bu döneme rastlar. Almanlar tarafından milliyetlerin esas ırk olarak kabul edildikten sonra çok uluslu imparatorluğa dönüşmeye çalışan Fransa'ya karşı Almanlar 1871'de galip geldi. Aynı zamanda dünyadaki imparatorlukların sonunun geldiği manasına gelen bu olay millet tanımını da kökünden değiştirmiştir. Bu zamandan sonra millet, ırk manasında

²⁹² Yunus İnce, II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXXII/2, 2017, s. 428.

²⁹³ Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, s. 45.

²⁹⁴ Çelen, *Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük*, s. 66.

kullanılmıştır. Akçura'ya göre, bu hadise aynı zamanda Osmanlıcılığın da sonunu getirmiştir.²⁹⁵

Yusuf Akçura'nın "*Üç Tarz-ı Siyaset*" olarak tahlil ettiği Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetleriyle ilgili olarak Ali Kemal de Türk gazetesinde "*Cevabımız*" adlı bir makale yayınlamıştır.²⁹⁶ "*Bizim için Türkü İslamdan, İslamı Türkten, Türk ve İslamı Osmanlılıktan, Osmanlılığı Türkten, İslamdan ayırmak, tekliği üçe bölmek olamaz.*"²⁹⁷ ifadeleriyle Ali Kemal; Akçura'nın Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük üzerine yaptığı tahlili reddetmektedir. Burada, Ali Kemal'in bahsettiği "*teklik*" kuşkusuz Osmanlı vatandaşlığı yani Osmanlılık'tır. Osmanlı Devleti'nin çok uluslu bir imparatorluk olduğu göz önünde bulundurulduğunda Ali Kemal'in bu iddiasının gayet tutarlı ve mantıklı olduğu söylenebilir. "*Padişahlardan, devlet adamlarından, ulemadan ve mütefekkirlerden bazılarının İslamı Türklükten, Türklüğü ve İslamı Osmanlılıktan daha çok seven, ön plana çıkaran kişiler*"²⁹⁸ olduğunu; ancak bunda bir anormallik olmadığını ifade etmiştir. Çünkü bazı insanların doğuştan muhafazakar, kimisinin ise daha hür fikirlere sahip olduğunu söylemiştir.

Ali Kemal'in bu ifadelerine ek olarak, özellikle devlet adamları ve Padişahlar, aslında zamanın ruhuna göre hareket etmişler, dönemin şartlarına göre siyaset ve politikalar geliştirmişlerdir. Yusuf Akçura, Rusya'da ideolojik olarak katı bir Türkçü olarak yetiştiği için siyasi ve ideolojik meseleleri kendi bakış açısına göre yorumlamış ve kanaatimizce doğru analizler yapamamıştır. Ali Kemal ise cevap yazısında eksik ve yetersiz kalmış, iddiasının altını tam olarak dolduramamıştır.

Yusuf Akçura bir dönem İstanbul'da yaşayıp sonrasında Paris'e gitmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra Rusya'ya döner dönmez meşhur "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı makalesini yazmıştı. Son derece Türkçü fikirleriyle ön plana çıkan Akçura, dönemin Osmanlı siyasetini ve basınını yakından takip etmiş ve Ali Kemal tarafından Mısır'da çıkarılan Türk gazetesinin Türkçü fikirler benimsediğini düşünerek makalesini oraya göndermişti.²⁹⁹ Türk gazetesi, ilk sayısında siyasi görüşünü uzun bir yazıyla açıklamıştır. Buna göre Türk Gazetesi'nin siyasi görüşü Osmanlıcılık politikasına karşı olmakla birlikte, Osmanlı Türkleri'nin kendi içinde maddi ve manevi olarak

²⁹⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 17.

²⁹⁶ Uzun, "Ali Kemal", 406.

²⁹⁷ Çelen, *Osmanlıcılık*, s. 70.

²⁹⁸ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 42.

²⁹⁹ Yunus Koç, "Yusuf Akçura (1876-1935)", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 281, Ocak 2011, s. 67-68.

toparlanmasına imkan sağlamaktır. Ancak takip edilen milliyetçi görüşün diğer etnik unsurlarla uyumlu olmasına, dengenin korunmasına ve düzenin bozulmamasına dikkat edilmiştir. Çünkü denge bozulursa imparatorluk bakiyesindeki Türklerin de zarar göreceği düşünülmüştür. Fakat tüm bu dengeyi korurken Türklerin ezilmemesi, haklarının korunması çok önemlidir. Bununla alakalı olarak gazetede, Ermeni Meselesi sorgulayıcı, eleştirel ve gerçekçi bir görüşle ele alınmıştır.³⁰⁰

Akçura, ilk sayısında siyasi görüşünü milliyetçi söylemlerle açıklayan Türk gazetesinin adını duyar duymaz çok heyecanlandığını, fikirlerine tercüman olacak bir merci bulduğu için ümitlendiğini dile getirmiş ancak Türk gazetesinin yayın politikasını daha yakından öğrenince hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiş ve yayın politikasından dolayı gazeteyi eleştiri yağmuruna tutmuştur. Yusuf Akçura, Mısır'daki Türk gazetesinin "*Hanbalık, Karadağ, Timurlu, Karalar İli yani kısacası Orta Asya'nın büyük Türk ırkını da içine alan*" geniş vizyonlu, birleştirici bir Türk unsurundan bahsettiğini sanmıştı. Türk gazetesinin vizyonunun çok dar olduğunu, hedef kitleye sadece Osmanlı tebaası olan Garp Türkleri'ni koyduğunu, Osmanlı coğrafyasından başka bölgelerde yaşayan büyük Türk ırklarını muhatap almayıp, onları Türk'ten saymadığını söylemiştir. Türklüğün askeri, siyasi ve medeni geçmişinin yalnızca "*Fatih'lerden, Selim'lerden, Baki'lerden, Evliya Çelebi'lerden*" teşekkül olmadığını söylemiş, vizyonlarının "*Oğuz'lara, Cengiz'lere, Timur'lara, İbn Sina'lara, Farabi'lere*" kadar ulaşamadığını iddia etmiştir.³⁰¹

20. yüzyılın başlarında Rus tehdidi altındaki Orta Asya Türkleri ve Rusya Türkleri'ni birleştirmek ancak ve ancak Türk üst kimliği ile mümkün gözükmektedir. Akçura'nın Türk kimliğine bu kadar bağlı kalıp önem vermesi ve Osmanlı coğrafyasındaki Türkleri de aynı bu meşgale içinde görmesi gayet normaldir. Akçura'nın Türkçülüğe bakışı ile birçok Osmanlı aydınının bakışı arasında büyük farklılık göstermektedir. Akçura; Rusya, Orta Asya ve Osmanlı Devleti'ndeki Türk kavramlarının aynı olmadığını fark ettikten sonra meseleye daha farklı bir yaklaşım tarzı içine girmiştir.

Akçura söylemlerinde, Osmanlı topraklarındaki Türklüğün, Rusya ve Orta Asya'daki gibi ırkî bir temele dayanmadığını kabullenmek istememiştir.³⁰² Osmanlı Türkleri, o dönemlerde kurucusu oldukları Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve yaşatmak için

³⁰⁰ Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009, s. 79.

³⁰¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 38-93.

³⁰² Yüce, "Akçura, Yusuf", 228.

mücadele vermekteydiler. Akçura'nın savunduğu ırkî temele dayanan Türklüğü dönemin Osmanlı devlet adamları ve aydınları destekleyecek seviyede değildir. Bir diğer dikkat edilmesi gereken husus, devleti kurtarabilmek için var gücüyle mücadele eden Osmanlı Türkleri'nin Rusya ve Asya'daki Türkleri birleştirmeyi düşünecek bir vaziyetleri yoktu. Akçura, bu hususları pek göz önünde bulundurmazken Ali Kemal, bu konuda eksik ama daha yerinde bir açıklama yapmıştır.

Ali Kemal, Akçura'nın Türk kimliği ile ilgili sözlerine; Üç Tarz-ı Siyaset'te bahsettiği Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü tarihi gerçeklerle alakasız bulmuş, hayal ürünü olarak nitelemiştir. Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi siyasetlerin takip edilmediğini söylemiş, bu siyaset tarzlarının edebi tartışmalardan öteye gidemeyeceğini ve hakkında konuşmanın boş bir uğraş olduğunu da sözlerine eklemiştir.³⁰³

Ali Kemal, Akçura'nın Osmanlı Türklüğü meselesine yabancı olduğu gibi Osmanlıcılık meselesinde de konuya uzak olduğunu ima etmiştir. Ali Kemal'e göre, Fransız İhtilali sonrasında daha belirgin şekilde görülen milliyetçilik olayları, imparatorlukların bünyesindeki küçük ulusların milli benliklerinin güçlenmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti de şartlar gereği bu ayrışmalara ve bölüşmelere karşı önlemler almıştır. Ali Kemal'e göre, Akçura'nın bahsettiği gibi "*Amerikan Milletine benzer bir Osmanlı Milleti oluşturmak*"³⁰⁴ diye bir şey asla vuku bulmamıştır. Ona göre bu olayı, uygulamak bir yana düşünmek dahi imkansızdır. Osmanlı Devleti hiçbir zaman Osmanlıcılık diye bir siyasete girişmemiştir. Osmanlı Devleti'nin yapmaya çalıştığı şey, devleti modernleştirerek Gayrimüslim unsurların devlete olan bağlılıklarını artırmak ve ayrılıkçı harekette bulunmalarını engellemektir. Osmanlı üst kimliği altında bir Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmak yangına körükle gitmek demektir. Ali Kemal'e göre bu, Akçura'nın ortaya attığı Osmanlıcılık'tan çok daha farklı bir siyasettir. Osmanlıcılığın, eskiden birtakım devlet adamlarının aklına yatmış olsa bile devlet siyaseti olarak asla takip edilmediğini söylemiştir.³⁰⁵

Osmanlıcılık siyasetinin Sultan II. Mahmut zamanında başlayıp Tanzimat ile büyük bir gelişim içine girdiğini, Âli ve Fuad Paşaların ölümü üzerine kısmen son bulduğunu savunan Akçura'ya cevap olarak Ali Kemal; Sultan Mahmut'dan Reşit Paşa'dan, Âli ve

³⁰³ Çelen, Osmanlıcılık, s. 70.

³⁰⁴ Yüce, "Akçura, Yusuf", 228.

³⁰⁵ Çelen, Osmanlıcılık, s. 70.

Fuat Paşalara ve Mithat Paşa'ya kadar hiçbir devlet adamının Osmanlı milleti oluşturmak gibi bir gayeye girişmediğini, devletin Osmanlılık diye bir politikayı asla takip etmediğini beyan etmiştir. Bizim kanaatimize göre ise, Akçura'nın ileri sürdüğü Osmanlılık, Osmanlı Devleti tarafından Tanzimat'tan sonra uygulanmış, Sultan II. Abdülhamit döneminde ise siyaset gereği sadece devletin işine yaradığı meselelerde mevzuu bahis edilmiştir. II. Meşrutiyet ile Osmanlılık zirve yapmış ancak bu uzun sürmemiş ve kısa süre sonra yerini Türkçülük gibi farklı akımlara bırakmıştır.³⁰⁶

Ali Kemal, Osmanlılık konusundaki tavrını İslamcılık için de aynen devam ettirmiştir. Akçura'nın İttihâd-ı İslam tezini "*garip bir tasavvur*" şeklinde değerlendiren Ali Kemal, böyle bir siyasi tarzın hiçbir zaman vuku bulmadığını, kimse tarafından da teşebbüs edilmediğini söylemiştir. Gerçeklikle uzaktan yakından alakası olmadığını ve tamamen hayal ürünü olduğunu söyledikten sonra İslamcılık siyasetinin İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlere meydan okumak anlamına geldiğini, bugün Rumeli'yi dahi korumaktan aciz bir Osmanlı'nın Hindistan'daki Müslümanları muhafaza etmeye kalkışmasının imkansızlığından söz etmiştir. İslamcılık siyasetine Sultanlarımızdan, vezirlerimizden ve mütefekkirlerimizden kimsenin çaba harcamadığına, şayet böyle biri var ise bu şahsiyetlerin kimler olduğunu merak ettiğini ifade etmiş ve Akçura'ya soru yöneltmiştir. Bu soru, Ahmet Ferit tarafından cevaplanmıştır.³⁰⁷

Yusuf Akçura; Osmanlı Devleti'nin Türk toplumları içindeki en modern ve en güçlü devlet olduğunu, bu nedenle Türklerin birleşmesinde en büyük rolü Osmanlı'nın oynaması gerektiğini ifade etmiştir. Akçura, Türkleri birleştirme siyasetinin, Müslümanları birleştirmeye siyasetinden daha gerçekçi olduğunu söylemiştir. Ali Kemal ise, Akçura'nın Türkleri Osmanlı önderliğinde birleştirme fikrine hiç sıcak bakmamış ve reddetmiştir.³⁰⁸

Ali Kemal; Osmanlı Devleti'nin Tatar Türkleri'nin yaşadığı Müslüman toprağı olan Kırım'ı dahi koruyamadığını, Asya Türkleri'ni nasıl koruyacağı sorusunu Akçura'ya yönelttikten sonra, bu tezin gerçek olması durumunda "*Osmanlı'nın Türk olmayan vatandaşlarını feda mı edeceğiz?*" diye sorgulamaktan kendini alamamıştır. Ali Kemal burada çok önemli bir tespitte bulunmuştur. Çünkü Akçura, Türk İmparatorluğu tezini

³⁰⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 42.

³⁰⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 44.

³⁰⁸ Yüce, "Akçura, Yusuf", 228.

oluştururken Osmanlı Devleti'nin bazı özelliklerini dikkate almamış ya da azınlıkları kaybetme cesaretini göze alarak o ifadeleri kullanmıştır.

Ali Kemal, Türkçülük fikrini ileri süren şahsiyetlerin kimler olduğunu merak etmiş, "*Bu acayip fikri yaratan kimlerdir?*" diye Akçura'ya soru yöneltmiştir. Ne kadar muhteşem, ne kadar harika ve ne kadar ilgi çekici olursa olsun Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi olmayan fikirleri benimsemenin ve emek harcamanın mümkün olamayacağını söyleyen Ali Kemal, Osmanlı Devleti'ni kuranların Türkler olduğunu ve Türklerin bugüne dek dünyaya nizam veren işler yaptığını da sözlerine eklemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Ali Kemal, Türk Milleti'nin varlığına ve başarılarına inanmakla birlikte Akçura'nın ileri sürdüğü Türkçülük fikirlerini reddetmektedir.³⁰⁹

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Ali Kemal, sonradan Hüseyin Cahit ve Bahaeddin Şakir gibi bazı aydınların ifade ettiği gibi Türk düşmanı bir şahsiyet değildir. Osmanlı Devleti'nin kuran ve yönetenlerin Türkler olduğunu söylemiştir. Bu da, Millet-i Hâkime anlayışında olduğuna delalettir. Daha sonradan yazdığı birçok makalede yine hakim milletin Türkler olduğundan bahsetmiştir. Ali Kemal, kalemi çok güçlü, kendini çok iyi yetiştirmiş, vizyonu geniş bir münevverdir. Hemen tüm olayları akranlarından çok daha farklı bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu yüzden onu anlamakta güçlük çeken aydınlar, eleştirirken bazen acımasız davranmışlardır.

Osmanlıcı görüşleriyle ön plana çıkan Ali Kemal, Yusuf Akçura'dan sonra Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit ile de pek çok konuda tartışma yaşamıştır. Ali Kemal, uzun yıllar yurt dışında sürgünde kaldıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanına kısa bir zaman kala İstanbul'a gelmiş, Sultan II. Abdülhamit ile görüşmüş ve Mekteb-i Mülkiye'de öğretmenlik yapmaya başlamıştır. İttihatçı Hüseyin Cahit, ezeli düşmanı Ali Kemal ile pek çok konuda tartışmıştır. İkilinin anlaşamama meselesinin özünde Ali Kemal'in koyu Osmanlıcı, Hüseyin Cahit'in ise Osmanlıcı-Türkçü bir görüşe sahip olması gelmektedir. Tüm tartışmalar bu bakış açısıyla incelendiğinde ikilinin ideolojik meseleler yüzünden tartıştığı aşikardır.³¹⁰

Avrupa'da bulunduğu süre zarfında Jön Türkler ile birçok konuda anlaşmalık yaşayan Ali Kemal, İstanbul'a döndükten sonra bu kez de İttihat ve Terakki'den büyük tepki görmüştür. İttihat ve Terakki'nin yayın organlarından biri olan *Şûra-yı Ümmet*'in baş

³⁰⁹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 45-46.

³¹⁰ 92

yazarı Bahaeddin Şakir, daha önce kendilerine ihanet ettiğini ileri sürdüğü bazı kişilere karşı II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra adeta bir savaş başlatmıştır. Bu kişilerin başında şüphesiz Ali Kemal birinci sırada gelmekteydi. Ali Kemal'in aşırı Osmanlıcı tutumu, İttihat ve Terakki karşıtı kişilerle ittifak etmesi, Sultan II. Abdülhamit ile gizliden yürüttüğü ilişkiler, Mekteb-i Mülkiye'de İttihatçı karşıtı öğrenci yetiştirmesi ve İttihatçılara karşı yazdığı yazılar sebebiyle tehlikeli biri olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle Ali Kemal, İttihatçı basının bir numaralı hedefi olmuştur.³¹¹

4.2. Ahmed Ferid Bey'in Yusuf Akçura ve Ali Kemal'e Eleştirisi: "Bir Mektup"

Yusuf Akçura'nın Rusya'da kaleme alıp Ali Kemal tarafından Kahire'de çıkarılan Türk gazetesine gönderdiği ve 1904 yılının 14 Nisan, 28 Nisan, 5 Mayıs tarihlerinde yayınlanan *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesine karşılık, Ali Kemal de Cevabımız adlı bir yazı yazarak cevap vermişti. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük üzerine çetin tartışmaların yapıldığı karşılıklı makaleler dizisine üçüncü bir şahıs, bir Osmanlı aydını, Akçura'nın yakın arkadaşı Ahmet Ferit de katılmıştır. Akçura, Türkçülüğü; Ali Kemal, Osmanlıcılığı savunurken Ahmet Ferit ise siyasi şartlara göre realist bir siyaset takip edilmesi gerektiğini savunmuştur. Türk devletinin muhafazası Ahmet Ferit için en önemli meseleydi. Başta Osmanlıcılığa daha yakın olan Ferit Bey, II. Meşrutiyet'ten sonra giderek Türkçülüğe yakınlaşmıştır. Tenkitçi bir yapısı vardır.³¹²

Ahmet Ferit Bey, Akçura ve Ali Kemal'in tartışmasına "Bir Mektup" adlı makalesiyle dahil olmuştur. Makalesinde hem Yusuf Akçura'yı hem de Ali Kemal'i olumlu-olumsuz eleştirmiştir. Yusuf Akçura'nın Türkçülük fikrine destek vermiş, Ali Kemal'in Osmanlıcılık fikrini ise eleştirmiştir. Ahmet Ferit'e göre Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin bugüne dek başarısızlıkla sonuçlandığını, artık yavaş yavaş sona geldiğini ve bu saatten sonra da devlete olumlu yönde katkısı olup olmayacağından şüphe ettiğini ifade etmiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin Şuan hala bazı devlet adamları ve aydınlar tarafından savunulmakta ve uygulanmakta olduğunu, çok yakında tamamen iflas edeceğini, oluşacak fikri boşluğun ise Türkçülük siyaseti sayesinde doldurulacağını söylemiştir. Türkçülüğün, her ne kadar bugün faal olmasa da çok yakında devletin resmi ideolojisi olacağını ifade eden Ahmet Ferit, Osmanlı

³¹¹ Aytül Tamer Torun, *İttihatçıların Geçmişle Hesaplaşması: Ali Kemal-Bahaeddin Şakir Davası*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 7-8.

³¹² Yenal Ünal, "Ahmet Ferit Tek'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (7 Mart 1878 - 25 Kasım 1971)", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 1, 2008, s. 26-27.

Devleti'nin geleceğini Türkçülük'de görmüştür. Ahmet Ferit, 1904 yılında ileri sürdüğü bu tezlerle yaklaşık yirmi yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve bugünleri görebilmiştir.³¹³

Ahmet Ferit, Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset'ini fevkalade etkileyici ve değerli bulmuş, Ali Kemal'in cevabını ise son derece etkisiz ve vasat bulmuştur. Ali Kemal'in makalesinin ancak edebiyat ve tarihte meraklı olup, bu işten pek anlamayan kişileri tatmin edebileceğini söylemiştir. Her ikisine de eleştiriler yöneltmiştir. Ahmet Ferit, Ali Kemal'in; Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülüğün hiç kimse tarafından, hiçbir zaman takip edilmediği hakkındaki sözlerine karşılık, Osmanlılık ve İslamcılığın daha önce uygulandığını sadece Türkçülüğün uygulanmadığını söylemiştir. Ali Kemal'in, Yusuf Akçura'ya yönelik olarak Üç Tarz-ı Siyaset'i tarihi gerçeklere göre yorumlayamadığını söylemesine çok kızmıştır. Ahmet Ferit, Ali Kemal'in; sosyal bilimlerden bahsettikten sonra tarihi olay ve şahsiyetleri şahit göstererek vaaz vermesini yanlış bulmuştur. Ali Kemal'in; hiçbir padişahımızın, vezirimizin, mütefekkimimizin geçmişte ve günümüzde Osmanlılık ve İslamcılık siyasetini takip etmediği söylemine çok kızan Ferit, Ali Kemal'in bu söylemlerle son asrın güzide padişah ve devlet adamlarına hakaret ettiğini, onları siyasetizlikle suçladığını dile getirmiştir.³¹⁴

Ahmet Ferit; Ali Kemal'in, Osmanlılık siyasetinin hiçbir zaman hiç kimse tarafından uygulanmadığına cevap olarak sağlam tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, Osmanlılığın önemli aygıtlarından olan temsil kavramı yani, Osmanlı milletlerinin nasıl temsil edilmesi gerektiğiyle alakalı olarak "*lisân-ı siyâside, millet-i hâkimenin gayri ahâliyi dinen, lisânen, vicdânen millet-i hâkimiye benzetmektedir.*" şeklinde tanımlamıştır. Millet, mecliste temsil edilmesi gayesini güden devletlerin dil, din, idari ve hukuki temsili nasıl ve ne şekilde uygulanacağı hakkında tedbirler alması, kanunlar koyması doğaldır. Osmanlı Devleti de Tanzimat'tan sonra "*halkın lisan ve hukuki temsilciliğini*" yapmak için çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Ahmet Ferit; Fransız İhtilali'nin olumsuz etkilerinden sonra Osmanlılık politikasıyla Osmanlı Millet Sistemi'nin değiştirilerek yerine Müslüman-Gayrimüslim fark etmeksizin bütün tebaayı birleştirme fikrinin Fransız menşeli olduğu tespitinde bulunmuştur.³¹⁵

³¹³ Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, s. 144.

³¹⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 52-53.

³¹⁵ Çelen, *Osmanlılık*, s. 72-73.

Ali Kemal'in Akçura'ya yönelik olarak, "*Osmanlılık ve İslamcılık fikrini hangi padişah uyguladı?*" şeklindeki sorusuna yönelik olarak Ahmet Ferit de, Sultan II. Abdülhamit'in tüm dünya genelinde hilafet makamını yetkilendirerek İslamcılık siyaseti uyguladığını, hatta Osmanlı ve Dünya Müslümanlarını İslamcılık sayesinde Osmanlıcılığa yaklaştırmaya çalıştığını söylemiştir. Ahmet Ferit, Sultan Abdülhamit'in İslam dünyasından temsilcilerle komisyonlar kurduğuna, çeşitli İslam ülkelerinden gelen şahsiyetleri iyi şekilde ağırladığına ve yardımlarda bulunduğuna şahit olduğunu ifade ederek tezini sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışmıştır. Ahmet Ferit, sözlerinin sonunda Ali Kemal'in, meseleyi anlamazlıktan geldiğini söylemiş, sözlerine "*Ey üstâd!... Gerçek İslam ittihadı, gerek Türklerin tevhidi siyasetleri, bugün bir gaye, siyasi bir gaye, bir hedef, aslî bir hedeftir.*" şeklinde devam etmiştir. Yani İslamcılık siyasetinin Türklerin ve Osmanlı Devleti için vazgeçilemez olduğunu anlatmaya çalışmıştır.³¹⁶

Ferit, Ali Kemal'e sert sözlerle yüklendikten sonra bu kez Akçura'yı hedef almıştır. İslamcılık siyaseti hakkında olumsuz eleştirilerde bulunan Akçura'ya yönelik olarak; İttihâd-ı İslam yani İslamcılık siyasetinin, gerçekte Türkçülüğün ayrılmaz bir parçası, aslî hedeflerinden olduğu tespitinde bulunmuştur. İslam'dan ayrı bir Türkçülük beklentisi içinde olunamayacağını, Türkçülük ve İslamcılığın paydaş olduğunu söylemiştir.³¹⁷

Ahmet Ferit, Osmanlıcılığın daima İslamcılık ve Türkçülük ile birlikte uygulandığı tezini ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin, Gayrimüslimlerin etkinliğini azaltmak için patrik ve papazların siyasi iktidarını zayıflatıp gelirlerini düşürdüğünü, Gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğu bölgelere Müslüman muhacirler yerleştirerek bölgenin demografik yapısını kendi lehine dönüştürmek istediğini, başta Yabancı Okullar olmak üzere ilkokuldan itibaren tüm eğitim kurumlarında Türkçe dersinin zorunlu tutulduğunu, Kanun-i Esasi'de Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin Osmanlı olduğunu ve devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu açıkça belirtilerek açıkça İslamcı ve Türkçü destekli Osmanlıcılık siyasetinin uygulandığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sultan II. Mahmut'dan o güne kadar hep Osmanlıcılık siyaseti uyguladığını

³¹⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 54-55.

³¹⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 54-55.

söyledikten sonra Ahmet Ferit, Ali Kemal'in Osmanlılık ve İslamcılık siyasetinin hiçbir zaman uygulanmadığı tezine öldürücü bir darbe vurmuştur.³¹⁸

Ahmet Ferit, Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde bahsettiği Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerinin geçmiş zamanlarda devlet tarafından zaten takip edildiğini, bu olayın da pek çok mütefekkir tarafından bilindiğini iddia etmiştir. Akçura'nın bu makalesinin özgün bir makale olmadığını savunan Ferit, makalede bahsedilen Üç Tarz-ı Siyaset'in Akçura tarafından tespit edilmediği ve türetilmediğini beyan etmiştir. Ardından Ali Kemal'e dönerek "*Türkü İslamdan, İslamı Türkten, Türk ve İslamı Osmanlılıktan, Osmanlılığı Türkten, İslamdan ayırmak, teklifi üçe bölmek*" sözleriyle tam bir "*safsata*" yaptığını, milletin çoktan bölünüp ayrıştığını ve bu sözlerle yaklaşmakta olan büyük tehlikeye karşı hiçbir önlem almadığını, yangına körükle gittiğini iddia etmiştir. Ali Kemal'in savunduğu Osmanlılık yolunun koskoca devleti yönetmeye kafi olmadığını da sözlerine eklemiştir.³¹⁹

Üç Tarz-ı Siyaset'ten birine karar vermek gerektiğinin önemine vurgu yapan Ahmet Ferit, Yusuf Akçura'yı kesin hüküm vermekle, meselelere haddinden fazla duygusal yaklaşmakla, olaylara yabancı kalmakla itham etmiştir. Akçura'nın Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülüğün fayda ve zararlarını yanlış analiz ettiğini söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin geleceğini Türkçülük siyasetinde gören Akçura'ya, bu siyasetin şuan Osmanlı Devleti'ne kısa vadede hiçbir fayda getirmeyeceğine, üstüne zararları dokunacağını belirtmiştir. Şuan Türk imparatorluğu kurulmasının Osmanlı'nın lehine sonuçlar doğurmayacağını beyan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin o gün içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında Ahmet Ferit'in bu düşüncesi gayet tutarlıdır.³²⁰

Ahmet Ferit, Akçura ile Osmanlılık ve İslamcılık konularında ters düşmektedir. Ferit; Akçura'nın Osmanlılık siyasetini, uygulanması zararlı ve imkansız bularak bir kenara atmasını yanlış bulmuş, tersine bugün Osmanlılık siyasetini Osmanlı Devleti'nin çıkarına en uygun olan siyaset olarak değerlendirmiştir. Ona göre, Akçura, Osmanlılığı bir kenara atarak tam bir mantık hatası yapmıştır. Akçura, Osmanlılık için "*Beyhude bir yorgunluk*" ifadeleriyle olumsuz değerlendirme yaparken, İslamcılık siyasetini Osmanlılığa nazaran daha faydalı görmüştür. Ahmet Ferit ise tam tersine İslamcılık siyasetini gerçeğe ulaşması mümkün olmayan ölü bir düşünce olarak

³¹⁸ Çelen, *Osmanlılık*, s. 72-73.

³¹⁹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 60-61.

³²⁰ Çelen, *Osmanlılık*, s. 53.

nitelendirmiştir. Ferit, Osmanlılık siyasetinin geleceğini pek parlak görmese de o gün için izlenmesi en kolay ve en mantıklı yol olarak kabul etmiştir.³²¹

Ahmet Ferit, Türkçülük siyasetinin o gün için imkansız ve uygun olmadığını ancak gelecekte Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinden çok daha kuvvetli olacağı tespitinde bulunmuştur. Bugün Rusya Devleti toprakları içinde 30-35 milyon Türk'ün yaşadığını ve bunların Türkçülük siyaseti sayesinde birleşerek bir Türk Devleti kurma hayalinin çok da imkansız olmadığından bahsetmiştir. Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan farklı milletlerin devletten ayrışma süreci bu şekilde devam ederse gidişatın Osmanlı için pek aydınlık gözükmediğine, Türkçülük siyaseti için ise aydınlık olacağına işaret etmektedir. Osmanlılığın, Osmanlı Devleti için koruyucu bir kalkan ve en doğru hedef olduğunu tekrarlamakla birlikte, Akçura'nın Osmanlılık siyasetini yanlış bulmasını hayat gerçeklerini iyi analiz edemediğine yormaktadır. Ahmet Ferit makalesini birtakım tavsiyelerle sonlandırmıştır. Devletin en asli vazifesinin Tanzimat'tan beri uygulanmakta olan Osmanlılık siyasetini devam ettirmesi olmalıdır demiştir. Osmanlılığın, milli bütünlüğümüzü koruyan en büyük silah olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber son zamanlarda dünya Müslümanları arasında hilafet makamının önemi artmakta ve bu yüzden daha da kuvvetlenmek için İslamcılık siyasetini devam ettirmekte fayda görmektedir. Türkçülük siyaseti her ne kadar o gün için mevcut olmasa da İslamcılık siyaseti başarısız olduğu takdirde anında devreye girecek ve kurtarıcı rol oynayacaktır. Siyaset işlerinde, günün siyasi şartlarına göre tüm fırsatların değerlendirilmesinin en faydalı ve en doğru yol olduğunu beyan etmiştir.³²²

Yusuf Akçura, Ali Kemal ve Ahmet Ferit arasında geçen siyasi ve fikri tartışmalara göre, Akçura ve Ali Kemal'in biraz duygusal hareket ettikleri, Ahmet Ferit'in ise meseleyi daha akılcı yorumlamaya çalıştığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Üçünün de birbirinden güzel tespit ve analizleri bulunmakla Ahmet Ferit, yaşadığı döneme ve günümüze dair gayet tutarlı tespitlerde bulunmuştur. Geldiğimiz nokta, Yusuf Akçura'nın Türkçülük fikirlerinde yanılmadığının göstergesidir.³²³

³²¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 63-64.

³²² Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 64-65.

³²³ Yüce, "Akçura, Yusuf", 229.

4.3. Yusuf Akçura ve Ali Kemal'in II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Tartışmaları

Yusuf Akçura ve Ali Kemal Üç Tarz-ı Siyaset ve Cevabımız adlı fikri tartışmalardan sonra Osmanlılık meselesi üzerine kafa yormaya devam etmişler, bu konuda birçok yazı kaleme almışlardır. Yusuf Akçura, Ali Kemal ve Ahmet Ferit'ten gelen eleştirilere karşılık olarak Osmanlılık düşüncesini yeniden ele almıştır. Basın üzerinden yapılan karşılıklı tartışmalar II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir.

Yusuf Akçura 29 Aralık 1910 tarihinde *Sırât-ı Müstakim* gazetesinde yazdığı "*Meclis-i Umûmi'de Siyaset-i Umûmiye Müzâkeresi*" ve "*İttihâd-ı Anâsır Meselesi*" adlı makalelerinde Osmanlılık düşüncesini yeniden tahlil etmiştir.³²⁴ Ali Kemal de, 5 Kânûn-i Evvel 1913 tarihinde *Peyam* gazetesinde kaleme aldığı "Telf-i Anâsır" adlı makalesinde Osmanlılık düşüncesini yeniden tahlil etmiş, isim vermeden Akçura'yı eleştirmiştir.³²⁵

Akçura, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerdeki en büyük siyasi meselenin "*milliyet meselesi*" olduğunu söylemiştir. Ancak Meclis-i Umûmi'nin açılışında Heyet-i Mebusan, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Vükela'nın "İttihâd-ı Anâsır" terimini yani Osmanlılık kelimesini kullanmadığını, onun yerine "*birleşmek*", "*uhuvvet*", "*meveddet*", "*istinâs*" ve "*ihtilat*" gibi kavramların tercih edildiğini söylemiştir. Ancak bu kavramlardaki ortak düşüncenin her ne kadar adı geçmese bile "İttihâd-ı Anâsır" olduğunu ifade etmiştir. İttihâd ve Anâsır kelimelerinin anlamlarını açıklayan Akçura; İttihâd'ı kısaca "*birleşmek demektir*" Anâsır'ı ise, "*birlikle aynı cinsten olan ecza*"³²⁶ "*manasına gelir*" şeklinde kısa ve öz olacak biçimde tarif etmiştir.

İttihâd ve Anâsır kelimelerini tarif ettikten hemen sonra Osmanlı tebaasını oluşturan milletlerden bazılarını "*Türk, Arap, Rum, Ermeni...*" şeklinde ifade eden Akçura, bu unsurların hepsinin Osmanlı toplumunu oluşturan bir bütün olduğuna dikkat çekmiştir. Akabinde "*İttihâd-ı Anâsır'dan murâd işte o Türk, Arap, Rum... ehl-i anâsırların birleşmesidir.*" ifadeleriyle İttihâd-ı Anâsır'ın Türk, Arap, Rum, Ermeni gibi unsurların birleşmesinden meydana geldiğini söylemiştir. Ancak bu bileşmenin mahiyeti ve akıbeti hakkında pek iyi şeyler söylemenin mümkün olmadığını ifade eden Akçura meseleyi şu şekilde açıklamıştır: "*Böyle insan kümelerine izafesiyle ne denilmek istediğini anlamak*

³²⁴ Akçuroğlu Yusuf, "Meclis-i Umûmi'de Siyaset-i Umûmiye Müzâkeresi II: İttihâd-ı Anâsır Meselesi", *Sırât-ı Müstakim*, 16 Kânûn-ı Evvel 1326/29 Aralık 2310, C. V, S. 121, s. 270-271.

³²⁵ Ali Kemal, "Telf-i Anâsır", *Peyam*, 5 Kânûn-ı Evvel 1913, S. 22, s. 1.

³²⁶ Bir bütünü meydana getiren parçalar.

pek kolay bir şey değildir". Anasırların ittihâdı birkaç tarzla mümkün olabilir diyerek sözlerine devam eden Akçura, burada Osmanlıcılığın üç tarzından bahsetmektedir.³²⁷

Birincisi; Osmanlı'nın seçkin yönetici zümresinden "*Havassı muhtelif olan anasır*" olarak bahseden Akçura, yönetici elit zümrenin doğal olmayan yollardan adeta kimyasal bir kaynaştırma metodu ile anâsırı kaynaştırıp, kendilerine has tabakayı yok edip, farklı unsurlardan müteşekkil yeni bir milliyet vücuda getirmektir. Daha önce Üç Tarz-ı Siyaset'te de bu konuyu ele alan Akçura, Osmanlı'nın "*millet-i hâkime*"sinin Türkler olduğunu, Osmanlıcılık siyaseti sayesinde diğer unsurlarla hakim millet unsurunun kaynaşarak yerine ortak kültürel değerleri olan Amerikan milletine benzer bir Osmanlı milleti vücuda getirilmek istendiğinden bahsetmiştir. Buna pek sıcak bakmayan Akçura, böyle bir hayalin gerçekleşmesi durumunda Türklerin de bu karma yapı içinde kaybolup gideceğine vurgu yapmış ve buna pek sıcak bakmamıştır.

İkincisi; Osmanlı'nın her bir unsurunun, kendi şahsi milliyetini ve dinini tamamen muhafaza ettiği halde, kendi kültür ve geleneğinden ayrı düşmenin her yönden zarara uğrayacağına kanaat getirdiğinden kendi milliyeti ve dini sınırları çerçevesinde kalmak istemesidir. Osmanlıcılığın bir başka versiyonu olan bu maddede, Osmanlı'nın tüm unsurlarının kendi dini ve kültürel özelliklerini muhafaza ederek hürriyet, eşitlik ve sükunet içerisinde bir arada yaşamaya devam etmesinden bahsedilmektedir. Tüm unsurlar kendi sınırları çerçevesinde yerinde kalacak, ayrılıkçı tutum sergilemeyecek, Osmanlı olmayı kabul edecek ve kendi milletini sevdiği gibi diğer tüm Osmanlı milletlerini sevecek ve sayacaktır. Kanaatimizce bu, üç madde arasında gerçekleşmesi en düşük ihtimaldir.

Üçüncüsü ise; Osmanlı unsurlarından herhangi birisi, diğer unsurların tüm temsil hakkını üstlenir, onları kendi din ve medeniyeti içinde eritir, onları asimile edebilir. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi durumunda "*İttihâd-ı Anâsır*" değil, "*Tevhid-i Anâsır*" olacaktır demiştir. Osmanlıcılık fikrini "*beyhude bir yorgunluk*", olarak yorumlayan Akçura'nın belki de Osmanlıcılık tahlilleri içerisinde en sıcak baktığı fikir üçüncü maddedir. Burada hakim millet anlayışından bahsetmektedir. Hakim millet olan Türklerin, diğer milletler üzerinde hegemonya kurup onları kendi içinde eriterek asimile etmesi yani Türkleştirmesidir. Akçura asimile yerine *imtizaç* kelimesini kullanmıştır.

³²⁷ Akçuroğlu, "İttihâd-ı Anâsır Meselesi", s. 270.

Osmanlıcılığın üç çeşidini madde madde özetleyen Akçura, birinci ve ikinci maddelere pek sıcak bakmazken üçüncü maddeyi tartışmaya açmıştır. Bugünkü modern Avrupa'nın oluşumunda "imtizaç" ve "temsil" in aynı anda gerçekleştiğini ve bunun çok uzun yıllar aldığını söylemiştir. Milletleşme sürecinin zaman aldığını, Avrupa'nın ilk çağlardan beri milletleşmek için çaba harcadığını, bu uğurda çok kan döküldüğünü söylemiştir. İlk çağlarda milliyetçilik fikrinin henüz ilkel olduğu devirlerde küçük küçük milletlerin birbirleriyle kaynaşmaya başladığını ve daha sonrasında yüksek medeniyete sahip büyük milletlerin, düşük medeniyete sahip küçük milletleri hegemonyası altına alarak onların maddi ve manevi koruyucusu, bir nevi ağabeyi olduğunu ve sonraki süreçlerde onları temsil etme hakkını elde ettiğini beyan etmiştir. Yüzlerce yıl ulus devlet olarak bir arada yaşayan birçok Avrupa milletinin bugün milliyetçilik meselesini çözdüğünü ve böyle bir uğraşı olmadığını ifade etmiştir.³²⁸

"İmtizâc ve Temsil" ile alakalı olarak Ali Kemal daha çok "Telîf-i Anâsır" kelimesini kullanmıştır. Tüm Osmanlı unsurlarının aynı hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini, hepsinin birbiriyle eşit olduğunu, çok uluslu bu yapının korunması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilelebet var olabilmesi için tüm Osmanlı uluslarının gelenek, görenek ve kültürleriyle olduğu gibi aynen muhafaza edilip tanınmasının şart olduğunu beyan etmiştir. Ali Kemal'in Osmanlıcılığı daima kucaklayıcı, birleştirici, barıştırmacı ve orta yol bulucudur. Yusuf Akçura ise Osmanlıcılığa sıcak bakmamakla beraber onu analiz ederken bile meseleye hakim millet anlayışı üzerinden yaklaşmaktadır. Ali Kemal, her ne kadar hakim millet anlayışına karşı olsa da Türk milletinden birçok yerde övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Ali Kemal, "Biz Türkoğlu Türk'üz, insan olduğumuz için menâfîimizi, Türklüğün menâfîini menâfî-i sâireye tercih ederiz, Ermenilerden, Rumlardan, hatta Araplardan vesâireden evvel kavmiyetimizi, Türkleri düşünürüz." sözleriyle kendisinin zaten Türk olduğunu, diğer millerlerden evvel tabi ki Türkleri düşündüğünü ve düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu ifadeler onun, millet-i hâkime düşüncesine sahip olduğunu göstermemektedir. Kanaatimizce Ali Kemal'in geniş vizyonu dönemin bazı aydınları tarafından gerçekdışı, dolayısıyla zararlı olarak algılanmıştır.³²⁹

Millet-i Hâkime konusunda Akçura ve Ali Kemal tam bir zıtlık içindedir. Akçura, Avrupalıların başardığı hakim millet anlayışını Osmanlıların da gerçekleştirip

³²⁸ Akçuroğlu, "İttihâd-ı Anâsır Meselesi", s. 270-271.

³²⁹ Ali Kemal, "Telîf-i Anâsır", s. 1.

gerçekleştiremeyeceğini merak etmiş ve meseleyi "*Anasır-ı Osmaniye arasında diğerlerini temsil edebilecek kadar medeniyetçe kâvî bir unsur var mıdır?*" şeklinde tartışmaya açmıştır. Açıkçası Avrupa, imparatorlukların birleştiriciliğinden çok daha erken kurtulmuş, uluslaşma bilincine daha erken varmıştır. Avrupa bu haldeyken Osmanlı ise gücünün zirvesinde dev bir imparatorluktan teşekkül idi. Doğu ve Batı medeniyetinin farklı kültürel köklere tâbi olduğu düşünülecek olursa Batı'nın uluslar çağına Osmanlı'nın ayak uydurması oldukça zor görünmektedir. Osmanlı, 1839 Tanzimat Fermanı ile büyük atılımlar gerçekleştirmiş ancak yine de başarılı olamamıştır. Yani Akçura'nın ifadesiyle "*...yeni bir milliyet-i cedide ihdas edebilirler mi?*" sorusunu aslında yine kendisi başarısızlık olarak cevaplamıştır.

Akçura, üçüncü madde için Türklerin günümüzde diğer unsurlar üzerinde üstünlük kurup zamanla onları kendine benzetip benzetemeyeceğinden emin değildir. Eski dünyanın en büyük iki gücünün Türkler ve Rumlar olduğunu söyledikten sonra Türklerin, eskiden Balkanlar'da yaşayan Arnavut, Boşnak gibi bazı Hıristiyan unsurları Müslümanlaştırdığını ve zamanla Türkleştirdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Rumların, farklı etnik yapıdaki Hıristiyan unsurları Ortodokslaştırdığına dikkat çekmektedir. Ancak günümüzde artık dinlerin birleştirici gücünün yerini milliyetçilik gücünün aldığını, küçük milletlerin uyandığını ve milliyetçiliğin imparatorluk şeklinde teşkilatlanan Osmanlı'yı parçalamak üzere olduğunu söylemiştir. Akçura'ya göre; Türkler, hakim millet olma hayalini yani temsil siyasetini aslında Tanzimat ile kaybetmişlerdir. Osmanlı Devleti hakim millet yani "*temsil*"i kaybedince mecburen "*imtizaç*" siyasetine yönelmek zorunda kaldı. İmtizaç da Osmanlıcılığı vücuda getirdi. Tanzimat'tan sonra Osmanlıcılık siyaseti izlenerek Mekteb-i Sultani tarzında kurumlar oluşturuldu. Mekteb-i Sultani'de verilen eğitim sayesinde Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, Kürt kökenli vatandaşlara kendi milli kimlikleri unutturulup Osmanlı vatanına sadık Osmanlılar yetiştirilmek istenmişti. Ancak gelinen noktada bunun pek işe yaramadığını ifade eden Akçura, bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin hem "*imtizaç*" hem de "*temsil*" yetisini kaybettiğini beyan etmiştir. Kısacası artık her şey için çok geç kalınmıştır. Artık şu saatten sonra Osmanlıcılık idealinin başarıya ulaşması imkansızdır.³³⁰

Ali Kemal, Akçura'nın bahsettiği "*Temsil*" siyaseti hakkında hemen hemen benzer düşüncelere sahiptir. Ali Kemal ve Yusuf Akçura "millet-i hakime" fikrini kabul etmişler ancak çok ayrı düşünmüşlerdir. Her ikisinin de hakim millet tasavvuru

³³⁰ Akçuroğlu, "İttihâd-ı Anâsır Meselesi", s. 270-271.

farklıdır. Ali Kemal, tarih boyunca Türklerin iki büyük hata yaptığını söylemiştir. Türkler'in, fethettikleri milletleri iyi şekilde temsil ve himaye edemediklerini, hele ki "*hakimiyetlerine ısındırmayı hiç bilemediler*" demiştir. Bugün Osmanlı'nın diğer unsurları ayrılıkçı siyaset izliyorsa bunun sebebinin geçmişte onların devlete ısındırılmamasıdır demiştir. Bu konuda Akçura ise, azınlık unsurların zaman içinde bize benzeştirilmediği için böyle bir sonuçla karşı karşıya olduğumuzu belirtmiştir. Yani temsil meselesiyle ilgili Ali Kemal, azınlık unsurların Türkler tarafından devlete ısındırılmadığını söylerken Akçura, azınlıkların Türkler tarafından Türklere benzeştirilemediği, dönüştürülemediğini ifade etmiştir. Ali Kemal, nasıl ki geçmişte azınlık unsurlar Türkler tarafından iyi temsil ve himaye edilemediyse bugün de aynı olayın cereyan ettiğini, azınlık unsurların ayrılıkçı politika izleme sebebinin Türklerin geçmişte ve günümüzde yeteri kadar büyüklük yapamaması yüzünden kaynaklandığını beyan etmiştir.³³¹

Millet-i Hâkime meselesi ile ilgili olarak Ali Kemal, kendisinin Türk olduğunu, Türk olmaktan gurur duyduğunu ancak bu durumun diğer Osmanlı milletlerine haksızlık yapacakları, Türk'ü üstün görüp onları küçük göreceklere manasına gelmediğini; diğer vatandaşlarımızı da aynı Türkler gibi sayıp sevmek gerektiğini, onlarla yakın dostlar olduğumuzu, haklarımızı da haklarımız kadar mukaddes bileceğimizi beyan etmiştir. Ali Kemal'in bu ifadelerinden tam bir Osmanlıcı olduğu rahatlıkla söylenebilir.³³² Ali Kemal, bu konuyla ilgili olarak bir başka makalesinde, Osmanlıcılığı "*Telif-i Anâsır*" olarak tasvir ettikten sonra, devletçe ve milletçe daima her türlü fedakarlığı göze alarak Telif-i Anâsır siyasetini uyguladıklarını ve bu siyaseti takip etmeyenlerin Osmanlı Devleti'ni telafi edilemez çıkmazların içine sokacağını ifade etmiştir. Bazı kimselerin Osmanlı toplumundaki Gayrimüslim vatandaşlarımıza baskı ve boykot uygulamaya çalıştığını, bunun büyük bir yanlış olduğunu, devlete ve millete zarar verdiğini, bölüştürüp ayrıştırdığını söylemiş ve bu hataya düşenlerin derhal vazgeçmesini istemiştir.³³³

Ali Kemal; kapsayıcı, birleştirici, kucaklayıcı, Osmanlıcı görüşleri sebebiyle birçok aydın-düşünür tarafından eleştirilmiştir. Kendisini bu konuda eleştirenlere, Osmanlı'nın kurucu ve yönetici unsurunun Türkler olduğunu, Türklerin daima diğer milletlerin

³³¹ Ali Kemal, "Telîf-i Anâsır", s. 1.

³³² Ali Kemal, "Telîf-i Anâsır", s. 1.

³³³ Ali Kemal, "Siyâset-i Anâsır", *Peyam*, 26 Kânun-ı Sâni 1914, S. 72, s. 1.

ağabeyi, koruyucusu ve kollayıcısı konumunda bulunduğunu söyledikten sonra Türklerin arası kardeş-azınlık unsurlardan birisiyle bozulduğu takdirde, Türklerin bir ağabey olarak kardeşini sahiplendiğini dile getirmiştir. Ali Kemal, Osmanlı'nın kurucu ve yönetici milleti biz Türkler "*Türkleri düşündüğümüz için öyle yaptık, yine de öyle yaparız.*" ifadeleriyle nokta atışı yaparak konuya açıklık getirmiştir. Bu yazı, Ali Kemal'i Türk düşmanı olarak suçlayan İttihatçılara şüphesiz okkalı bir cevaptır. Ali Kemal bu ifadeleriyle Osmanlı aydınlarına adeta Osmanlıcılık dersi vermiştir.³³⁴

Akçura makalesinin son bölümünde "*muhtariyet*" kavramından bahsetmektedir. Osmanlıcılık siyasetine karşı olan Akçura'nın, muhtariyet yani özerklik meselesiyle yakından ilgilendiği daha önceki makalelerinden bellidir. Akçura, "*Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dâir Bir Tecrübe*" adlı tezinin son bölümünde özerklikten bahsetmiştir. Osmanlı topraklarında yaşayan milletlere özerklik verilmesi gerektiğini, çok uluslu devletin ancak bu şekilde idare edilebileceğini söylemiştir. Tabi ki burada, diğer milletlere özerklik vererek devleti idare edecek olanlar Türklerdir. Devleti Türklerin yönetmesi şartıyla diğer unsurlara özerklik verilmesi gerektiğini ima etmiştir. Akçura, daha en başından itibaren Osmanlı Devleti bünyesindeki Türkleri kurucu unsur ve millet-i hâkime olarak görmüştür.³³⁵

Muhtariyet meselesiyle ilgili olarak Ali Kemal, Akçura ile benzer görüşlere sahiptir. Ali Kemal, Osmanlı milletlerinin gelenek ve kültürlerinin muhafaza edilmesi, onlarla kardeş olup en iyi şekilde temsil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Tabi ki temsil işleminin Türkler tarafından yapılacağını ima ederek hakim unsurun Türkler olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Yani kısacası Osmanlı'nın diğer unsurlarına özerklik verilerek yönetilmesi taraftarıdır. Akçura'da benzer düşünceye sahiptir. Ali Kemal; birleştirici, kapsayıcı Osmanlıcılık siyaset en başından beri doğru şekilde uygulanabilmiş olsaydı azınlıkların bugün ayrılıkçı tutum içinde olmayacaklarını ifade etmiştir. Ali Kemal; Sultan II. Abdülhamit zamanında ve öncesinde Osmanlıcılık politikasının doğru şekilde uygulanmadığını, uygulanan yanlış politikalar yüzünden imparatorluktaki Müslüman ve Hıristiyanların arasının açıldığını, II. Meşrutiyet'in ise tam zamanında imdadımıza yetiştiğini, toplumun birbiriyle barışması için iyi bir fırsat yakalandığını ifade etmiştir. Burada Ali Kemal'in, Sultan II. Abdülhamit zamanında uygulanan İslamcılık politikasını isim vermeden eleştirdiği, Meşrutiyet'i ise övdüğü açıkça görülmektedir. O,

³³⁴ Ali Kemal, "Siyâset-i Anâsır", s. 1.

³³⁵ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 187-188.

II. Meşrutiyet'i Osmanlıcılığın zirvesi olarak görmüş ancak İttihat ve Terakki'nin yanlış politikalarla Meşrutiyet'in birleştirici, bütünleştirici mekanizmasına zarar verdiğini ifade etmiştir.³³⁶

Ali Kemal, Osmanlı Devleti'nin "temsil" yolunu artık kaybettiğini vurguladıktan sonra geriye iki seçeneğin kaldığını söylemiştir. Birincisini O da imkansız olarak görmesine rağmen okuyucuyla paylaşmıştır. İlki, Osmanlı Devleti'nin güç kullanarak kendi bünyesindeki ayrılıkçı unsurları itaat altına almaktır. Ancak bunun geçmişte yapılması gerektiğini söylemekle beraber çağın koşullarına da aykırı olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bunu yapabilecek gücünün olmadığını da sözlerine eklemiştir. Bu sebepten geriye tek seçeneğin kaldığını onun da kayıtsız şartsız "*Telif-i Anâsır*" olduğunu ifade etmiştir. Bunun hem kurucu ve yönetici olan Türk milletinin hem de azınlık unsurların çıkarlarına uygun olduğunu dile getirmiştir. Yani içte birliği sağlamak devletin beka sorunudur. Devlet, iç meseleyi halletmeden dış meselelerle asla ilgilenemez. Ali Kemal, Osmanlı'nın bu beka sorununu içeride halletmenin çözüm yollarını şu cümlelerle açıklamıştır: Meşrutiyet'in getirdiği hak ve özgürlükler kapsamında diğer unsurlara verilmesi gereken haklar eğer tam olarak, hakkıyla teslim edilir ise bu unsurlar Osmanlı'ya neden karşı gelsin? Azınlık unsurlar tam olarak sahiplenir ve kendilerini temsil etme hakkı verilir ise onlar için "*Osmaniyye'den âlâ, daha mühim hangi idare olabilir?*" Telif-i Anâsır sayesinde tüm hak ver sorumluluklar onlara teslim edilecek, böylece devletin beka sorunu çözülmüş olacaktır. Ancak Telif-i Anâsır yani diğer unsurlara verilecek olan hak ve sorumluluklar verilmezse bu devleti idare etmek bir o kadar daha güçleşecektir.³³⁷

Akçura'nın da buna benzer söylemleri vardır. Osmanlı'nın yüzünü dış meselelere dörebilmesi için içerideki sorunları halletmesi gerektiğini düşünen Akçura, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan unsurların ayrılıkçı politikalarını bir şekilde çözmesi gerektiğini, bu zümrenin tamamının menfaat ve çıkarlarını birleştirmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bu zümrenin kendisini Osmanlı hissetmesi için gerek politikaların uygulanması gerektiğini ifade ederek aslında Osmanlıcılık politikasına dem vurmuştur.³³⁸

³³⁶ Ali Kemal, "Siyâset-i Anâsır", s. 1.

³³⁷ Ali Kemal, "Siyâset-i Anâsır", s. 1.

³³⁸ Akçuraoğlu Yusuf, *Eski Şura-yı Ümmet'de Çıkan Makalelerimden*, İstanbul 1329, s. 36-38.

Yeniden Ali Kemal'e dönecek olursak; bu münevver bazı yazılarında, son yıllarda Osmanlı Türkçesi'nin giderek sadeleştiğine, Osmanlı toprakları dışında yaşayan Asya Türkleri ile dil, din, kültür birliği oluşturmaya çalışanların gayretlerine, Türk tarihi araştırmalarına büyük saygı duyduğunu ve daima desteklediğini ifade etmesine rağmen, hatta bazı noktalarda imparatorlukta Türk unsurunu bazen millet-i hakime olarak kabul edip övgüler yağdırırken bazen ise acımasızca eleştirmiştir. Tabii ki bu durum karşıt görüşlü aydınlar tarafından şiddetli şekilde eleştirilmiş, Ali Kemal'in fikirlerinde tutarsızlık olduğu söylenmiştir. Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlılık fikrinin önemini iyice kaybetmesi, Türkçülük fikrinin önem kazanmasına sebep olmuş ve Ali Kemal, Osmanlılık siyasetini daha şiddetli şekilde savunurken, Türkçülük fikrini savunanları eleştiri yağmuruna tutmuştur. Ali Kemal'in Türkçüleri eleştirmesi, Türkçülerin de onu eleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra Ali Kemal ele aldığı bir makalesinde; son zamanlarda Türkçülük idealinin cereyan ettiğini, Osmanlıca'nın sadeleşerek Türkçeleştiğini ve Türkleştiğini, milletçe Türklüğe olan eğilimin arttığını, Türk tarihi araştırmalarının arttığını, Türklerin kökenini Osmanlı'dan da öncesinde arandığını ifade etmiştir.³³⁹

Ali Kemal, kendini Türk olarak tanımlamakla birlikte Türklerin yüce bir millet olduğunu, milletini ve milliyetine aşık olduğunu bir çok makalesinde dile getirmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ali Kemal'in Türk milleti konusunda en ufak bir tereddüdü yoktur. Ali Kemal Türk milletine ve milliyetine kesinlikle karşı değildir. Mısır'da iken çıkardığı gazetenin adı dahi Türk gazetesidir.³⁴⁰ Ali Kemal'in karşı olduğu şey Türkçülük'tür. Çünkü, Türkçülüğün Osmanlı birliğini bozacağını, toplumda infiale yol açacağını, ayrışmalara sebep olacağını düşünmüştür. Zaten Türkçülerle anlayamadığı nokta burasıdır. Ali Kemal'e göre Türk alt kimlik, Osmanlılık ise üst kimliktir. Türkçülüğü, Osmanlı Devleti'nin önündeki en büyük engel olarak görmüştür. Osmanlı'nın kurucu ve yönetici unsuru olan Türklerin üst kimliğimiz olan Osmanlılığı benimsemesi gerektiğini, bunun da meşrutiyetin en önemli ilkesi olduğunu ifade etmiştir. Ali Kemal, Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünün sağlanması için Osmanlılık idealinin uygulanması gerektiğini düşünmüştür. Dönemin aydınları ve o günümüze dek birçok kimse Ali Kemal'i eleştirirken biraz acımasız davranmıştır.

³³⁹ Ali Kemal, "Türkler, Osmanlılar", *Peyam*, S. 19, 2 Kânûn-ı Evvel 1913/15 Aralık 1913.

³⁴⁰ Uzun, "Ali Kemal", 406.

Ali Kemal, Türkleri Osmanlı Devleti ile bağdaştırmıştır. Ona göre, Osmanlı eşittir Türk ve İslam'dır. Osmanlı Devleti'ni müslüman Türkler kurmuştur. Türkler, müslüman olduktan sonra Osmanlı Devleti'ni kurmuşlar ve zaman içinde, yaşadıkları coğrafyada Türk ve İslam sentezinin bir sonucu olarak Osmanlı Milleti olmuşlar idi. Ali Kemal, Osmanlıları bir millet olarak nitelemiştir. Bunları söylerken de Osmanlı'nın yalnızca Türklerden teşekkül olmadığını, diğer pek çok unsurun Osmanlı Milleti'nin oluşumuna katkı yaptığını bu yüzden Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin Osmanlı Milleti'nin bir üyesi olduğunu beyan etmiştir. Tam bu noktada Osmanlı'nın Gayrimüslim unsurlarından bahsetmemesi, Osmanlı Devleti'nin asli unsurunun Müslümanlar olduğunu göstermektedir.³⁴¹

Eğer Osmanlı Devleti'ne bir zeval gelecek olursa Türklüğün de kaybolup gideceğini ve Osmanlılığımıza daima sahip çıkmamız gerektiğini ifade etmiştir. Asya Türklerinin can ciğer kardeşlerimiz olduğuna dikkat çeken Ali Kemal, onları birleştirmek için çaba gösterilmesi gerektiğini ancak bunu gerçekleştirirken de Osmanlı Devleti'ne bir zarar getirmememiz gerektiği hususunda uyarılarda bulunmuştur. Kanaatimizce burada isim vermeden Rusya'yı ima etmiştir. Çünkü Rusya, Türklerin yaşadığı Orta Asya coğrafyasına doğru genişlemeye devam etmekteydi. Yani Asya Türklerini birleştirmeye çalışırken Rusya ile olası bir savaş tehlikesine karşı hem Osmanlı aydınını hem de devlet büyüklerine uyarı vermiştir. Asya Türklerine en iyi Osmanlı himayesine alarak hizmet edebileceğimizi söylemiş, Osmanlı'nın yanında durmaları gerektiğini beyan etmiştir. Yani onun için Osmanlı Devleti olmazsa olmazdır. Osmanlı'nın yaşayabilmesi için ise Osmanlılık ideali devam etmelidir. Ali Kemal'in, Osmanlı Devleti ve Osmanlılığa olduğu kadar Osmanlıca'ya karşı da hassastır. Osmanlıca'nın tamamen Türkçeleşmesine razı değildir.³⁴²

4.4. Ali Kemal ve Yusuf Akçura Yeniden Karşı Karşıya

Yusuf Akçura ve Ali Kemal, 1904 yılında vuku bulan ve *Türk* gazetesinde yayınlanan *Üç Tarz-ı Siyaset* ve *Cevabımız* adlı tartışmalardan tam 10 yıl sonra *Peyam* gazetesi ve *Türk Yurdu Mecmuası* üzerinden yine karşı karşıya gelmişlerdir. Ali Kemal, *Peyam* gazetesinde kaleme aldığı "*Atalet-i Fikriye*" adlı makalesinde Yusuf Akçura'nın

³⁴¹ Çelen, *Osmanlılık*, s. 84-85.

³⁴² Ali Kemal, "*Siyâset-i Anâsır*", s. 1.

Türkçülük hakkındaki söylemlerini hedef almış, Akçura da *Türk Yurdu* üzerinden cevap vermiştir.

Ali Kemal bu makalesinde; Yusuf Akçura ve birtakım mütefekkirlerin, münevverlerin, müçtehitlerin Türkçü fikirler ileri sürerek Osmanlılığa karşı Türkçülük yaptıklarını, Osmanlıları her alanda Türkleştirmeye çalıştıklarını ve bunun büyük bir hata olduğunu daima beyan ettiklerini söylemiştir. Aynı zamanda Akçura ve ekibinin "*Osmanlı*" kavramı yerine "*Türk*" kavramını kullandıklarını ve bunu kasıtlı olarak yaptıklarını ifade etmiştir. Ali Kemal'in bu makaledeki söylemleri Türklüğe karşı bir hakaret olarak algılanabilir. Lakin onun burada anlatmaya çalıştığı mesele Türkçülerin, Türkçülük söylemlerinin Osmanlı Birliği'ni bozup parçalayacağını düşünmesidir. Türkçülüğün, bölücülük olduğunu savunan birinin "*Osmanlı-Osmânî*" kelimesinin neden hiç kullanılmadığına dair endişelenmesi gayet olağandır. Ancak şu hususu belirtmede fayda vardır ki; Türk milletinden övgü dolu sözlerle bahseden Ali Kemal, Türkçülüğü reddetmektedir.³⁴³

Yusuf Akçura'da Ali Kemal'e karşılık olarak bir cevap metni kaleme almıştır. Akçura, *Türk Yurdu Mecmuası*'nda yayınlanan makalesinin başında Ali Kemal'e atfen, 10 yıl evvel Mısır'da çıkan *Türk* gazetesindeki *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde gerekli açıklamaları yaptığını ancak yeterince anlayamadığını fark ettiğini düşünerek meseleyi yeniden açmıştır. Ali Kemal'in "*Osmanlı*" ve "*Osmanlılık*" kelimelerini kullanmadığını iddia ettiği *Türk Yurdu* adeta meydan okumuştur. *Türk Yurdu Mecmuası* üzerinden verilen cevapta, Osmanlılık gibi eskimiş, devri kapanmış bir ideanın Türklüğe feda edilmesi gerektiğini beyan ederek "*Devletimizi, saltanatımızı, lisanımızı, edebiyatımızı, bütün müessesâtımızı, baştan başa Türkleştirmeliyiz.*" denmiştir. Bundan böyle Osmanlılık fikrinin ve siyasetinin tamamen tarih olduğunu, artık Türkçülük'ten başka izlenecek yol kalmadığı belirtilmiştir. Osmanlılığın bir hakikat ve tarihin bir gerçeği olduğunu ve bunu kimsenin inkar etmeye hakkı olmadığını ifade edilirken, "*Osmanlılıkları tesis eden akvâm-ı muhtelifeden Türkleri, Türklüğü ayıra idik bu topraklarda dikiş tutturamazdık*" diye cevap verilmiştir. Osmanlılığın ilerlemesi durumunda bundan en ziyade Türklerin memnun olacağı belirtilmiş, Türkçülük zuhur ettiğinden beri Osmanlı Türkleri'nin milli ve manevi duygularının uyandığına dikkat çekmiştir. Ali Kemal'in, Osmanlıca'yı Türkçeleştirdiklerini söylemesine karşın Türk

³⁴³ Ali Kemal, "Atâlet-i Fikriye", *Peyam*, 13 Mart 1914/15 Rebiü'l Ahir 1332, S. 117, s. 1.

Yurdu, lisanı sadeleştirmeye gayet sıcak baktığını, ancak bunu yaparken "*hoppalıklar gösterilmemelidir*" demiştir.³⁴⁴

Ali Kemal, altı asırlık Osmanlı'nın en birinci sebebi Osmanlılık ve Osmanlı siyaseti olduğunu ifade etmiştir. Osmanlıları tam teşekküllü tek millet olarak tasvir etmiştir. Yusuf Akçura'nın altı asırlık Osmanlı'yı sadece Türklük ile bağdaştırdığını, ruhunu ve rengini Türkleştirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin saltanatı, kendine özgür bir lisanı, bir iklimi, coğrafyası olan yüce, kadim bir devlet olduğunu söyleyen Ali Kemal, böyle bir medeniyeti Osmanlılıktan soyutlayarak Türklüğe indirgemenin "*insafsızlık*" olacağını, zaten böyle bir şeyin asla mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Devamında Yusuf Akçura'nın bizzat ismini telaffuz ederek "*İyi, kötü, büyük, küçük, parlak, sönük ne olursa olsun bu eserleri meydana koyan Yusuf Akçurular mıdır? Yusuf Akçura'nın âbâ ve ecdadı mıdır? Yoksa biz miyiz?*" diyerek Osmanlı Devleti'ni kuran ve vücuda getirenin Osmanlı milleti olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeler Ali Kemal'in daha önceki Türk milletini öven ifadeleriyle her ne kadar çelişik gibi gözükse de gerçekte kastettiği şey aslında Osmanlı Türkleri'dir. Kanaatimizce burada Osmanlı Devleti'ni Osmanlı Türkleri'nin kurduğunu ve zamanla bünyesine aldığı toplumları İslamlaştırarak Türkleştirdiğini anlatmaya çalışmıştır. Yusuf Akçura'nın Asya Türkleri'nden olduğunu, Osmanlı'yı kuranların ise Osmanlı Türkleri olduğunu, Asya Türkleri'nin Osmanlı'nın kuruluşuna pek katkısı olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Yusuf Akçura'nın Asya'daki Türk ecdadı ile Osmanlı'yı kökeni bir lakin ayrı tasvir etmiştir.³⁴⁵

Ali Kemal; Türklüğün alt kimlik, Osmanlılığın ise üst kimlik olduğunu savunmuştur. Osmanlıların, "*Türk'ten Arap'a varıncaya kadar*" karma unsurlardan müteşekkil olduğunu, hiçbir unsurun diğerinden ayrıcalıklı olmadığını, herkesin kardeş olduğunu, yüzyıllar boyunca tüm Osmanlıların Osmanlı çatısı altında birleştiğini ve Osmanlıca konuşan Osmanlı milletini oluşturduklarını söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin karma unsurlardan oluşan tek devlet, tek bayrak ve tek millet halinde teşkilatlan bir sistemi olduğunu ifade etmiştir. Ali Kemal'i böyle düşünmeye iten başlıca sebep, Osmanlı Devleti'nin parçalanmak üzere olmasıdır. Dönemin siyasal ve sosyal şartlarını tahlil etmeden yalnızca söylemler üzerinden yapılan analizler gerçek dışı olacak, özellikle Ali Kemal'in düşüncelerinin yanlış anlaşılmasıyla sonuçlanacaktır. Yine Akçura ve

³⁴⁴ Türk Yurdu, "Türkler İçinde Milli Hareket", *Türk Yurdu Mecmuası*, 14 Mayıs 1914/1 Mayıs 1330 , Y. 3, C. VI, S. 5, s. 156-157.

³⁴⁵ Ali Kemal, "Atâlet-i Fikriye", s. 1.

Türkçülerin de fikirlerini, düşünce yapılarını analiz ederken devrin zor şartları göz önünde bulundurulmalıdır. Kanaatimizce, Ali Kemal ve Akçura son derece iyi ve halis niyetlerle imparatorluğun kurtuluşu için çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Her ikisi de sahip oldukları bilgi ve birikim çerçevesinde tetkik ve analizler yapmışlardır.

Yusuf Akçura, tıpkı Ali Kemal gibi Osmanlı Devleti'nin Müslüman-Gayrimüslim fark etmeksizin bütün tebaaya adaletle ve eşit şekilde davrandığını, kimseyi kimseden ayırmadığını, tüm tebaanın devlet kademelerinde yükselme imkanına sahip olduğunu yinelemiştir. Ancak devrin şartlarının artık eskisi gibi olmadığını, Osmanlı'nın diğer unsurlarının milli ve manevi duygularının iyice kabardığını, işte bu yüzden artık Osmanlılığın pek işe yaramadığını ifade etmiştir. Diğer unsurların artık "*Ben Osmanlıyım*" demediğini, bu nedenle artık Türk unsurunun da "*Ben Türküm*" demesi gerektiğini beyan etmiştir.³⁴⁶

Türk Yurdu'nun cevabından sonra Ali Kemal iki makale daha ele alarak söylemlere cevap vermiştir. Ali Kemal bu yazılarında Türkçülük siyasetinin yanlış olduğunu, Osmanlı'nın bütünlüğünü tehlikeye düşürdüğünü, Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak için Osmanlılığın tek yol olduğunu ifade ederek "*Atâlet-i Fikriyye*"de söylediklerini yeniden tekrarlamıştır. Son dönemlerde devletin azınlık unsurlarının "*Osmanlılık*" üst kimliğini kabul etmediğine ve ayrılık sinyalleri verdiğini kabul etmiştir. Böylece Türk Yurdu'nun bu konudaki kaygılarını doğru bulmuştur. Ali Kemal burada kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Osmanlılığın bazı zaafı olduğunu kabul ettikten sonra izlenmesi gereken yolun Türkçülük olamayacağını, edilmesi durumunda sonun felaket olacağını ifade etmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti Türklük, İslamlık ve Osmanlılık üzerine bina edilmişti. Bunlardan Türklük belki yok sayılabilir lakin İslamlık ve Osmanlılık kesin surette yok sayılamaz, teklif dahi edilemezdi.³⁴⁷

4.5. Süleyman Nazif ve Ahmet Ağaoğlu'nun Osmanlılık Tartışmaları: "*Cengiz Hastalığı*"

II. Meşrutiyet ile yeniden zirve yapan Osmanlılık ideası, 31 Mart Darbesi'nden sonra duraksamaya başlamış ve Balkan Savaşları'ndan sonra önemini iyice kaybederek yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Bu dönemde Türkçüler, bir Türk kimliği oluşturmak için var gücüyle mücadele ederken Osmanlıcı ve İslamcılar da onlara sert eleştirilerde

³⁴⁶ Türk Yurdu, "Türkler İçinde Milli Hareket", s. 188-189.

³⁴⁷ Çelen, *Osmanlılık*, s. 53-54.

bulunmuşlardır. Son dönem Osmanlı müverrihlerinden olup Türkçü kimliğiyle öne çıkan Ahmed Ağaoğlu³⁴⁸, "*Türk Medeniyet Tarihi*" başlıklı yazılarını *Türk Yurdu*'nda yayımlamıştır. Osmanlıcı ve İslamcı düşünceleriyle tanınan Süleyman Nazif ise *İctihâd* üzerinden *Türk Yurdu*'na ağır eleştirilerde bulunmuştur. Böylece bir Osmanlıcı-Türkçü tartışmanın fitili daha ateşlenmiştir. Bazen tutarlı, bazen tutarsız, arada kendiyle çelişik ifadeleri ve karmaşık zihin dünyası, geniş vizyonu ile Ali Kemal ile benzerlik göstermektedir. Türkçülüğe karşı dik duruş sergilemiştir. Savaş zamanlarında din vurgusu yaparak toplumu diri tutmaya çalışmıştır.³⁴⁹

Süleyman Nazif, *İctihâd* dergisinde pek çok yazı kaleme almıştır. Kalemî güçlü, kendini iyi yetiştirmiş bir aydın ve devlet adamı olan Nazif, II. Meşrutiyet'ten sonra yavaş yavaş yükselmeye başlayan Türkçülüğe birçok eleştiri yapmıştır. Türkçüleri eleştirdiği "*Cengiz Hastalığı*" adlı makalesi meşhurdur. Yusuf Akçura'nın başını çektiği Türkçü aydınlar, Cengiz Han üzerinden Türk Birliği formülü üretmeye çalışmışlardır. Cengiz Han'ın, dünyadaki tüm Türkleri birleştiren ilk ve tek kişi olduğunu anlatarak kahraman ilan etmişlerdir. Osmanlıcılar ise Cengiz Han'ın kahraman değil bir "*zâlim*" olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Türkçüler, Türklerin daha önce birleşebildiğini ve bunu yine yapabileceklerini beyan etmişlerdir. Osmanlıcılar ise bunun sadece hayal ürünü olduğunu belirtmişlerdir. Yusuf Akçura'nın başını çektiği Türkçüler her platformda "*Türkçü Cengiz Han*" karakterini oluşturmaya çalışmışlardır. Osmanlıcılar ise *Cengiz Han*'ın tarihi bir karakter olup bugünle kıyaslanmasının ve uyarlanmasının imkansız olduğunu, Türkçülüğün devleti, milleti bölüp ayrıştırdığını iddia etmişlerdir.³⁵⁰

Türkçülerin, *Cengiz Han* üzerinden bir kahraman yaratmaya çalışmasını, son derece yaratıcı bir ifadeyle "*Cengiz Hastalığına tutulmuşlar*" şeklinde tasvir eden Süleyman Nazif, "*Bizim hakanımız Cengiz değil, Timur değil, Ömerü'l Faruk'tur, Selahaddin Eyyûbi'dir, Hüdâvendigâr ile Yavuz'dur.*" sözleriyle Türkçülere adeta meydan okumuştur. İslamiyet öncesi Türkleri ecdattan saymayan Nazif, Müslüman Türk hükümdarlarını da ecdattan saymamıştır. Oldukça ilginç olan bu durum Nazif'in Osmanlı Milliyetçisi olduğunu ortaya koyarken, Osmanlı'ya karşı savaşan Türk de olsa

³⁴⁸ Ahmet Agayef.

³⁴⁹ Çelen, *Osmanlıcılık*, s. 53-54.

³⁵⁰ Mehmet Kaan Çelen, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 4, Aralık 2016, s. 228-229.

onu reddettiğini göstermektedir. Cengiz ve Timur'u ecdattan saymayan Nazif, aynı şekilde Hülâgu'yu da Müslüman kanı döken bir zalim olarak addetmiştir.³⁵¹

Süleyman Nazif, Sultan Osman'ın ceddıyla birlikte Cengiz Han'ın gazabına uğramamak için önünden kaçarak birkaç yüz çadırla Anadolu'ya sığındığını ve daha sonrasında yine onlarla mücadele ederek Osmanlı Devleti'nin bugünlere geldiğini söylemiştir. Osmanlı'yı kuran kişinin Türk olduğunu kabul eden Nazif, kuranların ise Türkler olabileceğini kabul etmemektedir. Osmanlı Devleti'ni kuran şahsiyetlere yönelik olarak "*Bunlar Türk olmaktan ziyâde anâsır-ı mahalliyeden idiler.*" şeklinde bahsederek Osmanlı'yı kuranların sadece Türkler olmadığına dikkat çekmek istemiştir. Yani burada Türkçülere, Osmanlı'nın kurucularının sadece Türkler olmadığını, kuruluşta diğer unsurların da yer aldığını, bu sebepten devletin sadece Türklerin değil diğer unsurların da devlet olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Osmanlı'nın yerli unsurlarla birleşerek kurulduğunu, diğer Türk kavimlerinin ise Osmanlı'ya savaş açarak daima zarar verdiğini ifade etmiştir. Yani dolaylı yoldan Osmanlıcılığın aslında Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarih olan 1299'dan beri mevcut olduğu, bu devletin Anâsır-ı Osmaniye'nin devleti olduğunu ifade etmek istemiştir.³⁵²

Süleyman Nazif'in, Orta Asya'dan Cengiz'in önünden kaçan dört yüz çadırlık Türk boyunun Osmanlı Devleti gibi mazisi başarılarla dolu yüce bir imparatorluğu kuramayacağını söyleyerek Türkleri küçümsemesi üzerine Ahmet Ağaoğlu; Türkler tarafından kurulan Selçuklu İmparatorluğu yıkıldıktan sonra yine Türkler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğunu ifade etmiştir. Ağaoğlu, Süleyman Nazif'in; Türkler yerel unsurlarla birleşerek Osmanlı'yı vücuda getirdiler gibi söylemleri üzerine, "*Bunun dünyada başka bir örneği var mıdır?*" diye sormuş ve akabinde "*Elbette gösteremezsiniz!*" diyerek Nazif'in iddialarının gerçekle alakası olmadığını ifade etmiştir. Ağaoğlu, Nazif'e; Osmanlı'nın kuruluşuyla ilgili söylemlerine kaynak göstermesini, kim ve neye göre konuştuğunu belirtmesini istemiştir. Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul'un "*kimin nâmina, kime karşı "Uçbey"lik*" yaptığını sorduktan sonra tarihi vesikaların ortada olduğunu, Osmanlı'yı kuranların şüphesiz Türkler olduklarını, bunun birçok kaynakta belirtildiğini vurgulamıştır.³⁵³

³⁵¹ Süleyman Nazif, "Darü'l Fünûn-i Osmânî Türk Tarih-i Medeniyeti Muallimi Ahmed Agayef Beyefendiye", *İctihâd*, S. 71, 11 Temmuz 1329, s. 1549.

³⁵² Nazif, "Türk Tarih-i Medeniyeti Muallimi Ahmed Agayef Beyefendiye", S. 74, s. 1622.

³⁵³ Ahmed Agayef, "Cevaba Cevap", *Türk Yurdu*, C. IV, S. 24, Eylül 1329, s. 832-834.

Süleyman Nazif, Osmanlı Devleti'nden başka hiçbir Türk Devleti'nin Türk olarak kabul etmemekle birlikte Osmanlı ile mücadele edenlerin hain olduğunu ifade etmiştir. Süleyman Şah'ın Orta Asya'dan Cengiz'in zulmü yüzünden barınmadığını ve Batı'ya göç etmek zorunda kaldığını vurgulamıştır. Cengiz ve onun soyunun acımasızca zulmettiğini, dünyanın en zalim insanlarından biri olduğunu, barbarca nice kavimleri yok ettiğini, hilafetin de yine onlar yüzünden defalarca yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını, Türk ve Müslümanların Cengiz soyundan, "*Tatar*" ve "*Mongollar*"dan nefret ettiğini söylemiştir.³⁵⁴

Süleyman Nazif, en sert eleştirisini ise tam bu noktada yapmaktadır. Yusuf Akçura'nın başını çektiği Türkçülerin sürekli olarak Cengiz'den bahsettiklerini, ağızlarından düşürmediklerini, Cengiz'i Hz. Muhammed'in yerine getirmek istediklerini ifade etmiştir. Celal Nuri de Cengiz ve Timur'u Osmanlı'nın ve haliyle Osmanlı Türkleri'nin düşmanı olarak görmüştür. Celal Nuri, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek burada Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerin, Orta Asya'daki Türklerden farklı olduğunu, burada zaman içinde farklı milletlerle etkileşime girerek Osmanlı milleti haline geldiklerini beyan etmiştir. Celal Nuri de Süleyman Nazif gibi Osmanlı'yı kuran Türklerin Batı'ya göç etme sebebinin Cengiz ve torunlarının zulmü olduğunu yinelemiştir.³⁵⁵

Süleyman Nazif, Osmanlı Devleti'ni Osmanlı Milleti'nin vücuda getirdiğini iddia ederek *hakim millet* kavramına tümenden karşı çıkmıştır. Bu düşünceleriyle Ali Kemal gibi Osmanlıcılardan ayrılmış, çok daha katı ve sert bir Osmanlıcılık fikri ve siyaseti gütmüştür. Selçuklu dahil olmak üzere Osmanlı'dan başka tüm Türk Devletlerini yok saymaktadır.³⁵⁶ Bu konuyla ilgili olarak Ahmet Ağaoğlu ise, "*Gazi Osman ise behâdir ki Osmanlı Türklerini yaratmadı*" ifadeleriyle Türklerin Osmanlı'dan çok daha önceki tarihlerde yaşamış, büyük devletler kurmuş, büyük mücadeleler vermiş bir millet olduğunu ifade ederek Süleyman Nazif'in Osmanlı'dan başka hiçbir Türk'ü Türk kabul etmemesine cevap vermiştir. Osmanlı tarihini anlamak için Selçukluları bilmek gerektiğini, onları da öğrenmek için Türkleri, tarihlerini, teşkilatlarını, sosyal yaşantılarını bilmek lazımdır demiştir. Eğer bunlar bilinmezse Osmanlı Türkleri'nin

³⁵⁴ Süleyman Nazif, "Cengiz Hastalığı", *İctihâd*, S. 72, 18 Temmuz 1329, s. 1574.

³⁵⁵ Çelen, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", s. 247.

³⁵⁶ Süleyman Nazif, "Ahmed Agayef Beye Cevab", *İctihâd*, S. 79/2, 5 Eylül 1329, s. 1733.

tarihi de bilinmez, ortada kalır demiştir. Ağaoğlu bu ifadeleriyle, Nazif'in tarih ilmini bilmediğini, bilgisi olmayan konularda yanlış bilgiler aktardığını düşünmüştür.³⁵⁷

Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan Türk unsurunun diğer unsurlardan bir farkı olmadığını, hatta canla başla ayrılıkçı politikalarına devam eden azınlık unsurlarla eşit olduğunu savunmuştur. Türk dünyasının geri kaldığını, Osmanlı Devleti'nden başka hiçbir Türk unsurun dünya tarihine olumlu katkı yapamadığını, Asya Türkleri'nin oldukça geri kalmış olduğunu, ilerleyemediğini, aydınlanamadıklarını ifade etmiştir. Türkçülerin, Asya Türkleri'ni son derece yükselmiş vaziyette bulunan Osmanlı Devleti seviyesine çıkarmakla uğraşmaları gerektiğini ancak talihsiz bir şekilde Osmanlı'yı geri kalmış olan Asya Türkleri'nin seviyesine indirmek istediklerini dile getirmiştir. Mazisi başarılarla dolu, dünyaya nizam vermiş, altı yüz senelik bir imparatorluğu ve milleti, yüzlerce yıl geriye götürmenin tehlikeli bir iş olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁸

Süleyman Nazif'in, Osmanlı Devleti'ni Osmanlı Milleti'nin kurup, vücuda getirdiğinden bahsetmesi üzerine Ahmet Ağaoğlu; *"Bir Osmanlı Devleti siyâseten teşekkül etmiş ise de bir Osmanlı milliyeti, Osmanlı vicdânı teşekkül etmemiştir."* cümleleriyle cevap vermiştir. Ağaoğlu, Nazif'in; Türk tarihini bilmediğini, Osmanlı Devleti'ni ve Türk milletini anlayabilmek için Türk tarihini baştan sona kadar bir bütün halinde ele almak gerektiğini, Osmanlı diye bir ırk olmadığını ancak Türk diye bir ırkın tarihin en başından itibaren var olduğunu, Türklerin Osmanlı'dan önce var olduğunu, sonsuz kadar da var olacağını beyan etmiştir.³⁵⁹

4.6. Ziya Gökalp ve Osmanlılık

En başlarda Osmanlıcı olan Ziya Gökalp II. Meşrutiyet ile gelen Osmanlıcı siyasetin en güçlü destekçilerinden olmuş, bir dönem İslamcılık akımını savunmuş ve sonunda Türkçü fikirleriyle ön plana çıkmayı başarmış önemli bir Osmanlı aydınıdır. İttihat ve Terakki ile çok yakından ilişkisi bulunan Ziya Gökalp, bu cemiyetten hem etkilenmiş, hem de etkilemiştir. 1909 yılında İttihat ve Terakki'nin büyük kurultayı için Selanik'e gitmiş, burada Türkçü-Ulusalcı fikirlerle karşılaşmış ve fikirlerini yeniden sorgulayarak daha büyük ve daha özgün fikirlere ihtiyaç olduğu kanısına varmıştır. Bu dönemde

³⁵⁷ Ahmed Agayef, "Sâbık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendiye", *Türk Yurdu*, 25 Temmuz 1329, C. IV, S. 21, s. 705-706.

³⁵⁸ Nazif, "Ahmed Agayef Beye Cevab", s. 1734.

³⁵⁹ Ahmed Agayef, "Cevâba Cevâb", *Türk Yurdu*, 5 Eylül 1329, C. IV, S. 24, s. 832-834.

Batı'yı daha iyi tanımaya çalışan Gökalp, yeni çözüm yolları bulmak için sürekli bir gayret içerisinde olmuştur.³⁶⁰

Ziya Gökalp, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının zorunluluktan dolayı ortaya çıktığını vurguladıktan sonra bir kavimde milliyet hissi uyandıktan sonra diğer kavimlere de kolayca geçer demiştir. Bir kavim milliyetçiliği benimsedikten sonra benliklerinin farkına vararak mücadelecı ruhları ön plana çıkar. Milliyetçilik Osmanlı ülkesinde zuhur ettikten sonra önce Gayrimüslimlerde, sonra Arnavutlar'da, Araplar'da ve son olarak da Türkler'de belirmiştir. Osmanlı Devleti'nin varlığı tehlikeye düşmesin diye Türkler uzun süre "*Türklük yok Osmanlılık var*" demişlerdir.³⁶¹

Ziya Gökalp Osmanlıcılık fikrinde ısrarcı olanları eleştiri yağmuruna tutmuştur. Dört senelik tecrübenin sonunda milletlerin dağılmasını engelleyip bir arada tutabilmek için "*Ben Türk değilim, Osmanlıyım*" diyen Türklerin, milletleri bir arada tutamayacaklarını sonunda anlayabildiklerini söylemiştir. Milliyet zevkini tadan bir milleti ancak milliyetçiliğin getirdiği heyecanın kurtarabileceğini vurgulamıştır. Türklerin, Osmanlılık hayali peşinde koşarken diğer milletlerin bağımsızlık yolunda emin adımlarla ilerlediklerini göremediklerini ifade etmiştir. Türklüğün, Osmanlılığı güçlendirdiğini vurgulayan Gökalp, "*Türklük kozmopolitiğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgâhidir*" demiştir. Gökalp, Ali Kemal gibi aşırı Osmanlıcıları kastederek birtakım gençlerden oluşan aşırı uçları vardır ve bunlar yanlış yorumlara sebep olmaktadır demiştir. Gökalp, Osmanlıcılık fikri sebebiyle Türkçülüğün geri kaldığını, Osmanlıcılığa nazaran Türkçülüğün hakikate en yakın akım olduğunu ifade etmiştir.³⁶²

Ziya Gökalp, Osmanlıcılık siyasetinin 31 Mart Olayları'ndan sonra gücünü kaybetmeye başladığını, Osmanlıcılığın yerini ise İslamcılık siyasetinin almaya çalıştığını vurgulamıştır. Gençlerin Osmanlıcılar ve İslamcılar şeklinde iki gruba ayrıldığını ifade eden Gökalp; Osmanlıcıları, milli kimliklerini kaybetmişler, İslamcıları ise milli kimliklerine bakılmaksızın Müslüman olanlar şeklinde anlatmıştır. Yani her iki grubun da ulusal kimlerinin olmadığına ve aslında her ikisinin de çağdışı ve zararlı olduğunu beyan etmiştir. Çünkü ona göre devrin fikir akımı ve takip edilmesi gereken siyasi

³⁶⁰ Mehmet Emin Bars, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S. 2, s. 43.

³⁶¹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, Ankara 1976, s. 3.

³⁶² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 15-19.

hareketi Türkçülük idi. Onun Türkçülük tanımının içinde Osmanlılık ve İslamcılık da mevcut idi. Osmanlılık ve İslamcılığın Osmanlı Devleti'ne zarar verdiğini, bir milletin geleceğini yok ettiğini düşünen gençlerin sayısının hiç de azımsanmayacak kadar çok olduğunu söylemiştir.³⁶³

Ziya Gökalp, Ali Kemal gibi bazı aydınların Osmanlı'yı tek millet olarak göstermesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre Osmanlı diye bir millet yoktur ve hiç olmamıştır. Osmanlı, bir millet değil yalnızca ve sadece üst kimliktir. Osmanlı Devleti'nin içinde medeniyet inşa edebilen, köklü milletlerin olduğunu ifade etmiştir. Gökalp, Osmanlılar ne yaparlarsa yapsınlar azınlık unsurlar Osmanlı'dan ayrılmak için ellerinden geleni yapacağını belirtmiştir. Osmanlılık kavramının "*sunî*" olduğunu söylemiştir. Artık böyle sunî bir yapının yaşamasının imkanı yoktur. Yani Osmanlı yıkılmaya mahkumdur. Bundan sonra Osmanlı'nın tüm unsurlarının tek tek bağımsız olacağını ve her ulusun tek başına ayrı bir devlet kuracağını beyan etmiştir. Avrupa'da beş yüz yıldan devam eden bu akımın eninde sonunda Osmanlı coğrafyasına da sıçrayacağını, milliyetçilik ateşinin bir gün Osmanlı'yı da yıkacağını söylemiştir. Cihan Harbi'nden sonra birçok Osmanlıcı düşünürün pişmanlık duyarak Türkçülük fikrini benimsediğini ifade etmiştir.³⁶⁴

4.7. Osmanlılık Fikrinin Sonu

Tanzimat ile beraber aydın ve bürokrat zümre içinde geniş taraftar bularak devletin resmi ideolojisi haline gelen Osmanlılık, Sultan II. Abdülhamit zamanında biraz geri planda tutulmuş ancak yine de uygulaması devam etmiş, II. Meşrutiyet ile yeniden zirve yapmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında meydana gelen gelişmeler karşısında da yine bürokratik kökeninden kurtularak halk kitleleri tarafından benimsenmemiş artık sürdürülememiştir.³⁶⁵

Osmanlı haklarını kaynaştıracak eşitlik prensibi olan Osmanlılık anlayışı, 93 Harbi ve özellikle de Balkan Savaşları sonrasında gücünü tamamen yitirmiştir. Balkan ulusları her fırsatta kendi milli kimliklerini gururla savunurken Araplar ise bir türlü Osmanlılığına adapte olamamışlar ve sonunda ayrılık sinyalleri vermeye başlamışlardır.

³⁶³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Salim Çonoğlu, Ankara-Matbûât ve İstihbârât Matbaası, Ötüken Yayınları, Ankara, s. 28-29.

³⁶⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 10-15.

³⁶⁵ Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık", s. 94-95.

Türkler de kaynaşmayı sağlayamayacağını anlayınca son çare olarak mecburen Türkçülük siyasetine yönelmek zorunda kaldılar. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin doğal politikası olduğu için gayri resmi de olsa Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiştir.³⁶⁶

Gayrimüslimlerin kendi milliyetlerinin peşinde koşmaları ve buna bağlı olarak kurucu ve yönetici unsuru oluşturan Türklere karşı cephe almaları ve ayrıca Batılı devletlerin sürekli olarak azınlıkları desteklemesi Osmanlılık hareketini zayıflatırken, devletin kurucu ve yönetici unsuru olan Türklere karşı Türkçülük idealini güçlendirmiştir. 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgi alması, Osmanlılık siyasetinin başarısız olduğunu göstermiştir. Balkan Savaşları; Türklerin, Osmanlılık siyasetiyle imparatorluk bakiyesinde bulunan diğer unsurları Osmanlılık kimliğinde birleştiremeyeceğini fark etmesine sebep olmuştur. Artık Osmanlı yurttaşlığı fikrinin anlamı tamamen kaybolmuştur.³⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin eşitlik ve kaynaşmaya yönelik tüm politikaları Avrupalı devletler tarafından doğrudan müdahalelerle engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle Balkan uluslarını Osmanlı'dan koparmak için açıkça kışkırtmışlardır. Aynı politikayı Araplar üzerinde de deneyen Avrupalı devletler, büyükelçileri vasıtasıyla Osmanlılık düşüncesinin başarısız olması için kıyasıya mücadele etmişlerdir. Yani Avrupalı devletler, Osmanlılık idealini büyük bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bununla beraber içeride Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi aydınlar Türk milli kimliğinin oluşumunu geciktirdiği düşüncesiyle Osmanlılık siyasetini şiddetle eleştirmişler, karşı çıkmışlar, Türkçülük fikrinin benimsenmesi için mücadele etmişlerdir. Nitekim Osmanlı'nın meşhur Osmanlılık ideası yaklaşık 90 yıl yaşatılmaya çalışılmış, ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlılık düşünce ve siyaseti, Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla son bulmuştur.³⁶⁸

³⁶⁶ Demir, "Tanzimat Döneminde..", s. 343.

³⁶⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 98.

³⁶⁸ Demir, "Tanzimat Döneminde..", s. 343.

SONUÇ

Fransız İhtilali sonrasında daha net şekilde ortaya çıkan milliyetçilik akımının 19. yüzyılın henüz başlarında Osmanlı Devleti'ne sığraması üzerine, devlet adamlarının milliyetçiliğe önlem olarak geliştirdikleri etnik unsurları birleştirmeyi amaçlayan Osmanlılık ideali, Tanzimat sonrasında sistemleştirilmiş ve bu dönemde devlet politikası haline getirilmiştir. Tanzimat döneminde dini anlayışa dayalı *Millet Sistemi*'ni, etnik kimliğe dayanan *Osmanlı Uluslar Birliği* şeklinde dönüştürmek isteyen devlet, Osmanlılık politikasıyla bu hedefine ulaşmaya çalışmıştır. 1876 yılında I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ile somut biçimde en zirve dönemini yaşayan Osmanlılık, 93 Harbi'nden sonra önemini kaybederek yerini başka fikirlere bırakmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde birtakım aydın zümreleri tarafından benimsenerek gizliiden yaşatılmaya çalışılan Osmanlılık, Jön Türkler ve İttihat-Terakki'nin büyük mücadeleleri sonunda 1908 yılında II. Meşrutiyet ile tekrar zirve yaşamış, ancak bu kez de Balkan Savaşları sırasında büyük hayal kırıklığı yaşanması üzerine önemini kaybetmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen I. Dünya Savaşı sonrasında ve mütareke döneminde bir şekilde yeniden gündeme gelmiş ve tamamen ortadan kalkmıştır.

Tanzimat'tan sonra devletin resmi ideolojisi olan ve "*İttihâd-ı Anasır-ı Osmaniye*" şeklinde adlandırılan Osmanlılık siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dini ve etnik gruplarını kardeşlik ülküsüyle bir araya getirmeyi amaçlamış ancak başarısız olmuştur. Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihatçıların çoğunluğu tarafından benimsenen bu fikir akımının içinden, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi fikirler doğmuştur. Devlet adamları, askerler ve aydınlar arasında yayılan bu fikir hareketlerinden hangisinin ülkenin faydasına olacağı hakkında pek çok görüş öne sürülmüş, basında birçok yazı kaleme alınmıştır ve çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.

Sultan II. Abdülhamit'in, 93 Harbi yenilgisini bahane ederek kaldırdığı I. Meşrutiyet sonrasında Osmanlılar ile Abdülhamit yönetimi karşı karşıya gelmiş ve bu amansız mücadele II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlılar lehine sonuçlanmıştır. Osmanlılık fikrini savunan Yeni Osmanlılar en başında yine birer Osmanlı olan Âli ve Fuad Paşalar ile anlaşmazlığa düşmüşler, tartışmalar yaşamışlardır. Sonrasında Sultan Abdülaziz yönetimiyle anlaşmazlık yaşayan Osmanlılar I. Meşrutiyet'in ilanı ile zafere ulaşmışlar lakin 1878 sonrasında bu kez Sultan II. Abdülhamit rejimiyle anlaşmazlık yaşamışlardır.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın azınlık unsurlarının Osmanlı aleyhine düşmanlarla iş birliği yapması Osmanlı fikirlere sahip olan Yeni Osmanlıları biraz olsun yıldırırken birkaç sene içinde yeniden teşkilatlanmaya başlamışlar ve 20. yüzyılın başından itibaren kararlı şekilde yeniden Meşrutiyet hayallerine doğru emin adımlarla yürümüşlerdir. Padişah II. Abdülhamit ise bu dönemde daha çok İslamcılık siyaseti yürütmüş, Jön Türklerin Osmanlılık siyasetlerine karşı çıkmıştır. Fakat bu dönemde eğitim-öğretim gibi bazı kurumlarda Osmanlı siyaseti devam etmiştir.

Osmanlılık fikrini Yeni Osmanlılar'dan devralan Jön Türkler, sağlam bir teşkilatlanma süreci geçirmişler, yurt içi ve yurt dışında toplantılar organize etmişler, gazete ve dergiler çıkarmışlar II. Abdülhamit rejimine karşı Osmanlılık davalarını en iyi şekilde savunmuşlardır. Jön Türkler tarafından hürriyet ve meşrutiyet naralarıyla kurulan İttihat ve Terakki ordu ve siyasette giderek güçlenmiş ve 1908 yılında Sultan Abdülhamit'i meşrutiyet ilan etmek zorunda bırakmıştır. Gelen baskılar neticesinde Sultan II. Abdülhamit, Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmiş, Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymuş, Meclisi Mebusan yeniden açılmış ve siyasi partiler, gazeteler kurulmaya başlanmıştır.

20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı'nın azınlık unsurları arasındaki ayrılıkçı hareketlerin giderek şiddetlenmesi, devletin içine düştüğü siyasi ve ekonomik sorunlar devlet adamları ve aydınların yeni çıkış yolları aramasına sebep olmuştur. Bazı devlet adamları ve aydınlar kurtuluşu Osmanlılık'ta görürken bazıları İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Sosyalizm'de görmüştür. Özellikle basın organları üzerinden Osmanlılar ile Türkçüler arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Her iki taraf da birbirine karşı kendi fikrinin daha doğru olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Yine aynı şekilde 1908 sonrasında İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık'tan uzaklaşmasıyla karşısında Osmanlı bir muhalefet zuhur etmiş ve iktidar ile muhalefet amansız bir Osmanlılık tartışmasının içine sürüklenmiştir.

Osmanlılık 1908-1913 yılları arasında, devletin resmi ideolojisi olmuştur. Osmanlılık bu dönemde üç farklı grup tarafından tartışılmıştır. Birinci grubu, çok uluslu imparatorluğun dağılmasının ancak Osmanlılık politikasıyla önlenebileceğini düşünenler oluşturmaktadır. Ali Kemal, Süleyman Nazif gibi Müslüman Türkler, bu Osmanlı grubun önderlerindedir. Fikirlerinde Osmanlılık kavramını Türklük ile harmanlayarak Osmanlı-Türkçü-İslamcı bir yapıya kavuşturmaya çalışmışlardır.

İkinci grubu Gayrimüslimler oluşturur. Bunlar Osmanlıcılık idealini yalnızca kurucu unsur olan Türklerin benimsediğini, kendilerini kapsamadığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle Osmanlı kimliğini reddetmişler, dış destekli olarak kendi uluslarının birlik, beraberlik ve bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir. Üçüncüsü ise kararsızlar grubudur. Bu grupta Türk olmayıp Müslüman olan topluluklar yer alır. Çoğunluğunu Arnavutlar ve Araplar oluşturur. Yüzyıllarca Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan bu Müslüman unsurlar, kendi milliyetçilik düşünceleriyle Osmanlılık ideali arasında kararsız kalmışlardır. Ne yazık ki bu unsurlar, her ne kadar Müslüman da olsalar kurucu unsur Türkler gibi Osmanlılık kimliğine adapte olamamışlar ve sonunda Osmanlı'dan ayrılmışlardır.



KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- AHMAD, Feroz (1999), *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Çev. Fatmagül Berktaý Baltalı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AHMET, Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 40-Tetimme*, Ed. Cavit Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKBULUT, Uğur (2013), "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/5, Ankara, s. 31-57.
- AKÇA, Gürsoy (2007), "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. VI, S. 1, s. 57-68.
- AKÇURA, Yusuf (1976), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKÇURA, Yusuf (1978), *Türkçülüğün Tarihi*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul.
- AKÇURA, Yusuf (2018), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara.
- AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Çev. Mustafa Yeni, Ötüken Yayınları, Ankara.
- AKÇURAOĞLU, Yusuf (1911/1329), *Eski Şura-yı Ümmet'de Çıkan Makalelerimden*, İstanbul.
- AKIN, Mahmut Hakkı (2012), *Namık Kemal'in Siyasi Düşüncesinde Temel Kavramlar: İlerleme, Hürriyet, Vatan*, Ed. Hüseyin Su, Abdurrahim Karadeniz, Namık Kemal Üniversitesi Yayınları, Tekirdağ.
- AKSANYAR, Necati (1999), "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 229-244.
- AKŞİN, Sina (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina (2011), *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, C. III, İstanbul.
- AKŞİN, Sina (2013), Cemil Koçak vd., *Türkiye Tarihi*, C. IV, Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKYILMAZ, Gül (1999), "Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, C. I, S. 2, s. 233-353.
- AL, Gülşah (2006), "II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İhtilaf Fırkası", *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

- ALKAN, Mustafa (2015), "Osmanlı'da Millet Sistemi", *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- ASLAN, Taner (2006), "Garpcılar ve Garpcılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, S. 14/2, s. 629-636.
- ASLAN, Taner (2008), "İttihâd-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 47, s. 79-120.
- AYDIN, Mithat (2005), "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Tarihi Dergisi*, S. 17, 101-115.
- BARS, Mehmet Emin, "Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, S. 2, s. 38-51.
- BASSAT, Yuval Ben; Ginio, (2016), "Bir Vaka Çalışması Olarak Jön Türk Döneminde Filistin", *Jön Türklerin Filistin'i*, Çev: Erkan Ünal, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- BAŞAR, Cansu Koç (2017), "Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 1, s. 195-231.
- BERKES, Niyazi (2014), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BEYDİLİ, Kemal (2013), "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, s. 430-433.
- BİLGİ, Nejdet (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak (2008), "Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi*, C. 2, S. 3, s. 211-226.
- BİRİNCİ, Ali (1990), *Hürriyet ve İhtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- BİRİNCİ, Ali (1998), "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 507-511.
- BURAK, Durdu Mehmet (2003), "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, s. 291-318.
- CAMPOS, Michale U. (2015), *Osmanlı Kardeşler*, Çev: Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CAMPOS, Michalle U. (2015), *Osmanlı Kardeşler*, Çev. Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- CAMPOS, Michelle U. (2016), "Osmanlı'nın Son Döneminde Filistin'de Yurttaşların Yaratılması, Yurttaşlığın Sorgulanması", *Jön Türklerin Filistin'i*, Çev: Erkal Ünal, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa (1991), *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇELEN, Mehmet Kaan (2012), "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 4, s. 129-140.
- ÇELEN, Mehmet Kaan (2016), "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 4, s. 227-254.
- ÇELEN, Mehmet Kaan (2017), *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ÇETE, Aslı (2007), "Rigas Velestinlis ve Namık Kemal'de Osmanlıcılık Düşüncesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 4, s. 113-128.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2005) "Midhat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, s. 7-11.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2016), "II. Abdülhamit'in İç Politikası: Bir Değerlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 47, s. 310-324.
- ÇETİNTAŞ, Ahmet (2018), "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, S. 56, s. 310-324.
- ÇİLLER, Yavuz (2015), "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. X, S. 2, s. 45-65.
- ÇORA, Emel (2015), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Danıştay'ın Gelişim Süreci" Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- DAYANÇ, Muharrem (2012), "Ahmet Mithat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 7/1, s. 837-847.
- DEMİR, Fevzi (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara.
- DEMİR, Şerif "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 331-348.
- DEMİR, Şerif (2011), "Tanzimat Döneminde", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 331-348.
- DOĞAN, İsmail (1991), *Tanzimat'ın İki Ucu Münif Paşa ve Ali Suavi*, İz Yayıncılık, İstanbul.

- DÖLEK, Deniz (2010), "Yerelde İdeolojik Dönüşüm: II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayeti'nde Osmanlılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Ed. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ERYILMAZ, Bilal (1990), *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul.
- FENDOĞLU, H. Tahsin (2002), "1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)", *Türkler*, Ed. H. Celal Güzel vd., C. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- FSHAZİ, Falma (2008), "II. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 38, s. 161-178.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya (1976), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, Ankara.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Salim Çonoğlu, Ankara-Matbûât ve İstihbârât Matbaası, Ötüken Yayınları, Ankara.
- GÖKTÜRK, Gökhan (2016), "Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 54, s. 245-273.
- GÜLSOY, Ufuk (2000), *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Kitabevi, İstanbul.
- GÜNEL, Necmi (1993), "II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi", Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul.
- GÜNER, Fethullah (2008), "Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak Osmanlılık Hareketi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- GÜRÜN, Kamuran (1983), *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet (2019), "İttihat ve Terakki'nin Politikaları Bağlamında Türkçülük, Osmanlılık ve Türkleştirme Tartışmaları", *19.yy.'dan 20. yy.'a Osmanlı'da Vatandaşlık Kavramının Gelişimi*, S. 182, s. 64-69.
- HAMMER, J. Von (2007), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, Haz. Ahmet İzci, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (2001), "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 476-484.

- HANİOĞLU, M. Şükrü (2004), "Meşrutiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, s. 388-393.
- HANİOĞLU, Şükrü (1985), "Batıcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İLGAZİ, Abdullah (2009), "Mizancı Murad ve Jön Türkler", *History Studies*, S. I/I, s. 108-133.
- İNALCIK, Halil (2016), *Devlet-i Aliyye*, C. IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İNCE, Yunus (2017), II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXXII/2, s. 427-457.
- İRTEM, Süleyman Kâni (2004), *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yayınları, İstanbul.
- KALAYCI, Hakkı; Celalettin Yanık (2011), "Prens Sebahattin'in Ahrar Fırkası'nın Sosyolojik Analizi", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 291, s. 264-269.
- KALUÇ, Şenol (2009), "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 53-54, s. 177-213.
- KARA, İsmail (2003), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KARACA, İclal (1991), "1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 7, s. 539-550.
- KARAKAŞ, Mehmet (2018), "II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük Düşüncesi ve İttihat-Terakki'nin Rolü", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, S. 65, s. 195-208.
- KARAL, Enver Ziya (1977), *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (1988), *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara.
- KARAMAN, Hayreddin (1994), "Efgânî, Cemaleddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XX, s. 456-466.
- KARPAT, Kemal (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H. (2014), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KASALAK, Kadir (2009), "Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, s. 69-78.

- KOÇ, Yunus (2011), "Yusuf Akçura (1876-1935)", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 281, s. 67-71.
- KOÇ, Yunus (2018), "Tahayyül Edilen Siyasal Bir Üst Kimlik: Osmanlıcılık", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, s. 267-281.
- KODAMAN, Bayram (2002), "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- KOLOĞLU, Orhan (1989), İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısıriyye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara.
- KÖSEOĞLU, Nevzat (2011), "Ziya Gökalp", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 281, s. 59-66.
- KÜÇÜK, Cevdet (1991), "Bâbîâli Baskını", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1991 s. 389-390.
- KÜÇÜK, Cevdet (1999), *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜKKOYUNCU, Senem (2010), "Bir Üst Kimlik Projesi Olarak "İttihâd-ı Anâsır" Kavramına İktidar ve Muhalefetin Yaklaşımları (1908-1913)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- LEWIS, Bernard (2000), Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıatlı, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara.
- MARDİN, Şerif (1983), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1989), "Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi", Çev. Kemal Berkarda, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, C. X, S. 1/3, s. 58-76.
- MARDİN, Şerif (1996), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (2006), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MEZİLİ, Önder (2016), 1903-1907 Yılları Arasında Kahire'de Yayınlanan Türk Gazetesine Göre Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- MOREAU, Odile (2008), "Jön Türkler ve Emperyalizme Karşı Direnen Gizli Örgütler", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 46, C. II, s. 9-23.
- ORTAYLI, İlber (1985), "Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2002), *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

- ORTAYLI, İlber (2015), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ÖMERCİ, Ozan (2010), "Jön Türkler ve İttihat Terakki", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 8, s. 95-109.
- ÖZCAN, Azmi (2001), "İslamcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 62-65.
- ÖZCAN, Azmi (1998), "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, 1998, s. 546-553.
- ÖZCAN, Azmi (2005), "Milliyetçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXX, s. 84-87.
- ÖZCAN, Azmi (2007), "Osmanlıcılık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, s. 485-487.
- POLAT, Ezgi Güzel (2011), "Osmanlı'dan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 3, s. 127-157.
- RAMSAUR, Ernest E. (1972), *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul.
- Said Halim Paşa, "Buhranlarımız", Hz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Tercüman 1001 Temel Eser*, İstanbul.
- SÜRGEVİL, Sabri (1997) "Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kıskaçında Balkanlar", *Tarih ve Milliyetçilik*, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Mersin.
- TEMÜR, Haydar (2017), "Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, s. 233-276.
- TORUN, Aytül Tamer (2014), *İttihatçıların Geçmişle Hesaplaşması: Ali Kemal-Bahaeddin Şakir Davası*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2014
- TUNAYA, Tarık Zafer *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, C. I, İstanbul 1988.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2003), "Mahmud Şevket Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, s. 384-386.
- TÜRKÖNE, Mümtazer (1991), *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UÇAR, Fuat (2018), "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 18, s. 81-108.
- UÇMAN, Abdullah (2013), "Ziya Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, s. 475.479.

- UYANIK, Mevlüt (2002), "Osmanlı Düşünce Tarihinde Parlamenter Sistem Arayışları: İslamiyet'in Belirleyiciliği Üzerine Değerlendirmeler", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 47-60.
- UZUN, Mustafa (1989), "Ali Kemal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul s. 405-408.
- ÜNAL, Yenal (2008), "Ahmet Ferit Tek'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (7 Mart 1878 - 25 Kasım 1971)", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 1, s. 19-47.
- ÜNAL, Yenal (2009), *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- VAHAPOĞLU, Hidayet (2005), *Osmanlı'dan Günümüze Azınlıklar ve Yabancı Okullar*, MEB Yayınları, İstanbul.
- YAMAÇ, Müzehher (2014), "İlk Anayasa 1876 Kanun-i Esasisi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 5, s. 54-68.
- YANGIN, İlhami (2009), *Osmanlı'da Sosyalizm*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1995), *Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel*, Ed. Recep Duymaz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, M. Cengiz (2011), "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, s. 1-14.
- YÜCE, Nuri (1989), "Akçura, Yusuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul s. 228-229.
- YÜCEL, M. Serhan (2016), *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ZEYREK, Suat (2013), "İkinci Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6/2, s. 25-58.
- ZÜRCHHER, Erik Jan (2015), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

Süreli Yayınlar

- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Osmanlı Ne Demektir? İttihâd-ı Anâsır Nasıl Mümkündür?", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Kanunusâni 1910.
- Akçuroğlu Yusuf, "Meclis-i Umûmî'de Siyaset-i Umûmiye Müzakeresi II: İttihâd-ı Anâsır Meselesi", *Sırât-ı Müstakim*, 16 Kânûn-ı Evvel 1326/29 Aralık 2310, C. V, S. 121.
- Ali Kemal, "Telîf-i Anâsır", *Peyam*, 5 Kânûn-ı Evvel 1913, S. 22.
- Ali Kemal, "Siyâset-i Anâsır", *Peyam*, 26 Kânun-ı Sâni 1914, S. 72.

Ali Kemal, "Türkler, Osmanlılar", *Peyam*, 2 Kânûn-ı Evvel 1913/15 Aralık 1913, S. 19.

Türk Yurdu, "Türkler İçinde Milli Hareket", *Türk Yurdu Mecmuası*, 14 Mayıs 1914/1 Mayıs 1330, Y. 3, C. VI, S. 5.

Süleyman Nazif, "Darü'l Fünûn-i Osmânî Türk Tarih-i Medeniyeti Muallimi Ahmed Agayef Beyefendiye", 11 Temmuz 1329, *İctihâd*, S. 71.

Ahmed Agayef, "Sâbık Trabzon Valisi Süleyman Nazif Beyefendiye", *Türk Yurdu*, 25 Temmuz 1329, C. IV, S. 21.

Tesisat, 1327, S. 131, s. 4.

Tanzimat, 25-29 Nisan 1325.

Süleyman Nazif, "Cengiz Hastalığı", *İctihâd*, 18 Temmuz 1329, S. 72.

Ahmed Agayef, "Cevaba Cevap", *Türk Yurdu*, Eylül 1329, C. IV, S. 24.

Süleyman Nazif, "Ahmed Agayef Beye Cevab", *İctihâd*, 5 Eylül 1329, S. 79/2.

Ahmed Agayef, "Cevâba Cevâb", *Türk Yurdu*, 5 Eylül 1329, C. IV, S. 2.

Tanin, 27 Teşrin-i Sâni 1324/10 Aralık 1908, no: 130.

Tanin, 2 Mart 1324/15 Mart 1909, no: 223.

Tanin, 5 Kasım 1911. No: 1140.

Meclisi Mebusan Tutanakları, 26 Teşrinievvel 1327/8 Kasım 1911, İ. 12, C. I, s. 290.

Ali Kemal, "Atâlet-i Fikriye", *Peyam*, 13 Mart 1914/15 Rebiü'l Ahir 1332, S. 117.

Islahat, 1-2 Teşri-i Evvel 1325.

Teminat, 1327, S. 105, s. 1-2.

Tanin, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında" 24 Şubat 1324.

İnternet Kaynakları

<http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Son Güncelleme: 26 Ocak 2018.

<http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Son Güncelleme: 26 Ocak 2018.

<http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Son Güncelleme: 26 Ocak 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Oğuzhan Kır, 12 Mart 1992'de Sakarya'nın Karasu ilçesinde doğdu. İlköğrenimi Karasu İlköğretim Okulu'nda, Liseyi Karasu İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2012 yılında başladığı Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2016 yılında *Karasu'nun Osmanlı Dönemi Mezar Taşları ve Kitabeleri* adlı tez çalışmasını tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitime başladı ve devam ediyor.

